

ISSN: 1308-6197

Sonbahar/Padaty/Autumn 2012 • Yıl / Year / Год 4 • Sayı / Number / Число 14

KÜLTÜR Evreni

UNIVERSE OF CULTURE ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

ÜÇ AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

QUARTERLY SOCIAL EDUCATION JOURNAL SUBJECT TO INTERNATIONAL PEER REVIEW
ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

Selçuklu Dönemine Ait Bir Sivas Parası

KÜLTÜR EVRENİ

UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

Sonbahar/Падать/Autumn 2012 • Yıl / Year / Год 4 • Sayı / Number / Число 14

ÜÇ AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

QUARTERLY SOCIAL EDUCATION JOURNAL SUBJECT TO INTERNATIONAL PEER REVIEW

ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

ISSN: 1308-6197

Sahibi / Owner / Хозяин

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. – Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA

Tel: 0090.312 4259353 – kulturevreni@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Md./ Associate Editor

Ответственный секретарь

Erhan İVGİN

Editör/ Editor

Руководитель работы

Ömer ÜNAL

Genel Koordinatör / Director / Директор

Erhan İVGİN

Redaktör/Redacteur/Редакция

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакция

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN■Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY■Dr. Yaşar KALAFAT

Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU■Prof. Dr. Taciser ONUK■Prof. Dr. İsmail PARLATIR

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU■Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

Yazışma Adresi / Correspondance Adres / Адрес издательства

Kültür Ajans Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 66/9 Bakanlıklar/ANKARA-TÜRKİYE

Tel.: 0090.312 425 93 53 (PBX) – Fax: 0090.312 419 44 43

E-mail: hayrettinivgin@gmail.com – erhanivgin@gmail.com

www.kulturevreni.net

Fiyatı / Price / Стоимость

10 TL (Yurt içi / для граждан Турции)

15 \$ / 10 Euro (Yurt dışı / для граждан
других стран)

Стоимость подписки

40 TL (Yurt içi / для граждан Турции)

60 \$ / 50 Euro (Yurt dışı / для граждан
других стран)

Abone Bedeli / Subscription Price

Baskı Tarihi/ Press Date

15 Aralık 2012

Baskı / Pres / Типография

SAGE Yayıncılık Rek.Mat.San.Tic.Ltd.Şti.

Kapak Resmi:

Selçuklu Dönemine ait bir Sivas parası

Temsilcilikler / Representative / Представители

AZERBAYCAN

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

e-mail: nezaket_h@yahoo.com Tel: 00994503441135

AZERBAYCAN

Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE

e-mail: gabdullazade@rambler.ru Tel: 00994506737860

KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Bakıtgul KULCANOVA

e-mail: bahit777@mail.ru Tel: 00787017314047

UKRAYNA

Doç. Dr. İryna M. DRYGA

e-mail: idriga@gmail.com Tel: 00380679610301

TÜRKMENİSTAN

Wezir AŞİRNEPESOW

e-mail: wezdip@gmail.com Tel: 0099365681139

KOSOVA

Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ

e-mail: trhafiz@yahoo.com Tel: 0037744217234

RUSYA FEDERASYONU

Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİONA

e-mail: alfina2003@yandex.ru Tel: 0079153847317

TÜRKİYE

Ömer ÜNAL

e-mail: h.omerunal@gmail.com

Tel: 00905337706462

Kültür Evreni dergisinin yayın ilkelerine göre yazılarını yayımlatmak isteyenler, yazışma adresine veya temsilcilerimize başvurmalıdırlar.

Articles submitted for publication will comply with the Publication Policy and the Submission Instructions for manuscripts. For publication you can refer to adres or to our representative

Желающим публиковаться в журнале **Вселенная Культуры** следует оформлять материалы в соответствии с требуемыми правилами и обратиться к указанному адресу или к местным представителям журнала

Hakem Kurulu

Editorial Board

Консультативный совет – Редколлегия

- Ord. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Nahçıvan Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)
Ord. Prof. Dr. İsmayil HACIYEV (AMEA Nahçıvan Bölmesi / AZERBAYCAN)
Ord. Prof. Dr. Teymür BÜNYADOV (AMEA Etnografya Enstitüsü / AZERBAYCAN)
Ord. Prof. Dr. Vasıf MEMMEDALİYEV (Bakü Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL (Cumhuriyet Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali UÇAN (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU (Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Byoungduk SOHN (Chongshin University / KORE)
Prof. Dr. Edip GÜNAY (İstanbul Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA (Akademia Nauk / RUSYA FEDERASYONU)
Prof. Dr. Erman ARTUN (Çukurova Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gülsen DEMİR (Karabük Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Ege Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Harun GÜNGÖR (Erciyes Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hayrettin RAYMAN (Bozok Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ingeborg BALDAUF (Humboldt Universität zu Berlin / ALMANYA)
Prof. Dr. İsmail ÖZTÜRK (Dokuz Eylül Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Maimunah ISMAIL (Universiti Putra Malaysia / MALEZYA)
Prof. Dr. Maria ÇİKİA (Akademia Nauk / GÜRCİSTAN)
Prof. Dr. Maria Pia PADANI (Universita' Ca' Foscari Di Veneza / İTALYA)
Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet AÇA (Balıkesir Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mustafa CEMİLOĞLU (Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Muzaffer TUFAN (İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Naciye YILDIZ (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Natalie O. KONONENKO (University of Alberta / KANADA)
Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR (Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Necati DEMİR (Cumhuriyet Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ (Piriştine Üniversitesi / KOSOVA)
Prof. Dr. Norbert FIRIES (Humboldt Universität zu Berlin / ALMANYA)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Pavel DOLUKHANOV (University of Newcastle / İNGİLTERE)

Prof. Dr. Reşat GENÇ (Gazi Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (Selçuk Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Shih-chung HSIEH (National Taiwan University / TAYVAN)
Prof. Dr. Suphi SAATÇI (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tacida HAFIZ (Piriştine Üniversitesi / KOSOVA)
Prof. Dr. Taciser ONUK (Gazi Üniversitesi-em / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Umay GÜNAY (Girne Amerikan Üniversitesi / KKTC)
Prof. Dr. Walter ANDREVS (University of Washington / ABD)
Prof. Dr. Wan-I LIN (National Taiwan University / TAYVAN)
Doç. Dr. Bakitgöl KULCANOVA (Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL (Özbekistan İlimler Akademisi / ÖZBEKİSTAN)
Doç. Dr. Çulpan ZARİPOVA ÇETİN (Muğla Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Gloham VATANDOUST (American University of Kuwait / KUVEYT)
Doç. Dr. Iryna M. DRYGA (Bilimler Akademisi / UKRANIE)
Doç. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK (Lefke Avrupa Üniversitesi / KKTC)
Doç. Dr. Mustafa SEVER (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA (Bakü Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Selçuk DUMAN (Gaziosmanpaşa Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Kenan KOÇ (Muğla Üniversitesi / TÜRKİYE)

Not : Alfabetik olarak sıralanmıştır.
Note : It is arranged in accordance with an alphabetical order.
К сведению : Следует в алфавитном порядке

• *Kültür Evreni Dergisi'ne T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı abonedir.*

• *Ministry of Turkish Republic Culture and Tourism is a subscriber to Cultural Universe Magazine*

• *Министерство Культуры и Туризма Республики Турция является абонементом на журнал «Kültür Evreni» («Вселенная Культуры»)*

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Türk Tarihinde “Kağan”, “Katun” ve “Sultan”lar ile Onların Devlet İdaresindeki Rollerini Words “Kağan”, “Katun” and “Sultan”s in the Turkish History and Their Role in State Administration "Каган", "Катун" И "Султан"Ы В Турецкой Истории И Их Роль В Управлении Государством Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY	7
Ауыпалық – Тлдік Факторларды Біртұтас Жүйеге Біріктіретін Процесс Törlere Sıkma Geçiş Fenomeni Transitivity - A Process of Cementing Linguistic Factors Переходность - Это Процесс Склепляющий Языковые Факторы Doç. Dr. Bibigül RİSBAY	17
(Бибігүл Рысбай)	
Türklük Bilimi ile İlgili Gözlemler-Görüşler Problemler ve Çözüm Önerileri Observations-Views-Problems Related to Turkology and Solution Proposals Проблемы, Связанные С Тюркологией И Пути Их Решения Dr. Yaşar KALAFAT	22
XX. Ғасыр Басындағы Қаламгерлер Мұраларының Зерттелуі XX. Yüzyılın Başlarında Yazarların Yaratıcılıklarının İncelenmesi Study of the Writers of the Early Twentieth Century Исследование Творчества Писателей В Нач. Хх. Века Leyla MEKEBAEVA - Naziken EGİZBAEVA	29
(Лейла МЕКЕБАЕВА-Назыкен ЕГІЗБАЕВА)	
Emrah Kolunda Yer Alan Tokatlı Âşıklarda Klasik Edebiyatın Etkisi Poet-Singers of Tokat Included in Emrah Poet-Singer Group Ашуги Токатлы В Системе Эмраха Ашуга Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI	33
Ankara Halk Müziği ve Etkileşim Sahası Ankara Folklore Music and Its Field of Interaction Народная Музыка Анкары И Сфера Ее Влияния Nail TAN - Salih TURHAN	45
Адамзат Эволюциясы Мен Арғытарихты Объективтілік Тұрғыдан Түйсінудің Кейбір Мәселелері İnsanlığın Tekamülünü ve Önceki Tarihini Tarafsız Algılamanın Bazı Yönleri Некоторые Проблемы Объективного Понимания Предысторию И Эволюцию Человечества Some Problems of An Objective Understanding of the Background Andevolution of Mankind Ataş BERİK- Kenjali TOLİSBAY	62
(Аташ Берік-Кенжалы Толысбай)	

Sivaslı Âşıkların Şiirlerinde Cumhuriyet Republic in the Works of Sivas Âşıkları (Poet-Singers) Республика В Произведениях Ашугов Сиваса Dr. Doğan KAYA	70
Generalized Phrase Structure Grammar (Gpsg) Genelleştirilmiş Öbek Yapı Dilbilgisi (Gpsg) Обобщенная Грамматика Структуры Фразы (Gpsg) Karim Nazari BAGHA	81
Ankara'nın Somut Olmayan Bir Kültürel Mirası: Ankara Sofu A Cultural Heritage of Ankara Which is Not Concrete: Ankara's Sof Материальное Культурное Наследие Анкары: Соф Анкары Hayrettin İVGİN	86

**TÜRK TARİHİNDE “KAĞAN”, “KATUN” VE
“SULTAN”LAR İLE ONLARIN DEVLET İDARESİNDEKİ
ROLLERİ**

**WORDS “KAĞAN”, “KATUN” AND “SULTAN”s IN THE TURKISH
HISTORY AND THEIR ROLE IN STATE ADMINISTRATION**

**"КАГАН", "КАТУН" И "СУЛТАН"Ы В ТУРЕЦКОЙ ИСТОРИИ
И ИХ РОЛЬ В УПРАВЛЕНИИ ГОСУДАРСТВОМ**

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY*

Özet

Türklerin tarih sahnesine çıktıklarından itibaren “Kağan”, “Katun” (Hatun), “Tiğın” adları da tarih ve siyaset biliminin içinde yer almıştır.

Yazıda; devlet idaresinde Kağan, Katun ve Sultanların rolleri anlatılmaktadır. Kaynaklara dayanılarak Türklerin şecereleri ile Osmanoğullarının şecereleri ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Kağan, Katun, Sultan, Şecere, Osmanoğulları

Abstract

As of appearance of Turks in history, titles of “Kağan”, “Katun” (Hatun) and “Tiğın” were included in history and science of politics.

In this work, information is furnished about the roles of Kağan, Katun and Sultans in state administration. Based on the resources, stemma of Turks and Ottomans are dealt with.

Key Words: Turks, Kağan, Katun, Sultan, Stemma, Ottomans

Türkler’in tarih sahnesine çıkmalarından itibaren “**Kağan**”, “**Katun**” (Hatun), “**Tiğın**” adları da tarih ve siyaset bilimlerinin içinde yer almıştır. **Kağan**, “*devletin başı, hakan, imparator*” ; **Hatun**, “*hakan eşlerine verilen unvan*”, **tekin** (< *tiğın*) de “*bir babanın taşınmaz mallarının mirasçısı en küçük oğlu*” demektir. Kağan devleti yönetir, kurultaya başkanlık yapar, savaşa karar verir, ordusunun başında sefere çıkardı. Özel “**otağ**”, o otağda “**taht**”ı vardı. **Hatun**, (yani kağanın karısı) da kurultayda onun sağ tarafında yer alır,

* Türkolog. Dilbilimci. Erciyes Üniversitesi Em. Öğretim Üyesi. Ankara/TÜRKİYE

verilen kararlar için oy kullanırdı. Kendi özel otağı ve kadınlardan oluşan koruyucuları, özel bütçesi vardı. Kağan'dan sonra devleti yönetecek “**tigin**”(veliaht/şehzade)in yetişmesi, eğitimi için “katun” önemli rol oynardı. Tigin, özel hocalar tarafından eğitilirdi. Meselâ, Hun ve Kök Türk tiginini, Huncadan ve Kök Türkçeden başka **Çince** ve **Tibetçe** gibi komşu ülkelerin dillerini de öğrenirdi. O zamanın müspet bilimleri *matematik, astronomi, coğrafyanın yanında ata binme, ok atma, yay çekme, avcılık, kuş avcılığı* gibi özel yetenek isteyen uğraşları da daha küçük yaştan itibaren öğrenirlerdi.

Kadın/Katun:

Eski Türkler’de kadına karşı davranışlarda dikkat çekecek tarzda bir saygı vardı. Çadıra (*boz üye*) giren oğul önce annesine, sonra da babasına tazim kılarıdı. “**Tarih-i Taberi**”nin yazarına göre “*kadının kocası üzerinde büyük tesiri vardı.*” Veliiaht doğuran annenin nesebinin **TÜRK** olması bütün Türk hanedanlıkları için çok önemliydi. Kağanın pek çok karısı (cariyesi, gözdesi) olmasına rağmen tahta oturacak tigin’in annesinin **Türk** (*Hun, Massaget, Sh’a-to, Kök Türk, Uygur*) soyundan olması gerekiyordu. Cariyelerden olan çocukların tahta geçmesi imkânsızdı. Prens **TÖREMEN**’in tahttan uzaklaştırılmasının tek sebebi annesinin “*soylu bir aileden gelmemesi*” idi.

Asya Hunları’nın en güçlü olduğu **METE** (Batur Tanrıkut) zamanında, Çinli Han ordusunu kuşatma altına alıp imha edeceği sırada imparator Kao-tsu’nun veziri Batur Tanrıkut’un Çinli karısı Mao-Ch’ung’un otağına gizlice bir casus göndererek Kağan’ın “*bu kuşatmayı kaldırmasını, eğer Türkler galip gelirse, Kağan’a pek çok Çinli güzel prensesin sunulacağını ve böylece kendisinin otağda saygı ve sevgisinin kalmayacağını*” söylerler. Kağan Tanrıkut’un karısı da bu sözlere inanıp, kuşatmayı kaldırır ve böylece Çinliler kıyamdan kurtulurlar.

Çin imparatoru Kao-tsu’nun **Mao-Ch’ung** adlı kızı ile evlenen **METE** (Batur Tanrıkut)’ye Han hanedanı biri 156, diğeri 152 yılında olmak üzere Çin sarayından *iki prensesi* daha eş olarak gönderirler.

Çinli prensesler yalnız Hun kağanlarına değil, başka kavimlere de gelin olarak gönderilmiştir. Han İmparatorluğu’nun M.Ö. 104 yılından itibaren Uysunları kendi safına çekerek Hunlara karşı ittifak oluşturma çalışmalarını başlatmasından M.Ö. 74 yılına kadar 30 yıl zarfında **Shi-yün** ve **K’ai-yü** adlı iki prensesi Uysunlar’ın *Kun-mo*’larına gelin olarak göndermişlerdi. (Turgun Almas, *Uygurlar*, s. 77)

Hun ve başka Türk kağan ya da prensleri ile evlendirilen Çinli prensesler he r zaman mutlu olamıyorlar, vatan hasreti de çekiyorlardı. M.Ö. 104 yılında yaşlı Uysun kun-mo’su Ragumi ile, sonra da onun torunu **Kun Shu-mi**’yle evlendirilen ve ondan bir kız çocuğu olan prenses **Shi-yü**, vatan özlemini şu şiiri ile dile getirmişti:

*“ Gönderdiler beni uzaklara,
Gelin ederek Uysun hanına.
Yuvarlak çadır odalardır evleri,
Yemekleri ettir, kıımızdır içkileri.
Gözlerim yaşıyor yurdu özlesem,
Keşke kuş olsam da uçup gitsem ”*

Bir müddet sonra vatan hasretinden ölen Shi-yün’ün yerine **Ka’i-yü** adlı başka bir prensesle evlendirilen Kun Shu-mi de ölünce Kun-mo’nun **Hun hanımı Nİ-Mİ**’den olan oğlunun yaşı çok küçük olduğu için yerine Uysun kağanı olarak akrabası Wung Chu-mi geçti. Eski Türk geleneğine göre Çinli prenses **K’ai-yü** Wung Chu-mi ile evlendirildi, bu evlilikten üç oğul ve bir kız çocuğu oldu.

Görüldüğü gibi Çinli prenses ile evlenme “modası” gerek hanedan akrabalığı, gerekse politika gereği uzun zaman sürdü. M.Ö. 33’te Çinli prenses **Wang Chao-chün** Hun yabgusu ile evlenmişti. Han sülalesi ile Hunlar arasındaki en son kız alışverişi bu olmuştur. (Uygurlar, s. 81)

Fakat, aradan geçen yüzlerce yıl sonra da Türk-Çin yakınlığı sürdü gitti. **Sıvar Han**’ın Doğu Türk Hakanlığı zamanında (609-619), Türk hakanının otağında gelin olarak bulunan Çinli prenses **Yi-ch’eng**, 615 yılında Çin imparatoru Yang-ti’ye gizlice bir casus göndererek Türk kağanının ona saldıracağını haber vermiş ve ordusu ile kendisinin kurtulmasını sağlamıştı.

619 yılında Doğu Türk Kağanı Sıvar Han ölünce yerine **Çuluk Han** geçti ve Türk kağanları töresine uyarak o da bir Çinli prensesle evlendi. Sıvar Han’ın Çinli karısı **Yi-ch’eng Çuluk Han**’ı zehirleyerek öldürdü. Sıvar Han’ın Türk soylu karısından olan küçük oğlu **KÜRŞAD**, 639 yılında 40 arkadaşı ile birlikte Çin sarayını bastılsa da hepsi de şehit oldu.

Kadın yalnız soylu bir aileden geldiği için değil, toplum içinde de korunuyordu. Türk toplumu içinde yaşayan kadın, o toplumdaki herhangi bir erkek gibi itibar ve saygı görürdü. Evli bir kadına tecavüz etmenin cezası ölümdü. Eğer bir kız tecavüze uğradı ise, tecavüz eden kişi o kızı karısı olarak almak zorunda idi.

Uşuz bucaksız bozkır şartlarına göre cezanın ağırlığı değil caydırıcılığı önemlidir.

Eski Türkler’de “**katun**” da özel yetiştirilir, kağana lâıyk bir eş olması için eğitimden geçirilirdi. Hunlar’dan, Sakalar’dan, Kök Türkler’e, Uygurlar’a uzanan tarihî çizgide adı bilinen “**Türk katunları**” hep kağanlarının yanında idiler. Hun, Saka ve Kök Türk kağanlarının Türk eşlerinden başka, o zamanın sanki bir modası gibi, birkaç tane de Çinli eşleri vardı. Türk tarihi içinde bu Çinli eşlerin çok önemli rolleri olmuştur. Çin sarayına mensup asil soydan gelen prenseslerin yanında, sanki bir prenses gibi özel eğitilmiş ve bir ajan (*çaşıt*) olarak kağanın otağına ve yatağına sokulmuş bazı Çinli hatunlar Türk devletlerinin en gizli sırlarını Çin imparatoruna aktarmışlar, zaman zaman Türk devletinin yıkılmasına sebep olmuşlardır. Avrupa Hunları’nın ve Türk tarihinin en büyük kağanlarından olan **Attila**, evlendiğinin gecesi yeni karısı tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Attila’nın ölümü büyük bir imparatorluğun sonu olmuş, Hunlar yavaş yavaş tarih sahnesinden silinmişler, Türk halkı da Avrupa’nın içlerinde, İtalya-İspanya hattında asimile olup öbür kavimler içinde eriyip gitmişlerdir.

Türkler, Karahanlı hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han zamanında, 960 yılında İslâmiyeti kabul ettikten sonra hayat görüşlerinde, felsefelerinde, ibadetlerinde, gelenek ve göreneklerinde de oldukça farklı değişiklikler geçirdiler. Kutsal kitap “**Kur’an**”ın ilahî emirleri dışında Arap gelenek ve göreneklerini de almaya, onlardan etkilenmeye başladılar. Karahanlılar, Hârezimliler, Selçuklular derken 1300 yılında Söğüt yaylalarında kurulan “**OTTUMAN**” Devleti (İngilizcesi: **Ottoman**, yerleşmiş deyimiyile **Osmanlı Devleti**), 1922 yılına kadar Anadolu’da hüküm sürdü.

Bu araştırmada 1300 yılında başlayan Cihan hâkimi olmuş büyük bir devleti yöneten Türk Kağan (Hakan/Sultan/İmparator)larının adları ve eşleri (katunları) hakkında bilgi verilecek, Osmanlı şeceresine karışan yabancı kadınların milliyetleri üzerinde durulacaktır. Bazı tarihçiler, Osmanlı sarayına gelin olarak alınan yabancı kadınların (köle ve

cariyelerin) neden “Hatun/Sultan” olduklarını açıklarken, “*Kağan sefere çıktığı zaman karısı ve çocuklarını da yanında götürüyordu. Yenilgi anında hakanın eşi ve çocukları da düşmana esir düşüyor, hatun galip kağan/imparatorun haremine alınıyordu. Türk kağanları bu durumdan Türk kadını korumak için yabancı kadın almak zorunda kalmışlardı.*” diye yazmaktadırlar. Eski Türk edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalar ve son olarak yayınladığı tarihî roman “*Şah & Sultan*” ile tanıdığımız **İskender Pala** da bu savı destekler nitelikte bilgi vermektedir. (s. 243-244: “ *Düşmanları sultana güç yetiştiremeyince karısını ele geçirip pâymal etmesinler diye koymuşlar bu kuralı. Meğer Emir Timur, Yıldırım Sultan’ın hanımını soyundurup zafer şöleninde zorla sakilik ettirmiş, elinden içki içmişmiş. O gün bu gündür, sultanlar bir Türk kıızıyla evlenmezmiş.*”) Fakat, bu görüşün tersine, aşağıdaki şecerede pek çok Osmanlı Sultan ya da veliahtının annesi ya da karısının Türk asıllı olduğu görülmektedir.

Bazı Kaynaklara Göre Türklerin Şeceresi:

HZ. NUH

YAFES (Nuh peygamberin oğlu)

KARAHAN (Oğuz Kağan’ın babası)

”””””

GÖKALP

BAYINDIR HAN

KAYI HAN

KAZAN HAN

TORAK HAN

BASAT

TOK TEMİR

SUNGUR

TOGAN (DOĞAN)

AY KUTLU

P’AN-KUAN (789-794 yılları arasında Uygur otağını gasp eden kişinin oğludur. P’an-Kuan tahta veraset yolu ile değil “beylerin intihabı ile cülus etmiştir. 794’de karısı tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.)

AJO (Kırgız prensi idi, 618’de kendisini han ilan etti. *Annesi Türgiş prensliğine mensuptu*; hanımı ise *Tibet başkomutanının kızı idi.*)

KUT-TEGİN (Çincesi **Hu To-lo**, Farsçası **Hutuglan-hakan**. *Aydınlık Ulug Munmuş Külüg Bilge Ch’ang-hsin Han* unvanıyla tahta çıktı. Selefleri gibi o da *Çinli bir prenses* getirtince halkın büyük öfkesi ile karşılaştı.)

Şimdi Osmanoğulları’nın şeceresine bir bakalım:

KAYA ALP

SÜLEYMAN ŞAH (Fırat Nehri’ni geçerken boğulmuş, naşı Caber kalesine gömülmüştür. Dört oğlu oldu: **Sungur Tekin, Gündoğdu, Ertuğrul Bey, DüNDAR Bey**)

ERTUĞRUL BEY (Osman Bey'in babası. **Savcı Bey** ve **Osman Bey** adlı iki oğlu oldu.)

1) **OSMAN** [**OTMAN** < **OT TUMAN**] (KAYI Boyundan. Karısı, Şeyh Ede Balı'nın kızı "**Malkun Hatun**"dur.)

2) **OR HAN** (Annesi: **Malkun Hatun**; 1.karısı: Yarhisar Rum Tekfurunun kızı **Nilüfer Hatun**; 2. karısı: Bizans İmparatoru Yuvanis Kantakuzinos'un kızı **Teodora**) [Or Han Bey 1380 yılında öldü, 75 yıl kadar yaşadı, 34 yıl padişahlık yaptı]

3) **MURAD (I.)** (Doğ. 1326; Annesi: *Rum asıllı Nilüfer Hatun*)

4) **BAYEZİD (I.)** (Doğ. 1360; annesi: *Rum asıllı Gülçiçek Hatun*; 1. karısı: Germiyanoglu Süleyman Şah'ın kızı **Sultan Hatun**; 2. karısı: *Rum asıllı Olivera*; **YILDIRIM** lâkabını aldı; 1389'da Kosova muharebe meydanında tahta çıktı, ilk işi kardeşi **Yakub Çelebi**'yi boğdurarak öldürtmek oldu. Ankara'da Çubuk'ta yapılan savaşta Timur'a yenilerek esir düştü. Bayezid, kızıl tunç rengi değirmi çehrelî, yeşilimsi mavi gözlü, gür kaşlı, sarı sakallı, büyük burunlu, şehlâ ve korkunç bakışlı, orta boylu ve kuvvetli bünyeli idi. 1. oğlu **Süleyman**, 2. oğlu **İsa**, 3. oğlu **Musa**, 4. oğlu **Mehmed** 5. oğlu **Mustafa** idi.)

5) **SÜLEYMAN (I.)** (Doğ. 1378) (1402-1410 yılları arasında padişahlık yaptı.)

6) **MUSA** (33 yıl kadar yaşadı, 3 yıl padişahlık yaptı. Babası: Yıldırım Bayezid)

7) **MEHMED (I.)** (Doğ. 1387) (Babası Yıldırım Bayezid; annesi Germiyan Beyi Süleyman Şah'ın kızı **Sultan Hatun** [Şah Hatun / Devlet Hatun]; karısı Dulkadroğlu Süli Bey'in kızı **Emine Hatun**'dur..) I. Mehmed, orta boylu, koyu kumral sakallı, değirmi çehrelî, geniş göğüslü idi. Çok kuvvetli ve pehlivanlığa meraklı olduğundan kendisine "Güreşçi Çelebi" de denirdi.)

8) **MURAD (II.)** (Doğ. 1403, Amasya) (Babası I. Mehmed, annesi **Emine Hatun**'dur. 1. karısı Dulkadir Oğulları soyundan **Hatice Âlime Hatun**; 2. karısı **Marâ** adlı *Hiristiyan* bir kızdı; onu Müslüman olması için zorlamadığı için karısı dinine bağlı olarak kaldı. II.Murad orta boylu, geniş göğüslü, ablak çehrelî, elâ gözlü, kızılımsı kumral sakallı idi.)

9) **MEHMED (II.)** (Doğ. 1430, Edirne) (Babası II. Murad, annesi Dulkadir Oğulları soyundan **Hatice Âlime Hatun**'dur. 1451-1481 yılları arasında 30 yıl padişahlık yaptı; 29 Mayıs 1453 tarihinde İstanbul'u fethetti ve **FÂTİH** unvanını aldı. 1. oğlu Bayezid, 2. oğlu Cem idi. Fâtiş, bazı tarihçilere göre zehirlenerek öldürüldü. Fâtiş, orta boylu, iri kemikli, çok geniş omuzlu; vücudunun belden yukarısı uzunca, yüzü beyaz kızıl renkli, kaşları eğri, saçı sakalı siyah ve kıvrık, boynu geniş ve kısaca, burnu ince uzun ve ucu aşağı doğru kıvrık, kartal gagası gibi idi.)

10) **BAYEZİD (II.)** (Doğ. 1447, Manisa) (Babası Fâtiş Sultan Mehmed, annesi Dulkadir Oğlu Süleyman Bey'in kızı **Gülbahar Hatun**'dur.

II. Bayezid, uzun boylu, ablak yüzlü, elâ gözlü, geniş göğüslü idi. Babası gibi parlak bir saray hayatı yaşadı; içki ve safahata yer verdi. Kardeşi Cem'in çok küçük çocuğu ile Gedik Ahmed Paşa'yı sebepsiz yere boğdurarak öldürttü.)

11) **SELİM (I.)** (Doğ. 1467, Amasya) (Babası II. Sultan Bayezid, annesi Dulkadroğlu Şehsuvar Bey'in kızı **Gülbahar Sultan**'dır. Yavuz Sultan Selim, uzunca boylu, kalın kemikli, çok geniş omuzlu, büyükçe başlı, çatık kaşlı, sert ve keskin bakışlı, ablak yüzlü, esmer tenli, dolgun vücutlu idi.)

12) **SÜLEYMAN (II.)** (Doğ. 1495, Trabzon) (Babası Yavuz Sultan Selim, annesi Kırım Hanı Devletgiray'ın kızı **Hafize Sultan**'dır. Padişah olduktan sonra, devlet

teşkilâtındaki ananeye rağmen, Rum'dan dönme (Pargalı) İbrahim'i has odabaşılıktan sadrazamlığa çıkardı ve kız kadreşi ile de evlendirerek hanedana damad yaptı. 1. karısı *Çerkes* asıllı olup, büyük şehzade Mustafa'nın annesi idi. İkinci eşi **Slav (Rus) asıllı Hürrem Sultan** olup, Osmanlı tahtına sultan oğul çıkardı. Şehzade **Mustafa** otuzbeş yaşında iken cellatlar tarafından boğularak öldürüldü. Hürrem'den **Selim** ve **Bayezid** adlı iki oğul ve **Mihrimah** adlı bir kızı daha oldu. Selim, 13. padişah olarak Osmanlı tahtına oturdu, Bayezid ve dört oğul da Selim'in elçisi ve cellâdı Ali Ağa tarafından Kazvin'de öldürüldü. Nâşları Si- vas'a getirilerek defnedildi. Bu arada Bayezid'ın Bursa'da bulunan üç yaşında- ki oğul da boğduruldu. Kanuni Sultan Süleyman, uzun boylu, kara kaşlı, elâ gözlü, esmer tenli, kartal burunlu, seyrek dişli, uzunca yüzlü idi. 1566 yılında öldü)

13) **SELİM (II.)** (Doğ.1524, İstanbul) (Babası Kanuni Sultan Süleyman, annesi *Slav esirleri* arasında saraya alınıp sonradan padişah karısı olan **Hürrem Sultan**'dır. II. Selim, orta boylu, sarışın, açık alınlı, mavi gözlü idi. Dilinde biraz pelteklik vardı. İçkiye ve kadına çok düşküdü. Ordusun başında savaşa gitme- yen ilk Osmanlı padişahıdır. Pehivanlar kadar yay çeker ve güzel ok atardı.)

14) **MURAD (III.)** (Doğ.1546, Manisa) (Babası II. Selim, annesi *Yahudi* asıllı **Afife Nurbânû Sultan**'dır. Venedik (İtalyan) asıllı **Safiye Sultan** ile evlendi)

15) **MEHMED (III.)** (Doğ. 1566, Manisa) (Babası III. Murad, annesi *Venedik (İtalyan) asıllı Safiye Sultan*'dır. Karısı **Handan Sultan**'dır. III. Mehmed 1595 yılında babasının ölümü üzerine tahta çıkınca, hemen ondokuz erkek kardeşini öldürttü; babası III. Murad'da gebe bulunan onyedici cariyeyi de denize atırıp boğdurdu. **Ahmed** ve akli, şuuru tam olmayan, annesi *Abaza haseki Mustafa* adlı iki oğul oldu.)

16) **AHMED (I.)** (Doğ. 1590, Manisa) (Babası III.Mehmed, annesi **Handan Sultan**'dır. *Rum asıllı Mahpeyker Kösem Sultan* ile evlendi; bu evlilikten olan (IV.) Murad ve İbrahim oldu. I. Ahmed azimli, kararlı ve cesur bir padişah değildi. Harplere hiç gitmedi. Zamanını İstanbul ve Edirne saraylarında zevk ve sefa içinde geçirdi. (devrinde rüşvet,yolsuzluk ve saray entrikaları devam etti.)

17) **MUSTAFA (I.)** (Doğ. 1591, İstanbul) (Babası III. Mehmed, annesi *Abaza hasekidir*. 1623 yılında öldü. I. Mustafa, ağabeyi I. Ahmed 1617 yılında ölünce, 26 yaşında onun yerine padişah oldu. "*Osmanlı Padişahları*" adlı eserin yazarı Vasfî Mahir Kocatürk'e göre "*Osmanlı hanedanının kanına karışan her milletten kadınların meydana getirdiği irki tasfiyenin güzel bir örneği; psikolojik bünyesiyle, İkinci Selim'den başlayarak derece derece ilerleyen dejenerasyonun tam mümessili idi. Zihnî faaliyeti 2-3 yaşındaki çocuk derecesindedeydi.*" (s.203)

18) **OSMAN (II.)** (Doğ. 1604, İstanbul) (Babası I. Ahmed, annesi **Hatice Mahfiruz Sultan**'dır. Amcası I. Mustafa'nın tahttan indirilmesi üzerine ondört yaşında tahta çıkarıldı. 1622 yılında, iyice azgınlaşan Yeniçeriler tarafından Yedikule zin danında boğazına ip takıp boğarak ve husyelerini sıkarak vahşice öldürdüler. Bir kulağını da kesip Mustafa'nın annesi Abaza haseki'ye götürdüler. Onsekiz yıl yaşayıp dört yıl padişahlık yapan Osman'ın nâşi babası Sultan Ahmed'in türbesine gömüldü. Genç Osman adı ile de tanınan II. Osman, Osmanlı sarayındaki kadın saltanatını kaldırmaya çalışmış, haremde bulunan 200 kadar cariyeye ve odalığı da kocaya vermiştir. Kendisi deodalık ve cariyeye gibi kadınlara düşmeyip, Osmanlı devletine hizmet etmiş Pertev Paşa ve Müftü Esad Efendi'nin kızlarını eş olarak almıştır. Fakat, bu arada cariyeleri arasından, çocuk dünyaya getirdiği için hasekiliğe aldığı bir *Rus* kızına karşı, 12. Osmanlı sultanı dip dedesi Kanuni sultan Süleyman gibi, büyük bir zaaf göstermiştir.)

19) **MURAD (IV.)** (Doğ. 1611, İstanbul) (Babası I. Ahmed, annesi *Rum asıllı Mahpeyker Kösem Sultan*'dır. **Kasım**, **Bayezid** ve **İbrahim** adlı kardeşleri vardı. Kasım ve bayezid'ı İran seferinden dönüşte öldürttü. Daha sonra İbrahim'i de öldürtmek istediysede Osmanlı tahtına veliahd kalmayacak endişesiyle Kösem Sultan tarafından engellendi. 1623 yılında I. Mustafa'nın ikinci kez tahttan indirilmesi üzerine iki yaşında iken tahta çıkarıldı. Murad henüz çocuk olduğu için Kösem Sultan sarayı ve devleti uzun yıllar yönetti. Bu devirde rüşvet, yolsuzluk, ahlâksızlık son derece artı. Yeniçeriler iyice azıttı. İran şahı Osmanlı mülküne tecavüz ederek Bağdat'ı aldı; Erzurum valisi Abaza Halil Paşa isyan ederek İstanbul üzerine yürüdü. IV. Murad, uzun boylu, topluca, iri vücutlu; yüzü yuvarlak, saçı sakalı siyaha yakın kumral, parlak elâ gözlü, açık kaşlı; geniş omuzlu, ince belli, kalın pazı ve olağanüstü kuvvetli idi. Attığı ok, kargı ve ciritle birkaç kalkanı deldiği rivayet edilir.

20) **İBRAHİM** (Doğ.1615, İstanbul) (Babası I. Ahmed, annesi *Rum asıllı Mahpeyker Kösem Sultan*'dır. Ağabeyi IV. Murad'ın1640 yılında ölümü üzerine tahta çıkarıldı. Akli yerinde olmadığı için Osmanlı Devletini yine Kösem Sultan yönetiyor du. Yaptığı zulüm ve tutarsızlıklardan dolayı 1648 yılında Sultan İbrahim'i Cellât Ali'ye boğdurarak ortadan kaldırdılar. Nâşı Ayasofya Camii avlusundaki I. Mustafa'nın kabri yanına gömüldü. Otuzsekiz yıl yaşadı, sekiz yıl dokuz ay padişahlık yaptı. Annesi *Rus asıllı Turhan Sultan*'dan 21. Padişah IV. **Mehmed**'den başka, **Dilâşup** adlı bir kadından **Süleyman (III.)** ve **Muazzez Hanım Sultan**'dan **Ahmed (II.)** adlı iki oğlu daha oldu.)

21) **MEHMED (IV.)** (Doğ. 1641, İstanbul) (Babası 20. Osmanlı padişahı (deli) İbrahim; annesi *Rus asıllı Turhan Sultan*; büyük annesi, 50 yıla yakın Sarayda entrikalarla Osmanlıyı yıpratran Rum asıllı Kösem Sultan'dır. *Kösem Sultan, IV. Mehmed'in annesi Rus asıllı Turhan Sultan'ın anlaştığı iç ağaları tarafından, saklandığı bir dolap içinde yakalanarak perde ipiyle boğularak öldürülmüştür.*

Avcı lâkabı ile de tanınan IV. Mehmed 1687 yılında tahttan indirildi, 1693 yılında da ateşli hummadan öldü. Mezarı Yenicami yanında annesi Turhan Sultan türbesi içindedir. IV. Mehmed kumral, yuvarlak yüzlü, top sakallı, elâ gözlü, uzun boylu ve geniş göğüslü idi. Osmanlı tarihindeki en önemli özelliği Köprülü Mehmed Paşa ile oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'yı sadrazam olarak devlet işlerinde kullanmasıdır.

22) **SÜLEYMAN (III.)** (Doğ. 1642, İstanbul) (Babası 20. Osmanlı padişahı deli İbrahim, annesi **Dilâşup** hatundur. Küçük kardeşinin adı **Ahmed**'dir. Ağabeyi IV. Mehmed'in 1687 yılında tahttan indirilmesi üzerine 45 yaşında iken tahta çıkarıldı. Onun zamanında Osmanlı İmparatorluğu çok zayıfladı, yeniçeriler baş kaldırıp Sadrazam Siyavuş Paşa'yı öldürdül, sarayını yakıp mallarına el koydular. 1691 yılında 49 yaşında vefat ett, 3 yıl 8 ay padişahlık yaptı.)

23) **AHMED (II.)** (Doğ. 1643, İstanbul) (Babası deli İbrahim, annesi **Muazzez Hanım Sultan**'dır. Ağabeyi Dilâşup Hatun oğlu (III.) Süleyman'ın ölümü üzerine 48 yaşında tahta çıkarıldı. Hiçbir varlık gösteremedi. Zamanında Osmanlı daha zayıfladı ve hudutları geriledi. Onun zamanında yapılan bir islahatla Hıristiyanlar ve Yahudiler sarı ve mavi pabuç ile siyah kumaştan yapılmış elbiseden başka giyemeyeceklerdi. Ayrıca, bunların Müslümanlardan ayrılması için hamamlarda nalınlarına çingirak takılacaktı. 1695 yılında siroz hastalığından Edirne'de öldü. Mezarı İstanbul'da Kanuni Sultan Süleyman türbesindedir.)

24) **MUSTAFA (II.)** (Doğ. 1664, İstanbul) (Babası, *Rus asıllı Turhan Sultan*'ın oğlu IV. Mehmed, annesi *Giritli Emetullah Gülmüş Sultan*'dır. 1695 yılında II. Ahmed'in

ölümü üzerine 31 yaşında Padişah oldu. 1703 yılında tahttan indirildi, 1704 yılında da öldü. Mezarı Yenicami de Turhan Sultan türbesinde babası IV. Mehmed'in mezarının yanındadır.)

25) **AHMED (III.)** (Doğ. 1673, İstanbul) Babası IV. Mehmed, annesi *Giritli Emetullah Gülmüş Sultan*'dır. Ağabeyi II. Mustafa'nın 1703'te tahttan indirilmesi üzerine Edirne'de tahta çıkarıldı. Baltacı Mehmed Paşa'yı Sadrazam yaptı ve Rusya ile savaşa gönderdi. Osmanlı ordusu Rusları Prut nehri bataklıklarında kuşatmış ve imhaya hazırlan Çariçe Katerina ile antlaşma yapan Baltacı'nın bu barış antlaşması rüşvet dedikodularına sebep olunca azledilip sürüldü. Baltacının yerine Sadrazam olarak çok zeki, tedbirli ve iyi bir idare adamı olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa getirildi. *Lâle Devri* adı verilen safahat devri başladı, S'ad-Âbad adı verilen en muhteşem köşk Kağıthane'de III. Ahmed tarafından yaptırıldı. Osmanlı'nın en büyük şâirlerinden Nedim bu devirde yetişti. "*Gülendam, Dağ-i dil, Şafak-gün, Arusubahar, Sîmendâm, Fevvere-i bahar, Elmaspâre*" gibi adlar verilen özel lâleler yetiştirildi. Bu lâlelerin hepsinin soğanları zamanla Avrupa ülkelerine kaçırılarak buralarda yetiştirildi. Bugün Holanda lâlesi olarak bilinen lâlelerin ataları bunlardır. III. Ahmed, uzunca boylu, uzun simalı, zayıf, esmerce, tatlı bakışlı, nazik, kibar tavırlı, zeki, iyi düşünceli ve güler yüzlü idi.

26) **MAHMUD (I.)** (Doğ. 1696, İstanbul) (Babası II. Mustafa, annesi **Saliha Sultan**. 1730 tarihinde tahttan indirilen III. Ahmet'in yerine padişah oldu.)

27) **OSMAN (III.)**(Doğ.1730, İstanbul) (Babası II.Mustafa, annesi **Saliha Sultan**'dır. I. Mahmud'un ölümü üzerine 1754 yılında, 54 yaşında padişah oldu. III. Osman kadınlardan nefret ederdi. Haftada üç gün sokağa çıkar, o günlerde hiçbir kadının dışarı çıkmasını istemezdi. İnce yaşmak örtünen, sırmalı, biraz açık elbise giyen kadınları boğdurup denize atırdı. Kadınlardan nefret etmesine rağmen sarayda beş altı yüz kadın vardı. 1757 yılında 57 yaşında öldü, 3 yıl padişahlık yaptı. Kaba ve çirkin suratlı, bir omuzu aşağı, bir omuzu yukarı, çok çirkin göbekli, güçlkle yürüyen şişman birisi idi.)

28) **MUSTAFA (III.)** (Doğ. 1717, Edirne) (Babası III. Ahmed'dir. Karısının adı **Mihrişah Sultan** olup, III. Selim'in annesidir. III. Osman'ın 1757 yılında ölümü üzerine 40 yaşında padişah olmuştur. 1768 yılında Rusya'ya harp ilan edildi. Osmanlı ordusu harpten anlamayan paşalar ve savaştan kaçan yeniçerilerin şerefsizliğinden dolayı çok ağır bir yenilgiye uğradı. Harpten sonra Osmanlı ordusu geriledi ve çok büyük bir toprak kaybına uğradı. Daha sonraları Rus donanması Baltık'tan yola çıkarak Manş-Cebelitarık-Akdeniz üzerinden Osmanlı karasularına girdi ve Çeşme'de bakımda bulunan Osmanlı donanmasını yakarak Adalar Denizine hâkim oldu. Bu arada Ruslar, istiklâl vaadi ile Kırım Türklerini de Osmanlılara karşı ayaklandırdılar. 1774 yılında ölen III. Mustafa orta boylu, kısa bacaklı, soluk yüzlü, dar ve yassı alınlı, iri gözlü, iri ve yassı burunlu, kara sakallı; zamanının dünya görüşüne göre dar kafalı idi.)

29) **ABDÜLHAMİD (I.)** (Doğ. 1725, İstanbul) (Babası III. Ahmed'dir. III. Mustafa'nın 1774 yılında ölümü üzerine tahta çıkarıldı. 1789 yılında Özü kalesinin Ruslar tarafından zaptı sonucunda, üzüntüden öldü.)

30) **SELİM (III.)** (Doğ. 1761, İstanbul) (Babası III. Mustafa, annesi **Mihrişah Sultan**'dır. Amcası I. Abdülhamid'in 1789 yılında ölümü üzerine tahta çıkarıldı. "*Nizam-ı Cedid*" adlı yeni Osmanlı ordusunu kurdu ve Selimiye kışlasını yaptırdı.)

31) **MUSTAFA (IV.)** (Doğ. 1779, İstanbul) (Babası I. Abdülhamid'dir. 1807 yılında Kabakçı Mustafa tarafından idare edilen ihtilâl sonu Cundatahttan indirilen III. Selim'im yerine padişah oldu. 39 yıl padişahlık Yaptı. Nizam-ı Cedid'in kaldırılmasına, amcasının

oğlu Sultan III. Selim ile kardeşi Şehzade Murad'ın öldürülmesine izin verdi. 1808 yılında tahttan indirildi ve aynı yıl II. Mahmud tarafından boğdurularak öldürüldü. Mezarı Bahçe-kapı'da babası I. Abdülhamid'in türbesi içindedir.)

32) **MAHMUD (II.)** (Doğ.1785, İstanbul) (Babası I.Abdülhamid, annesi **Nakşidil Sultan**'dır. **Pertevniyal Valide Sultan** ile evlendi, Abdülmecid ve Abdülaziz adlı iki oğlu oldu. Babası öldüğü zaman dört yaşında olan II. Mahmud'a amcası III. Mustafa'nın oğlu III. Sultan Selim babalık etti. IV. Mustafa 1808 yılında Alemdar tarafından tahttan indirilince, yirmidört yaşında iken tahta çıkarıldı.)

33) **ABDÜLMECİD** (Doğ. 1822, İstanbul) (Babası II.Sultan Mahmud, annesi aslı *Fransız olduğu tahmin edilen Bezmîâlem Valide Sultan*'dır. 1839 yılında babası II. Sultan Mahmud'un ölümü üzerine onaltı yaşında padişah oldu. Küçük kardeşi Abdülaziz'in annesi **Pertevniyal Valide Sultan**'dır. *Ermeni* ya da *Çerkez asıllı olduğu söylenen Tirimüjân* adlı bir cariyeden Abdülhamid ve **Şevkefza Kadın**'dan Murad; **Gülüstsü Kadın**'dan Mehmed (VI.) adlı oğulları oldu. 1861 yılında İhlamur köşkünde verilen bir ziyafet sonrasında, bazı tarihçilere göre, zehirlenerek öldürüldü. Mezarı Sultan Selim Camii yanındaki türbededir. Abdülmecid, narin yapılı, sarışın, mavi gözlü, solgun benizli, yüzü çiçek bozuğu idi. Kadınlara ve içkiye düşkünlüğü ile tanınmıştır. Haremdeki çeşitli cariyelerden 30 kadar çocuğu olmuştur.)

34) **ABDÜLAZİZ** (Doğ. 1830, İstanbul) (Babası II. Sultan Mahmud, annesi **Pertevniyal Valide Sultan**'dır. 1861'de Abdülmecid'in ölümü üzerine 34 yaşında tahta çıktı. *Meşrutiyet, Jön Türkler, Âli* ve *Fuad Paşalar* gibi adlar onun zamanında duyulmaya başlandı. Oğlu veliaht Yusuf İzzeddin genç yaşta öldü.

35) **MURAD (V.)** (Doğ. 1840, İstanbul) (Babası Sultan Abdülmecid, annesi **Şevkafza Kadın**'dır. 1876 yılında 93 gün resmen padişahlık sıfatı taşıdı. II. Abdülhamid'in tahta çıkarılması üzerine, annesi, karıları, cariyeleri ve çocukları ile birlikte Çırağan Sarayı'na kapatıldı. Burada 28 yıl içki ve harem hayatı yaşadı; 1904 yılında bağısak hastalığından öldü. Mezarı Yeniceami yakınında annesi Şevkefza Valide Sultan türbesi yanındadır.)

36) **ABDÜLHAMİD (II.)** (Doğ. 1842, İstanbul) (Babası Abdülmecid, annesi bazı kaynaklara göre *Ermeni*, bazı kaynaklara göre *de Çerkez asıllı* olduğu yazılan **Tirimüjân** adında bir cariyedir. Annesi Abdülhamid daha çocukken veremden öldüğü için, kendisine **Piristu Kadın** adlı birisi üvey annelik yaptı. II. Abdülhamid, uzun boylu, hafif kanbur, kuru ve esmer, koyu kumral sakallı, kaba yüzlü, parlak ve canlı gözlü, koca burunlu idi. Çok bilgili değildi, fakat bir cin gibi zeki, sinsî ve hilekârdı. Bütün hayatını Yıldız Sarayı'nın duvarları arasında zevk ve sefa içinde geçirdi. Marangozluk ve tahta oymacılığını iyi bilirdi. Onüç ondört yaşında kızlara düşkünlüğü ile bilinirdi. Yaşları ilerleyen kızları başkaları ile evlendirir, saraydan uzaklaştırırdı.

37) **MEHMED (V.)** (Doğ. 1844, İstanbul) (Babası Abdülmecid, annesi **Gülcehal Kadınefendi**'dir. **Sultan Reşad** olarak da bilinir. Abdülaziz ağabeyi; Yusuf İzzeddin de veliaht idi. II. Abdülhamid'in padişah olması ile sarayda hapis hayatı yaşadı. Orta boylu, şişman, sarışın, mavi gözlü, ablak çehreli; saf, iyi kalpli ve derviş tabiatlı idi. 1918 yılında öldü, mezarı Eyüpsultan'da deniz kıyısında kendi yaptırmış olduğu türbededir. Meşrutiyet rejimi içinde hiçbir şey yapamamış; vaktinin çoğunu içki meclislerinde mahmurlukla geçirmiştir.

38) **MEHMED (VI.)** (Doğ. 1861, İstanbul) (Babası Abdülmecid, annesi **Gülüstsü Kadın**'dır. Osmanoğulları'nın son padişahıdır. Uzun boylu, esmer ve kuru, hafif kanburca; sakalsız fakat sarkık bıyıklı idi. Anadolu'yu işgal eden İngiliz-Fransız-İtalyan ve Yunan

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

ordularını yenerek 29 Ekim 1923 ‘te Türkiye Cumhuriyeti devleti’ni kuran Mustafa Kemal Atatürk’ün, hilâfeti kaldırması üzerine 1924 yılında Türkiye sınırları dışına çıkarılan Osmanlı hanedanı mensuplarından bazı kadın erkekler Türkiye’de ve Avrupa ülkelerinde yaşamaktadırlar.

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere Osmanlı hanedanının evliliklerinde hanedanın içine **Rum, Rus, Gürcü, Abaza, Fransız, Çerkez, Yahudi, Ermeni, Fransız, İtalyan (Venedik)** soylu gelinler girmiş, bunlardan doğan veliahtlar Osmanlı-Türk devletini yönetmişlerdir. **Dulkadroğlu, Ger miyanoğlu, Kırımli** (Devlet Giray Han’ın kızı) gibi Türk soyundan gelen gelinlerin “Valide sultan” olarak Osmanlı sarayında yaşadıkları bilinmektedir. Hunlar’da, Kök Türkler’de, Uygurlar’da Türk otağına ve sarayına giren Çinli prenseslerin (ve bu arada, sahte prenseslerin) Türk devlet yönetiminde etkili oldukları, Çin imparatoruna “çaşıtlık” (casusluk) yaptıkları ve Attila dahil pek çok Türk hükümdarını zehirleyerek öldürdükleri bilinmektedir. Konu bir doktora tezi olarak incelendiğinde, elde edilecek bilgilerle “**Türk Otağ ve Saraylarında Yabancı Gelinler ve Onların Devlet Yönetimindeki Roller**” daha geniş ve açık olarak öğrenilecektir.

**АУЫПАЛЫҚ – ТІЛДІК ФАКТОРЛАРДЫ БІРТҰТАС
ЖҮЙЕГЕ БІРІКТІРЕТІН ПРОЦЕСС**

TÖRLERE SIKMA GEÇİŞ FENOMENİ

**TRANSITIVITY - A PROCESS OF CEMENTING
LINGUISTIC FACTORS**

**ПЕРЕХОДНОСТЬ - ЭТО ПРОЦЕСС СКЕПЛЯЮЩИЙ
ЯЗЫКОВЫЕ ФАКТОРЫ**

Doç. Dr. Bibigül RİSBAY*
(Бибігүл Рысбай)

Özet:

Makale, ilim adamlarının yazdıkları eserlerdeki dil konu ediliyor. Her ilim adamının dil seviyesi aynı değildir. Dil değişikliği sonucunda ortaya çıkan uyumsuzluklar ve hangi seviyede uyum sağlanmaktadır konularına değiniliyor.

Anahtar Kelimeler: Geçici fenomenler, güvenilir bitişiklik, dil kaynakları, deyimler geçiş ölçeği

Резюме

В статье рассматриваются точки зрения ученых относительно категории переходности и синкретизма, а также устанавливается их взаимосвязь и взаимообусловленность.

Ключевые слова: переходные явление, падежное примыкание, языковые ярусы, словосочетание, шкала переходности.

Түйін

Мақалада ғалымдардың тілдегі ауыспалық құбылыс және олардың түрлері жайындағы пікірлері беріледі. Тілдік деңгейлердің бір-біріне ауысу барысында пайда болатын синкретизм құбылысы жан-жақты сөз болады.

* Farabi Aniversitesi Devlet Dil Bölümü Doçenti / KAZAKİSTAN
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Мемлекеттік тіл кафедрасының доценті, ф.ғ.к.

Herizgi сөздер: ауыспалық құбылыс, септік қабысу, тілдік деңгейлер, сөз тіркестері, ауыспалық өлшем.

Summary

This article considered in terms of scientists on the category of transition and syncretism, as well as ustonavlivetsya their interconnection and interdependence.

Key Words: transient phenomenon, case contiguity, language tiers, the phrase, the scale of transition.

Тіл - қоғамның дамуымен бірге дамып, өзгеріп, толығып отыратын жанды құбылыс. Сондықтан да тілдің тарихи даму барысында тілдік бірліктер мен категориялардың өзара ауысып, өзгеріп отыруы орынды. Бұл туралы ғалым В.С. Ващенко: «Переходные явления характеризуют превращения в системе, развитие языка, его жизни. Сама система, как определенная целость, не только не разрушается наличием переходных категорий, а, наоборот, еще больше укрепляется и уравнивается. Без них система застигла бы, стала неподвижной, а через то и омертвелой. Переходные лексико-грамматические явления скрепляют систему частей речи в процессе ее развития ... Без переходных явлений нет нового, нет движения, нет развития...» (Ващенко В. С. 1953: 14-15) деп, тілдің біртұтас жүйе ретінде дамуында ауыспалық құбылыстың алатын орнына үлкен мән берсе, орыс ғалымы В.В.Бабайцева: «Переходность такое свойство языка, которое скрепляет языковые факты в целостную систему, отражая синхронные связи и взаимодействие между ними и обуславливая возможность диахронных преобразований» (Бабайцева, В. В. 2000:15), деп ауыспалық құбылысқа анықтама береді.

Ауыспалық – лингвистикалық заңдылық. Ол тілдік элементтердің бір-біріне ауысып, бірін-бірі толықтырып отыруынан көрінеді. Тілдің барлық деңгейлерінде болатын ауысуларға байланысты тіл білімінде транспозиция, трансляция, деривация, трансформация, конверсия, субституция, ауысу, ауыспалық т.б. терминдер жиі қолданылады. Бұл терминдердің көбі сөз таптарына қатысты айтылады. Жалпы тіл білімінде сөз таптарының бір-біріне ауысуы көбінесе «конверсия» деп аталып жүр. Конверсиялық процестің субстантивация, адъективация, прономинализация, нумерализация, вербализация, адвербиализация, модалыция, предикативация, препозиционализация, конъюнкционализация, партикуляция, интеръективация сияқты әр түрлі сөз тудыру формалары арқылы жаңа сөздер қалыптасып, тіліміздегі барлық сөз табы басқа сөз таптары есебінен толығып отырады. Субстантивация басқа сөз таптарының зат есімге ауысуы болса, прономинализация есімдікке айналуы, адъективация сын есімге ауысуы, адвербиализация басқа сөз таптарының үстеуге айналуы, модалыция модаль сөздерге ауысу, нумерализация сан есімге ауысуы, вербализация етістіктің өзге лексика-грамматикалық категориялардың есебінен толығып т.б.

Сонымен, «Не следует думать, что частей речи отделены одна от другой непроницаемыми перегородками, напротив, в живой языковой действительности постоянно наблюдается случай передвижения слов из одной части речи в другую ...

» (Виноградов В.В. 1952: 153). Барлық сөз таптарының бірін-бірі толықтыруда, қалыптастыруда алатын орындары ерекше деуге болады.

Сондай-ақ, ауысулар тек морфология деңгейінде ғана емес, басқа да тілдік деңгейлер арасында да болады. Мұндай өзгерістен, яғни процестен тілдің синтаксистік жүйесі де шет қала алмайды. Тілдің даму барысында синтаксистің негізгі нысанының бірі - сөз тіркестері де белгілі дәрежеде сапалық өзгерістерге түсіп, басқа бір тілдік құбылысқа ауысуы мүмкін. Сөз тіркесі тарихында олардың құрылымында ішкі және сыртқы өзгерістердің болуы байқалады. Ішкі өзгерістерге сөз тіркестерінің бір құрылымдық топтан екінші бір құрылымдық топқа ауысуы жатады. Бұл сөз тіркестері табиғатындағы өзгеріс олардың байланысу формаларынан, тәсілдерінен, грамматикалық қатынас түрлерінен көрінеді. Ал сыртқы өзгерістерге сөз тіркестерінің басқа тілдік құбылысқа (тұрақты тіркестерге, күрделі сөздерге т.б.) ауысуы жатады. Мәселен, сөз тіркесінде болатын ішкі өзгерістердің біріне меңгеріле байланысқан сөз тіркестерінің қабыса байланысқан сөз тіркестеріне ауысуы жатады. Сабақтаса байланысқан сөз тіркестерінің мұндай байланысу түрлерінің арасында болатын құбылыс тіл білімінде «септік қабысу» деп аталады. «Егер мұндай құбылыстарды септік қабысу деу керек болса, онда тарихи тұрғыдан қарастырған жөн сықылды. Өйткені бұл арада сөз тіркесінің бір түрінен екінші бір түріне өту тенденциясы байқалады. Мәселен, меңгеруден қабысуға, толықтауыштық қатынастан пысықтауыштық қатынасты білдіретін сөз тіркестеріне, тағысын-тағы сол сияқтылар. Сонда бұл бағыттағы даму жолын былай түсіндіруге болар еді: меңгеру септік қабысу қабысу» (Аблақов А. Исаев С., Ағманов Е. 1997.) Ғалым Т.Жукеев сөйлем мүшелерінің бір-біріне ауысатындығы туралы былай дейді: «... ертедегі сөйлем құрамы бастауыш, баяндауыш және толықтауыштан ғана тұратын қарапайым ғана болған. Пысықтауыш толықтауыштан кейін ғана пайда бола бастаған. Ой дамуына, пайымдаудың күрделене бастауына сәйкес кейбір толықтауыштық қатынастағы тіркестер пысықтауыштық қатынасқа ауыса бастаған» (Жукеев Т.Б. 2005:48).

Ал тіліміздегі осындай ауысулар, яғни сөз таптарының, сөз тіркестерінің, сөйлем мүшелерінің т.б. тілдік құбылыстардың бір-біріне ауысуы бірден бола салмайды. Ауысулар барысында олар тілдік сұрыпталудан өтіп, бірнеше кезенді басынан өткізеді. Яғни, тілдік құбылыстар аралық аймақта (промежуточная зона) болып, ауыспалы кезеңде өмір сүреді. Мәселен, Н.А.Каламова: «Там где имеет место полный переход одной части речи в другую, этот процесс можно уяснить, обращаясь к истории языка, там же, где процесс перехода не полный, а наблюдает двойко функционированные грамматические омонимия» (Каламова Н.А. 1961:№5) деп, толық ауысып болмаған тілдік құбылыстың бойынан екі түрлі тілдік бірліктің (бастапқы және кейінгі) сипаты болатындығын айтады.

Тілде, негізінен қиындық тудырып жүргендер осы «аралық» топтағы синкретті сөздер. Мысалы ретінде, сөз таптарының бір-біріне ауысу үстінде пайда болған аралық синкретті сөздерді алайық. Олар бір сөз табынан басқа сөз табына әлі де болса толық ауысып болмаған. Олардың бойында алғашқы сөз табының да, кейінгі ауыса бастаған сөз табының да қасиеттері бірдей кездесіп, нақты белгілері бейтараптанады. Сондықтан да олар әртүрлі сөз таптарының құрамына енгізіліп жүр. Міне, осындай ауыспалық процесс негізінде пайда болған аралық тілдік құбылыстардың шегін, табиғатын айқындауда В.В.Бабайцеваның «Явления переходности в грамматике русского языка» деп аталатын еңбегінің маңызы зор. Автор тілдің барлық деңгейлеріндегі ауыспалық құбылыстардың табиғатын

«ауыспалық өлшем» (шкала переходности) арқылы айқындауға болатынын айтады. Ғалым бір тілдік құбылыстың екінші тілдік құбылысқа қарай өту процесін ауыспалық өлшем арқылы, яғни А - Аб - АБ - аБ - Б түрінде көрсетіп, оны: «А - Аб - АБ - аБ - Б, где А и Б - полярные, несинкретичные; Аб,АБ,аБ - синкретичные единицы, неоднородно сочетающиеся: в звене Аб больше признаков типа А, в звене аБ - преобладают свойств ва типа Б, в звене АБ больше наблюдается примерное равновесие сочетающихся свойств» (Бабайцева, В. В. 2000:15) деп түсіндіреді. Ғалым тілдік құбылыстардың бір-біріне ауысу барысында синкретизм құбылысының пайда болатынын және шеткері топқа жататын тілдік бірліктердің белгілері басым болса, онда оларды АБ1, АБ2, АБ3 деп немесе аБ1, аБ2, аБ3 деп беруге болатынын жазады.

Сонымен, сөз таптарының бір-біріне ауысуы бірден бола салмайды екен. Сөздер бір сөз табының құрамынан біртіндеп шығып, аралық аймақта синкретті мағынаға ие болып, одан екінші сөз табының құрамына қарай бірте-бірте ауыса бастайды. Синкретті сөздер аралықтағы «аралық», «байланыстырушы», «ауыспалы» тілдік бірліктер болғандықтан, олар бастапқы сөз табына да, кейінгі ауысып жатқан сөз табына да қатысы бар, қыр-сыры мол, күрделі тілдік құбылыс болып табылады. Олар өзінің бастапқы категориялық мағыналарынан мүлдем қол үзіп кетпей, белгілі дәрежеде сақтайды, сонымен қатар негізгі емес екінші қызметте жұмсала отырып, жаңа семантикалық белгілерді де игереді. Уақыт өте келе олардың бастапқы белгілері не солғындауы мүмкін, не толық жойылуы мүмкін. Алғашқы жағдайда синкретизм құбылысы сақталса, кейінгі жағдайда синкретизм болудан қалып, толығымен екінші сөз табының құрамына біржолата өтеді.

Тіліміздегі мұндай тілдік құбылыс туралы ғалым Т.Жукеев: «Сөз таптарының синкретизмі - сөз таптарының ауысу процесінде болатын бір кезең. Синкретизм «өту, көшу» процесінің нәтижесі десек, сондықтан ауысу процесі толық аяқталғанда, синкретизм құбылысы толығымен жойылмайды. Белгілі дәрежеде сақталады. Тілімізде *жарық, тең, бай, жас, батыр* секілді сөздердің бірде зат есім (*Бөлмеге жарық түсті. Батыр бір оқтық, бай бір жұттық*), бірде сын есім (*жарық бөлме, жас жігіттер, бай ауылдар*) болып жұмсалуы - категориялық мағыналары толық айқындалып болмаған бір сөз табынан екінші бір сөз табына ауысу үстіндегі синкретті сөздер екендігін білдіреді» (Жукеев Т.Б. 2005:55) деп көрсетеді.

Тілдің даму барысында «аралық» топтағы сөздер онда мүлдем қалып қоймай, типтік сөз таптарына ауысып, алғашқы негізгі мағынадан алшақтап, негізгі мағынадағы сөзбен омонимдес болып келетінін байқауға болады. Бұл тілде үнемі жүріп отыратын процесс. Мысалы, омонимдес сөздерге біреу, ақ, қара, көн, жон, күй т.б. жатады.

Сонымен, ауыспалық әр түрлі тілдік деңгейлердегі түрлі үдерістердің нәтижесінде болатын, тілдік факторларды біртұтас жүйеге біріктіретін және байланыстыратын процесс болып табылса, ал осы ауысулар барысында пайда болған синкретизм құбылысы оппозициядағы тілдік құбылыстардың негізгі белгілерінің бейтараптануын білдіретін аралықтағы тілдік құбылыс болып саналады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. . Аблақов А. Исаев С., Ағманов Е. Қазақ тіліндегі сөз тіркесінің дамуы мен лексикалану процесі. Алматы, 1997.Ващенко В. С. Явления перехода в системе частей речи “Українська язык в школи”, 1953 № 6.
2. Бабайцева, В. В. Явления переходности в грамматике русского языка. М., 2000.
3. Виноградов В.В. Вопросы современного русского словообразования. —«Русский язык в школе», 1952. № 2.
4. Жукеев Т.Б. Қазақ тіліндегі пысықтауыш мүшеге қатысты синкретикалық құбылыстар. (ф.ғ.к. ғылыми дәреж. диссер.). Қарағанды, 2005.
6. Каламова Н.А. К вопросу о переходности одних частей речи в другие. — «Русский язык в школе», 1961. №5.

TÜRKLÜK BİLİMİ İLE İLGİLİ GÖZLEMLER-GÖRÜŞLER PROBLEMLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

OBSERVATIONS-VIEWS-PROBLEMS RELATED TO TURKOLOGY AND SOLUTION PROPOSALS

ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ С ТЮРКОЛОГИЕЙ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Dr. Yaşar KALAFAT*

Özet

Türklük bilimi çalışmaları Türkiye içinde ve Türk dünyasının kültür coğrafyasının diğer kesimlerinde verimli ve sağlıklı bir yolun başındadır.

Bu yazı; 13-15 Nisan 2012 tarihlerinde Erzurum'da Atatürk Üniversitesi tarafından düzenlenen Türk Dünyası Araştırmaları Çalıştayı'na sunulan gözlemleri, görüşleri, problemleri ve çözüm önerilerini içermektedir.

Anahtar Kelimeler : Türk Dünyası, Türklük Bilimi, Çalıştay, Projeler, Gözlemler-Görüşler-Problemler ve Çözüm Önerileri.

Abstract

Works on Turkology are at a preliminary stage of a fruitful and sound track both in Turkey and at the other parts of the cultural geography of the Turkish world.

This piece of writing covers observations, views, problems and solution proposals presented to the Turkish World Researches Seminar organized by Atatürk Culture, Language and History Institution (AKDITYK) in Erzurum on 13-15 April 2012.

Key Words: Turkish World, Turkology, Seminar, Observations-VIEWS-Problems and Solution Proposals.

GİRİŞ:

Uluslar arası Türk Dünyası Araştırmaları çalıştayına 3 dosya ile katıldık. Bunlardan birisi adına katıldığımız Türk Tarih Kurumu Dosyası¹ diğeri Başkanı bulunduğumuz Türk

* Halk Bilimi Araştırmacısı. Ankara/TÜRKİYE

¹ Bu dosya Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu dosyası kapsamında, Çalıştaya Kurum Başkan yardımcısı Dr. Nazif Öztürk tarafından verilmiştir.

Halkbilim Araştırma Merkezi Dosyası², ötekisi ise çalıştay konusu ile ilgili gözlemlerimizi içeren dosyadır³.

Biz bu sunumumuzda daha ziyade 1993 lerde başlayıp 1999 yılına kadar devam eden Türk Tarih Kurumu görevli sosyal antropologu kimliği ile 1999–2006 yıllarında ASAM Kültür Stratejileri Masası Başkanı olarak ve 2006-2012 yıllarında Türk Halkbilim Araştırma Merkezi araştırmacı yazarı olarak Türk kültür coğrafyasında yaptığımız tetkik seyahatleri, katıldığımız kültür şölenleri, temasta bulunduğumuz Türklük Bilimi Kurumları ve Türkologlarla ilgili intibalarımızı çalıştayın amacı istikametinde arz edeceğiz

Gözlemini aktaracağımız coğrafya; Büyük ölçüde Uluğ Türkistan, Kafkasya, Ural-Altay, Orta Doğu ve Balkanlar Türk Kültür coğrafyasını kapsamaktadır.

Açıklamalarımızda, bu coğrafyada 1980 den günümüze, bildirili olarak katıldığımız 150 civarındaki, Türkiye’de ve Türkiye dışındaki millî ve milletlerarası bilgi şöleni türü etkinliklerin gözlemleri üzerinde, problemler ve özüm önerileri bakımından duracağız.

Türklük biliminin bir alt disiplini olan halkbilimci kimliğimizle, Alan çalışmaları yapan ve onları bildiri ve makaleye dönüştüren, giderek kitaplaştıran bir kimse olarak basın yayın ve organizasyon alanlarında edinebildiğimiz deneyimleri paylaşacağız.

Tespitlerimizi yurt içi ve yurt dışı boyutları ile bir arada irdeleyeceğiz.

Ayrıca Türkoloji etkinliği gösteren yapılanmalar ile Türkologlar arasındaki sorunları ele alacağız.

² Türk Halkbilim Araştırma Merkezi’nin tanıtımı: Merkez, alandan halk inançları derlemeleri yapar, bunları ve alandan yapılmış derlemeleri esas alarak karşılaştırmalar cihetine gider, bulguların kaynak eserlerdeki yerlerine işaret eder. Farlılıkları inkâr etmeden ortak noktalar üzerinde durur. Bildiri ve makaleler olarak ele alınan çalışmalar, inanç dizini ve ilgili edebiyat içerikli ilaveleri ile kitaba dönüştürüp istifadeye sunar. Çalışmalar Ural-Altay, Uluğ Türkistan, Ortadoğu, Kafkasya, Balkanlar Türk kültür coğrafyasını kapsar. Çalışmalarda bu coğrafyanın ilgili halkı Türk kültürlü halk olarak ele alınır. Bu kültürün yapıcı sahibi ve varislerinin bu halk olduğu esastan yola çıkılır. Merkez, “Sahipsiz kültür yoktur, yapıcı olmayan kültür de yoktur. Eserine sahip çıkamayan kültür vardır” görüşünü benimsemiştir. Merkezin sürekli değişen mensuplarını daha ziyade lisans ve lisansüstü öğrenciler ile ilgili akademisyenler teşkil eder.

Merkezde, “Türk Kültürlü Halklar Karşılaştırmalı Halk İnançları”, “Türk Kültür Coğrafyasında Karşılaştırmalı Halk İnançlar”, “Balkanlardan Uluğ Türkistan’a Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları” kitap setlerinden 60 kadar içeriği halk inançları olan kitap çalışması yapılmıştır. Halen “Soydaş ve Akrafa Topluluklar Karşılaştırmalı Halk İnançları” kitap seti üzerinde çalışılmaktadır.

Merkez, “Türk kültürlü halk kesimlerinden Türkiye’nin dışında ve içinde farklı millî kimliklerin alt yapısını oluşturmak için halk kültürü araştırmaları sürdürülmekte ve bu arayışlar emperyalizm/Siyasi oryantalizmden destek görebilmektedir. Halkbilim araştırmaları halkların kültürel tanışıklıklarını artırıp akrabalık bağlarını artırarak, onları, anti demokratik ve emperyalist arayışlar karşısında güçlendirecektir.” Anlayışından yola çıkarak çalışır.

Araştırma merkezinin yegâne daimi personeli başkanıdır. Yayınlarının telif bedelini de yayın olarak alan merkezin bütçesi şahsi imkânlarla oluşturulmaktadır. Donanım yetersizliği ilmî hâsılayı doğal olarak düşürürken imkân yetersizliği yayın kalitesini de olumsuz etkilemektedir.

Merkez adına, Prof. Dr. Tuncer Gülensoy’un “Türkoloji’nin 150 Yılı Kitabı” gibi 2012 yılının Türk halkbiliminin 100.yılı olması münasebeti ile bu yıl “Türk halkbiliminin 100.yılında Özgeçmişleri ve Çalışmaları ile Türk Halkbilimciler Kitabı” çıkarılmasını teklif ediyoruz.

³ “Gözlemler ve Görüşler ve Problemler Çözüm Öneriler İtibariyle Türk Dünyası Araştırmaları Çalıştayı” isimli bu metin, anılan dosyadaki konuşma metnidir. Metine çalıştay gözlemlerinden sonra bazı açıklamalar eklenmiştir. Bu metin çalıştaya gidilmeden evvel tarafımızdan çalıştay konularına dair hazırlanmış “Türklük Bilimi-Halkbilim-Ortak Türkçe” balıklı yazının devamı mahiyetindedir.

Türkoloji merkezleri arasındaki sorunları ve Türkologların bizzat kendilerinden kaynaklanan sorunları irdeleyeceğiz.

Türkiye Türkoloji'sinin Türkiye dışından görünüşüne dair örneklemeler yapacağız.

Türkoloji merkezlerinin faaliyet ortamı sorunları ile Türkologların zihniyet sorunlarına yer vereceğiz.

Sunumumuzda yer alan tespitlerin bir kısmı soysal bilimlere itibariyle genel olup Türkoloji alanını da kapsamaktadır. Tespitlerimizden bir kısmı ise sıradan hususlar gibi görünmeler de Türkoloji çalışmalarında verimi doğrudan etkileyen, üzerinde durulması gereken hususlardır.

METİN:

-Türkoloji adına bilgi şöleni gibi etkinlikler yapan veya süreli yayın çıkaran bazı merkezler, adeta bu bilim alanının, buldukları kurum adına tekeli yapmaktadırlar. Her kuruluşun başkanının etrafında oluşmuş kendi çevresi vardır. Yayınlarla girecek yazıların veya bilgi şölenlerine daveti yapılacak kimselerin tespitinde talebesi olmak veya bölümünden mezun olmak gibi yakınlık derecesi belirleyici faktör olabilmektedir.

Bu ve benzeri haller Türklük biliminde, hür fikirliliğe ve demokratik davranışa gölge düşürebilmektedir. Diğer taraftan yayın organlarının yazım ilkeleri ve hakemlerinin oluşu bu tür sorunların çözümüne yardımcı olmaktadır.

-Bilgi şöleni türünden etkinlikler için hazırlanan duyuru metninde, "tertip komitesi", "düzenleme kurulu", "seçici kurul" gibi isimler altında çok kere sayıları 35-40'ı bulabilen ve bildiri ile katılanların miktarını çok aşan isim listeleri yer almaktadır. Bu listelerde yer alanların kimselerin büyük bir bölümünün çok kere bu etkinlikten haberi dahi olmamaktadır. Etkinliğe bazen itibar kazandırmak için oluşturulan bu tür listelerdeki isimlerin büyük bir kısmının alanla ilişkisi dahi olmamaktadır. Bu tür göstermelik isim listeleri, çok kere söz dalaşı konusu olabilmektedir.

Bu ve benzeri uygulamalar imkânların amaç dışı kullanımına yol açabilmektedir.

-Başka ülkelerin ilgili kuruluşları ile, işbirliği sonucu yapılan bilgi şölenlerinin davet listesinin büyük bir kısmı turistik seyahat amaçlı, hatıra gönül işi olmaktadır. "Siz beni Kıbrıs'a davet edin ben de sizi Tiflis'e davet ettiririm" anlayışı giderek yaygınlaşmaktadır.

Böylece alanın gerçek ilgisi değil yapay Türkologlar alanda sahne alabilmektedirler.

-Bilgi şölenlerine uluslararası görünümü verebilmek için, uluslararasılıkla ilgisi olmayan uygulamalar yapılmakta, Türkiye'de çalışmakta olan soydaş veya akraba topluluklardan bir iki ismin etkinliğin listesine alınması uluslararasılık için yetebilmektedir.

Bu türden uygulamalar etkinliklerin saygınlığını olumsuz etkilemektedirler.

-Soydaş veya akraba topluluklardan bir sosyal bilimcinin Türkiye'de dilbilim, halkbilim, uluslararası ilişkiler veya tasavvuf konularındaki farklı bilgi şölenlerine birer hafta katılmalarına çok rastlanılmakta ve bu "kombine bilim adamlığı" tipi yadırganmamaktadır. Bu durumlarda Türkolog kimliği haksız olarak kullanılmakta ve Türkiye, masrafları tarafımızdan karşılanan tatil ülkesi durumuna düşürülebilmektedir.

Bu uygulamalara fırsat verilmesi Türk ilmi disiplinine gölge düşürebilmektedir.

-“Katılım Ücreti” anlayışı çok yönlü incelenmeli, Türkoloji çalışmalarına getirdikleri ve götürdükleri değişik uygulamalarda gözden geçirilip ortak esaslara bağlanabilmeli.

-Türkiye'nin, Türkiye ve ilgili ülkeler için yaptığı bir Türklük bilimi bilgi bankası yoktur. Her yeni bilgi şöleni hazırlığı döneminde, ilgili organizasyon Türkolog ismi, evsafi ve adresi temini telaşı yaşamaktadır.

Keza bu uygulama da imkânların ihtiyaçlara en doğru uygulanmasına engel teşkil etmektedir. Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu'nun üç büyük projesinden birisi olan bütünlük bilgi sistemi bu sorunu çözümlenebilecek imkanlara sahiptir.

-Valilik ve kaymakamlıklar ile belediye başkanlıklarının bilgi şölenleri çok kere konu itibarıyla çok başlıklı olmaktadır. Yörenin ziraî hayatı ile Türklük biliminin alanına doğru-
dan giren konular, doğal olarak bir bilgi şöleni içerisinde yer alabilmektedir.

Bu tür insicamsızlıklar, Türklük biliminin ilgi alanını dil ve edebiyatla sınırlı tutmamak suretiyle çözümlenebilir. Mesela çevrecilik, iskân ve benzeri konuları da içeren bir Türklük bilimi anlayışı bu tür sorunlarda da çözümlenici olabilir.

-Türklük bilimi ilim alanı ile, doğrudan veya dolaylı ilmî disiplin ilişkisi olan bilim dallarının örgütlenmeleri arasında, zaruri olan organik bağ yoktur, maalesef bu bağ kurulamamıştır.. Türk sosyologları, Türk dinler tarihçileri, Türk felsefecileri tamamen ayrı örgütlenmişlerdir. Bu örgütler ayrıca ortak bir çatı altında toplanamamıştır. Bu hal disiplinler arası koordinasyonun olmayışına, giderek Türklük biliminden beklenen hâsılının alınmayışına yol açabilmektedir.

Anadolu arkeolojisi, mitolojisi ve kültür antropolojisi, filolojisinden ayrı tutulduğu sürece, Türklük biliminin öncelikli etkinlik alanlarından birisi olan Anadolu'da Türk medeniyet tarihi çalışmaları bir bütünlük kazanamayacaktır. Bize göre Yüksek Kurumun Bütünlük Bilgi Sistemi ile bu sorun da çözümlenebilir.

-Türklük bilimi çalışmalarında, kurumlar arası amaçta birleşme ilkesine uyulamamaktadır. Türkiye'de, ortak Türk alfabesi konusunda, bilgi şöleni türünden çalışma yapmamış kuruluş adeta kalmamıştır. Bu konuda, Milli Eğitim, Dış İşleri, Kültür ile Devlet Bakanlıkları ve üniversiteler çalışmalar yapmışlar, kararlar alınmadığı için her defasında her etkilik adeta sıfırdan başlatılmıştır.

Bu ve benzeri Koordinesizlikler, takipsizlikler, sahipsizlikler, kurumlara rağmen kurumsallaşamamış olmak, Türkiye'de Türkoloji adına yapılan çalışmalar Türkiye'ye olumsuz imaj edindirmektedir. Genel kanaat "Türkiye'nin imkânlarından yararlanabilmek için duygusal davranmak, hamaset yapmak, kurumlar ve şahıslar arasındaki kopukluğu takip edebilmek çok kolaydır" şeklindedir.

-Türkiye Türkolog'u günceli, acil olanı, millî önceliği bulunanı, hayati olanı seçmede, sade vatandaş çok kere şaşırtmaktadır⁴. Bu sorun yanılmıyorsa sade vatandaşın millî politika-Türkolog bağlantısını algılamadaki zorlanmasından kaynaklanmaktadır.

⁴ Giderek taraftar bulan bir görüşe göre önce Türkiye sonra Türk dünyası. Bu çevrenin dil stratejisine göre Türk dünyası ortak dilinden evvel ortak Anadolu Türkçesi oluşturulmalıdır. Konuyu açıklamak adına bazı irdelemeler yapılabilir.

Halkbiliminden halk inançlarından hareketle kültür akrabası olduğunuz halkların akrabalık derecesini güçlendirme adına Türk destanları Projesine Türk soylu olmayıp akraba olan topluluklardan destanlar da alınabilmektedir. Akrabalığın en güçlü bağı olan dil alanına sıra gelince o halkların dillerinden alınmış kelimeler Anadolu Türkçesinde yer almaları çok doğal karşılanmalı.

Rusça, İngilizce, Almanca, Fransızca, İtalyancadan % 15 e varan kelimeler alındığı halde bozulmayan Türkçenin, Anadolu'da birlikte kader paylaşmış kan akrabalığı oluşturmuş halkların ortak Türkçeye muayyen miktarda kelime vermesine kapılarını kapatılmış olur.

-Ortak Türk Tarihi, Ortak Türk Eğitim Müfredatı gibi projelerin akim kalış sebebinin “Türklük” anlayışı farklılığından kaynaklandığı gerçeği bilinemedikten sonra, Türklük bilimi adına yapılacak bilgi şöleni türünden etkinliklerde, amaç ile araç yer değiştirmiş olmaya devam edecek, bu alandaki girişimler, şahısların ve merkezlerin şahsi tatminleri olmayı aşamayacaktır.

-Sosyal bilimler içerikli kültür şölenlerinde yer alan bildirilerin konularında çok kere tekrarlar olabilmektedir. Bildiri çalışmalarında belgeden bilgi üretme evsafı yoktur.

Başka bir ifade ile yas evine başsağılığına gelen “soydaş” ve “akraba” yakınlar evin ölüsüne değil kendi ölülerine ağlamaktadırlar

-Türkoloji içerikli bilgi şöleni türü etkinliklerde, Türkiye adına genel değerlendirme yapılamamaktadır. Bilgi şöleni yapabilmiş olmak, şölenlere bir yenisini ekleyerek sayıyı artırmak, artırılmış sayı yarışına girmek amaç edinilmiştir. Aynı amaçla geçmiş yıllarda yapılmış ve farklı kurumlarca gerçekleştirilmiş kültürel etkinliklerin, kurumlar üstü ve muayyen dönemleri içeren verim kalitesi ölçülemede, etkinliğin gerçek değerlendirmesi yapılamamaktadır. Açılış ve kapanış konuşmalarında yapılan değerlendirmeler ise çok kere; katılımcı sayısı, katılan ülkeler, ikramlar ve gezi programları içerikli olmayı aşamamaktadır.

-Türkoloji kültür şölenlerinin, devamlılık arz eden belirlenmiş bir ufku yoktur, oluşturulamamıştır. Örneklemek gerekir ise, bir dönem “Türk Medeniyetinin Dünü, Bugünü ve Yarını” Kültür şölenleri yapıldı. Bu etkinliklerde bir felsefe vardı. Etkinliğe, Türk dünyasının alanlarında aksakal isimleri yeni adaylarla birlikte katılıyor, faaliyetler her yıl bir Türk devletinde yapılıyor, belirlenen hedeften hareketle, alınabilen mesafe her yıl ölçülüp, müteakip toplantının hedefi, konusu ve ülkesi belirleniyordu.

Türklük bilgisi çalışmaları için, Türklüğün geleceği bağlamında bu ihtiyaç, bir merkezin olması halinde karşılanabilir.

-Kültürün bir stratejik obje olduğu, Türkoloji'nin Türk milleti için bu konumda bulunduğu, Türklük bilimciler arasında henüz yeterince anlaşılammış olmasına rağmen, Türkoloji oryantalizmin başlıca objelerindedir. Bu obje etrafında Fransa, Rusya ve Amerika

Ruşça gibi büyük bir dilin kelime hazinesinde Türkçe kelime yüzdesi yer yer % 40'ı bulabilmiştir. Rusçaya kelime vermemiş Türk lehçesi hemen hemen yoktur. Büyük dil olmanın stratejisi gelişmemiş dilerden kelime alabilme becerilerindedir. Rusçanın Türk lehçelerini yuttuğu için Ruslara tepki göstermek konuyla ilgilenenler arasında çok yaygındır. Buna rağmen dilde şovenistlik yapanlar da çok kere bu çevrelerden çıkarlar.

Türkiye Cumhuriyeti dil politikaları ile Anadolu Türkçesinde halk dilleri arasında bütünleşme sağlayabilse idi bugün geliştirilmiş bir Türkçede birleşmiş olunacaktı. İnkarcılık tepkisellik dilde ortak kelime hazinesinden hareketle sentezcilik sağlanabilse idi, geliştirilmiş bu Türkçe, kuzey Irak ve kuzey Suriye'nin de ortak dili olabilecekti. Bu dil stratejisi uygulanmadığı için İran'ın dil haritası Türkiye'nin Doğu Anadolu'sunu da kapsamak üzeredir.

Türk Dünyasında ortak Türkçe oluşturulmaya çalışılırken; Azerbaycan, İran, Türkçelerinden Özbekistan, Türkmenistan, Afganistan Türkçelerine Farsçadan girmiş olan birçok birçok kelime bu yolla Türkiye Türkçesine de girmiş olacak. Bu Farsça kelimeler bu Türk lehçelerinin öz malı olmuşlardır. Bu kelimeler aynı zamanda Kürtçede de yaşamaktadırlar. Anadolu Türkçesinde Arapça, Farsça ve Kürtçe kelimelerden hareketle Kütçe belirli bir yüzde ile ortaktırlar. Mesele bu yüzdenin makul nispette artırılabilmesindedir. Bir dili, ödünç alınıp usulünce dile montajı sağlanmış kelimeler değil, farklı dillerin gramer kuralları bozar.

Bu neviden hassas konular Türkologların ve çalıştayların konusudurlar. Birlikte yaşayan halklar olarak, soydaş veya kültür akrabası olalım bize göre bu konuda netice değişmemektedir. Ortak kültür paydamızı güçlendirmeye başaralım, varsın kültür akrabalarımızın özel isimleri de yaşasın

ciddi kültürel savaş sürdürmektedirler. Türkoloji'ye merkezlik yapabilmek dünya politikasında üstünlük sağlayıcı bir edimdir.

Hal bu olunca Türk Türkolog'u, dünya Türkoloji hareketlerini takip edebilmeli, Türk Türkoloji'sinin bu takibi yapabilecek bir merkezi olabilmelidir.

-Türkiye'de, dar anlamda Türkoloji'nin faaliyet alanını belirlemiş olan Türk dili ve edebiyatı konularında çok saygın çalışmalar yapılmaktadır. Ancak Türk Türkolog'una henüz, çoğunlukla stratejik düşünce birikimi kazandırılmamıştır. Genç kadrolara ansiklopedi maddesi olmadıkları anlatılabilmeli, bu husus Türkoloji'nin gündeminde bir proje olarak yer alabilmelidir.

TİKA'nın, TÜRKSOY'un TÖMER'in Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın⁵, Yunus Emre Vakfı'nın, Başbakanlık Tanıtma Fonu ve benzeri gibi diğer kuruluşların mevcudiyetlerinden murat bu stratejik algıyı oluşturup uygulamaktır. Biz bu noktada gelecekte ümitliyiz.

⁵ Akraba Topluluklar algısı Türkologlar arasında henüz yeterince ortak bir görüş oluşturamamıştır. Akraba Topluluklar coğrafyası Türk Kültür coğrafyası ile tamamen örtüşmekte midir? Türkiye sınırları içerisindeki akrabalarımız Türkiye sınırları dışında da Türk kültürünün akraba topluluklarını dırlar? Akrabalarımızın Türkiye dışındaki akrabalarının müstakil devletleri, kültür anlayışları ile politikaları ve doğal olarak kültürel kimlikleri vardır. Buradan hareketle Türk destanları projesine halk kültürü mesela halk inanmaları ortağımız olan anadili Gürcüce olan halkın destanlarını destan projenize alabilirseniz o proje Türk Destanları projesi olmaktan çıkar, proje doğal olarak bölgesel bir ad alır. Zira o destanın başka bir ülke de sahibidir.

Türkiye birlikte yaşamakta olduğu halkları halk inanmaları ortaklığından hareketle kültür akraba saymakta, halk kültürü ortaklıklarının da bir akrabalık bağı oluşturduğunu haklı olarak benimsemektedir. Buradan hareketle destanların çift sahipliği konusuna geçilebilir.

Anadolu Türk arkeolojik varlığının sahibi birlikte yaşayan halklarla beraber oluşturulan Türk milletidir. Türk milleti bu yurdun yeraltı ve yerüstü bütün zenginliklerinin sahibidir. Bunun için kazılar yapar müzeler açar.

Bu noktada Anadolu mitolojisi Anadolu Türk mitolojisinden farklıdır? Anadolu mitolojik katmanlaşmasını dışlayarak Anadolu halk inançlarına arka plan oluşturmak mümkün değildir. Destanlar dönemi, mitolojik dönem ile yaşayan halk inançları döneminin orta safhası olarak kabul edilebilir. Buradan hareketle denilebilir ki, Türk kültür coğrafyasının siyasi sınırlarla bağımlı değildir. Anadolu kültürünü ihmal ederek Türk dünyasını oluşturmaya kalkarsanız Türkiye'nin bütünlüğünü tehlikeye sokarsınız Bunun içindir ki, Dilde Fikirde işte birlik ilkin Türkiye içerisinde, Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan Kazakistan içerisinde gerçekleşebilmelidir.

Türk Dünyası sadece birlikte yaşayan halklardan soydaş olanları içermiş ise anadili Türkçe olmayanlar dışlanır ise mesela, bütünleşmiş bir Kürt dünyası yapılanmasına çağırım yapmaz mı? Bu yapılanmayı meşrulaştırmaz mı? Kültür akrabalarımızı dışlarsanız onlar da aralarında kendi coğrafyalarını kurarlar. Bu hal biteviye ihtilafa yol açar. Bu hal biteviye ihtilafa yol açar ve kurt bulanık havayı seçer misali bu ortamı hazırlayanın amacı hasıl olur

Birlikte yaşayan halkların demokratik ahenklerini sağlamak amacıyla, halkların isimlerini zikretleğe gelince, yerin kulağı var, derler sessiz ve derinden giderlerse Türk Türkolog'u tercihini tercihi açık-kapalı tercihini soydaş halklardan yana kullanır ise siyasi oryantalizm karşısında kültür akrabalarımız olan halklar sahihsiz, arkasız, dayanaksız kalırlar.

Şu soruya cevap bulmak zorunluluğu vardır. Osmanlı dil coğrafyasında Kafkas bölgesi Osmanlıcası ile yazılan bir divan ile dönemin Bulgaristan'ında yazılan bir divanın kelime hazinesi tamamen aynı mı idi? Bu farklılık her iki divan dilinin de Osmanlıca olduğu gerçeğini değiştirmiyordu. Şam'daki veya Erbildeki anadili Kürtçe olan bir şairin ortak Türkçe ile İstanbul'da kitabının basılmasını neden önlemiş olalım. İstanbul'un kültür merkezi olmasına karşı mıyız? piyanist olmayan sanat ve fikir insanları İstanbul'da eser vermesinler mi?

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

-Uluslar arası bilgi şöleni yapacak olan valilikler, belediyeler ve üniversiteler ulusal bilgi şöleni sürecinden geçmiş olmalılar. Türklük bilgisi içerikli kültür şölenlerinde zikir ve fikir birliği maalesef çok kere oluşturulamamaktadır. Türk musikisi, Türk yemekleri, Türk giysileri, Türk el sanatları ile ilgili bildirimlerin verildiği bir kültür şöleninde, hazır piyasa kekleri değil yerel-millî ikramlar, yerel-millî musiki, yerel-millî kıyafetli görevliler, Çin mamulâtı çantaları değil yerel motifler içerebilen çanta türleri yer alabilmelidir. Etkinliğin amacı ile ortamın havası bir bütünlük arz edebilmelidir.

-Bazı valilikler ve belediye başkanlarının desteğinde uygulamaya konulan sosyal bilimler içerikli kültürel etkinliklerde, toplumun kültürel kimliklendirilmesi noktasında arayış farklılıkları doğabilmektedir. Demokrasilerin doğal sonucu olan bu ve benzeri gelişmeler bir yana, Türkoloji; konuları ve kadroları ile farklı görüşleri ve görüşlüleri dışlayıcı olmama- lı kanaatindeyiz.

Ayrıca;

-Bilgi şöleni organizasyonu Türkolog'un edinilmiş, kayıt altına alınmış haklarına saygılı davranmalı. Değişen her bakan, her rektör her vali veya belediye başkanı ile verilen bildirimlerin akıbeti askıya alınmamalı bilgi şöleni duyurusunda vaat edilen esaslara uyula- bilmelidir.

-Türkolog başvurduğu kültür şöleninde bildiri ismi, özeti gibi safhalarından geçilip hat- ta bildiri tam metni sunulduktan sonra, bildirimlerin kitaplaşma safhasında, Kültür Şöleni duyuru metnine rağmen, farklı davranıp bir kısım bildiri sahiplerini şölen kitabından eleme saygısızlığı gösterilememelidir.

-Vaat edilen sürede bastırılmayan bildirimlerin başka yayınlarda değerlendirilme hakkı bildiri sahibince kullanılınca, vaki mükerrerlikten ilgili kurum sorumlu olabilmelidir.

Bu türden yüzeysel ve sıradan görülebilen tespitler genç Türkolog namzedinin çalış- malarını olumsuz etkileyebilmektedir.

SONUÇ:

Bize göre Türklük bilimi çalışmaları Türkiye içerisinde ve Türk kültür coğrafyasının sair kesimlerinde verimli ve sağlıklı bir yolun başındadır. Alınmakta olan hâsıla yeni yapı- lanmalarla giderek artma temayülündedir. İkmali gereken en önemli husus, ilgili kurumlar arasında gerekli işbirliğinin sağlanabilmesi akademik çevre ile bürokrat kesimin aynı dili konuşabilmesi ve çalışmalara stratejik içerik kazandırılabilmesindedir.

Türkiye Cumhuriyetinin Türk Cumhuriyetleri ile müşterek politika sürdürmek politika- sı vardır. Bu hedefin sosyal bilimler alanında sürdürülmesi Türkologların işi olmalıdır.

AKDITY Kurumu'nun yeni mevzuatı Türkiyat araştırmalarını destekleyip ikmal edip hızlandıracak özelliktedir. Tercüme Hareketi Projesi, Bütünleşik Bilgi Sistemi Projesi, Burs Sistemi projesi metinde değinilen sorunları çözümleyici niteliktedir.

Uluslar arası Türk Dünyası Araştırmaları Çalıştayı Sonuç Bildirisi'nde alınan kararlar; "Koordinasyon Sonuçları ve Çözüm Önerileri", Araştırma Sonuçları ve Çözüm Önerileri", "Eğitim Sorunları ve Çözüm Önerileri" başlıkları altında toplanılmış müteakip çalıştay toplantısı için sorunlar tartışılmıştır.

XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ҚАЛАМҒЕРЛЕР МҰРАЛАРЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ

XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA YAZARLARIN YARATICILIKLARININ İNCELENMESİ

STUDY OF THE WRITERS OF THE EARLY TWENTIETH CENTURY

ИССЛЕДОВАНИЕ ТВОРЧЕСТВА ПИСАТЕЛЕЙ В НАЧ. XX. ВЕКА

Leyla MEKEBAEVA* - Naziken EGIZBAEVA**
(Лейла МЕКЕБАЕВА-Назыкен ЕГІЗБАЕВА)

Түйін

Мақалада XX ғасыр басындағы қазақ әдебиетінің көрнекті қайраткерлерінің творчестволық ізденістері, шығармаларындағы образдар жүйесінің байлығы, тіл көркемдігі жан-жақты сөз болады.

Тірек сөздер: қаламгер, көркемдік ізденістер, қазақ әдебиеті, рухани мұра, тіл ғылымы.

Özet:

Bu makalede; yirminci yüzyılın başlarında yaşayan ünlü Kazak edebiyatı yazarlarının yaratıcı ruhları ve özellikle sanat dünyası içindeki durumları, nasıl eserler verdiği incelenmektedir. Yazarların dili, manevi mirasları, sanatsal anlayışları ve arayışları ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yazar, sanat arayışı, Kazak edebiyatı, manevi miras, dilbilimi

Summary

Describes a creative spirit, especially the art world works, creative writing famous representatives of Kazakh literature of the beginning of the twentieth century.

Key Words: writer, art quest, Kazakh literature, spiritual heritage, Linguistics

* El-Farabi Kazak Milli Universitesi Doçenti/KAZAKİSTAN
Әл-Фараби Атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің Доценттері, Ф.Ф.К

** El-Farabi Kazak Milli Universitesi Doçenti/KAZAKİSTAN
Әл-Фараби Атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің Доценттері, Ф.Ф.К

XX ғасыр басындағы қазақ қаламгерлері өмірден үйренумен бірге әр түрлі ізденістерді де бастан кешті. Тәжірибе жинақтады, жаңа да ірі тәсілдерді шығармашылықпен меңгерді. Әлем және орыс әдебиеттерінің үздік үлгілерінен өнеге алу процесі өркендеп, әдеби-мәдени байланыстар тереңдей түсті.

Қазақ прозасының даму жолынан әр алуан тақырыптарды көркемдікпен игеру бағытындағы ізденістерді әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ғылыми бағыттарынан көреміз. Себебі бұл бүгінгі өзекті тақырыптардың бірі деп есептеледі. Халық өміріндегі саяси-әлеуметтік істердің әдеби-эстетикалық тұрғыдан меңгерілуі, кейіпкердің рухани әлеміндегі түрлі көркемдік аспектілерде көрініс тауып жаңа сапалық дәрежеге көтерілді.

Осы бір көркемдік ізденістердің өркендеп өсу кезеңінің көріністері А.Байтұрсынұлы, Ш.Құдайбердіұлы, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытұлы т.б. шығармашылықтарында сайрап жатыр. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің филология факультетінде азаттық-ағартушылық идеяны арқау еткен ардагерлердің көркемдік ізденістері терең зерттелетіндігі шындық.

А.Байтұрсынұлы, Ш.Құдайбердіұлы, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытұлы т.б. қаламгерлердің әңгімеден бастап, поэзия, повесть, романдарындағы көркемдік ізденістері әдебиет тарихын зерттеушілер тарапынан жан-жақты айтылып келеді. Суреткерлер қаламынан туған шығармалардың мазмұны мен құрылымын, көркемдік ерекшеліктерін, шеберлік сырларын зерттеу – қазақ әдебиеттану ғылымы үшін аса маңызды істердің бірі болып табылады. Олардың әдебиетімізге қосып отырған жаңалығын ашып көрсету ісіне белгілі әдебиет сыншыларымен қатар әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің қазақ тілі мен әдебиетінің мамандары да өз үлестерін қосып келеді.

Қазақ әдебиетінде көркем шығарманың даму тарихын зерттеген ғалымдар С. Қирабаев, Т. Кәкішев, Қ. Әбдезұлы, Д. Ысқақұлы, С. Негимов, З.Бисенғали, Ө. Әбдиманұлы еңбектері мен мақалаларында құнды пікірлер баршылық.

1. Ж.Аймауытұлының өмірі мен шығармашылығы жайлы алғаш рет академик С. Қирабаев «Жүсіпбек Аймауытов» атты еңбегінде сөз етеді: «Жүсіпбектің сан салалы шығармашылық қызметі дәуірдің талап етуінен туады. Бұл – бір Жүсіпбек басындағы ғана емес, қазақ интеллигенциясының алғашқы буынына түгелдей ортақ сипат. Бүгін біз Жүсіпбектің көркем туындыларының әдебиет тарихындағы орнын, жазушы шеберлігін, ізденістерінің байсалдылығын айта отырып, оның барлық шығармашылығының тарихи маңызын айрықша атаймыз» (Қирабаев С. 2003: 24)

2. Профессор Р. Тұрысбектің «Жүсіпбек Аймауытұлының әсемдік әлемі» монографиясында қаламгердің шығармалары тақырыптық, мазмұндық тұрғыдан талданып, көркемдігі мен шеберлігі туралы: «Ж.Аймауытұлы еңбектерінен (әдебиет, тіл, театр, тәлім-тәрбие ісі т.т.) алуан ізденіс үлгілері, мол өмір тәжірибесі, кейіпкер эволюциясы, ой-сөз жүйесі, тіл-стиль бедері бейнелі хәм бедерлі, көркем де шешен, табиғи белгі-сипаттарымен назар аудартады. Өмір материалын танып-талдау, образ жасау жолдары, халық тарихы мен мәдениетіне қатысты дерек көздерін зерделеу, кезең-құбылыс сипаттарына мән беру, сюжеттік құрылым мен көркемдік құралдарды жүйелі пайдалану сынды белгі-ерекшеліктер – Ж.Аймауытұлы шығармашылығынан, әсемдік әлем иірімдерінен терең танылады» (Тұрысбек Р. 2003: 230). деген пікір айтылады. Әдебиет зерттеушілері З.Бисенғали, Д. Ысқақұлы, Г. Бельгер, Г. Пірәлиева т.б. жазушының әңгіме, повесть, поэзия, романдарының көркемдік ізденісін, тілдік дамуын айқындауға, әдеби тілге қосып отырған жаңалығын ашып көрсету ісіне ат салысып келеді. Жас ғалымдар Қ.Әбдіқованың «Ж.Аймауытұлының

шығармаларындағы тұлға концепциясы», А.Зейнуллинаның «Жүсіпбек Аймауытұлының қазақ романын қалыптастырудағы ролі», Р.Досжанованың «Ж. Аймауытұлының прозасындағы лексика-семантикалық қайталамалар», Г.Шоқымның «Ж.Аймауытов романдарындағы қосұнді сөз», Д.Құсайыновтың «Жүсіпбек Аймауытовтың қоғамдық-саяси көзқарастары», Н.Қуантаевтың «Жүсіпбек Аймауытұлының публицистикасы» т.б. кандидаттық диссертацияларында жазушы шығармалары жан-жақты талданып, зерттелген.

3. Осы уақытқа дейін университетіміздің көш бастаушы ғалымдарының біршама еңбектерінде Ж. Аймауытұлы, А. Байтұрсынұлы, Ш.Құдайбердіұлы, М. Жұмабаевтың шығармалары талданып, жетістік-кемшіліктері айтылып, жоғары бағаланып, көркемдік құралдары арнайы қарастырылуда. Сондықтан да қаламгерлердің суреткерлік шеберлігі, өмір шындығы толыққанды көркем бейнелерімен жеткізу бағытындағы ұстанымдарына баса назар аударылуда. Мысалы әдебиет зерттеушісі, профессор Ө.Әбдиманұлының: «Ахмет Байтұрсынұлы өз еңбегінде асыл сөздің ұлттық айшығын, оның қазақ сөз өнеріндегі өзіндік орнын дәл танып, сөйтіп кейінгі зерттеулерде сөз бола бермейтін көп жайттарды сөз етеді. ...Мұның өзі Ахаңның ұлт әдебиетінің өзіндік ерекшелігіне баса назар аударғанын танытса керек-ті. Бұларды біз қанша тіл ғылымына, соның синтаксистік саласына қатысты дегенмен, әдебиетті әдебиет ететін тіл екенін естен шығармауымыз керек» (Әбдиманұлы Ө. 2012: 41) - деуі әдебиет шындығынан алынған құнды пікір болды.

А. Байтұрсынұлы, Ж.Аймауытұлы, Ш.Құдайбердіұлы, М.Жұмабаевтың мол шығармашылық мұраларын, ондағы қоғамдық-кезеңдік көріністері мен сыр-сипатын, өмір-уақыт талаптарын, адам әлемінің алуан қыр-сырын зерттеу қажеттіліктері туындады.

Осыған орай А. Байтұрсынұлы, Ж.Аймауытұлы, Ш.Құдайбердіұлы, М.Жұмабаев, М.Дулатов тәрізді шығармашылық жолы 20-жылдарда басталған сөз шеберлерінің туындыларына З.Бисенғали, Т.Кәкішев, Қ.Әбдезұлы, З.Сейітжанов, Ж.Тілепов бастаған бірқатар ғалымдар тарапынан жан-жақты талдау жасалды. Белгілі қаламгерлердің қалдырған рухани мұрасының маңызды мәселелері көрсетіліп бүгінмен байланысына да назар аударылды. Негізгісі, өмірі мен қызметтерін сөз ету арқылы ХХ ғ.б. әлеуметтік-қоғамдық ахуалға, ұлттық-руханияттық мәселелерге ден қойылды. Сонымен қатар Ж.Аймауытұлының өмірі мен қаламгерлік қызметінің әр түрлі қырларына байланысты ойлар айтылып, зерттеулер жүргізілді.

Қаламгердің әр түрлі тақырыптағы туындыларынан қоғам, кезең шындықтары, өмір-уақыт тынысы терең сезіледі. Әсіресе, проза жанрында жазушының жаңа тақырыпқа барлау жасап қана қоймай, сонымен қатар шығармашылық жаңа шешімге қадам басатыны да аңғарылады. Сол арқылы ол төңкеріске дейінгі және онан кейінгі кездегі, қым-қиғаш тарихи оқиғаларды жеке кісі жасайтын әрекет арқылы буырқанған дәуірдің көкейкесті мәселесін көркем туындыларында шебер қолданған. Бұл тұрғыдан келгенде Ж.Аймауытұлы прозалық шығармаларында да ескі өмірдің қиындығын көрсете отырып жаңа заман өзгерісін дұрыс байқата алған деп айтуға болады. Жазушының қоғамдағы ымырасыз қайшылықтарды суреттеуі шығарманың композициялық ширақ шығуына әсер еткен.

Қаламгер шығармаларының ерекшелігі өмір шындығын көрсетудегі түр жасай білуінде дер едік. Түрлі шығармада түрліше баяндау мәнері бөлектеніп, белгілі бір міндетті атқарып отыратынын айтуға болады. Сол арқылы оқиға шиыршық атып, оқырманды еріксіз қызықтырады. Бұл тәсіл шығармадан шығармаға бұрынғысынан да бетер шындалып жетіле түседі. Егер жазушы түрлі әңгімелері мен повестерінде

бір мақсатқа жетуді көздесе, романдарында қоғамдағы әлеуметтік сілкіністерге баға беріп, оларға талдау жасалады. Сол арқылы қоғам, уақыт тынысын, өмір-тұрмыс сырларын терең ашып көрсетеді. Осылардың бәрінен жазушының дүниетанымы, көзқарас-мұраттары айқын көрініп тұрады.

Сонымен бірге қарапайым адам тағдырын назарынан тыс қалдырмай, оның қиындықты жеңіп, жарқын болашаққа деген талпынысын да мейлінше шебер кестелейді. Әсіресе қазақ шаруасының қат-қабат характерін ашу арқылы жазушы сырт қарағанда елеусіз тақырып саналатын оқиғаның өзінің сырын аша отырып, оқырманға маңызды құбылыстың сыр-сипаттарын көркем, нанымды баяндалатыны айқындалады.

XX ғасырдың 20-30-жылдарындағы қазақ әдебиеті өсу, толысу үстіндегі жаңа сапасымен ерекшеленеді. Түрлі тарихи бетбұрыстар ықпалын көркем сөз иелерінің жете зерделеп, жаңаша тың серпіндер жасағандығы аталған кезеңнің көркем шығармаларынан айқын танылады. Қазақ ақын-жазушылары осы жылдары қоғамдағы күрделі мәселелерді, төңкерістер тұсындағы өмірдің даму бағыттарын, халық өмірін, еңбек тынысын жан-жақты танып, саны қалың бұқара мүддесі тұрғысынан жинақы, көркем қалпында көрсетті.

Негізінен алғанда, XX ғ.б. қазақ әдебиетінде қоғамдық жағдайымен бірге ұлт мұраты, өмір-уақыт тынысы, руханият ісі кең көлемде көрініс тапты. Көркем әдебиет жанрлары жетіліп, онда қоғамдық құбылыстардың мәні мен сыры, адам факторы, өмір-уақыт шындықтары, еңбек мұраты, жаңа заманның бет-бағыттары кең орын алды. Демек, қоғамдық ахуалдар туғызған, өмір-уақыт ұсынған тақырыптар қазақ әдебиетіндегі көркемдік-рухани мәселелерден, ұлттық прозадағы идеялық-көркемдік ерекшеліктерден жан-жақты көрініс тапты. Әдебиеттің көркемдік көкжиегі кеңіп, жас қаламгерлермен толығып, тақырып ауқымы артып, мазмұн мен түр ұлғайып, жанр мен шеберлік кең өріс алып, дамудың даңғыл жолына түсті. Басты ерекшелік – XX ғ.б. қазақ әдебиетіндегі көркемдік-рухани мәселелер ақын-жазушылар шығармашылығынан да, жанрлар жүйесінен де ізденіс іздерінен де терең көрініс берді.

Алаш арыстары А. Байтұрсынұлы, Ж.Аймауытұлы, Ш.Құдайбердіұлы, М.Жұмабаев, М.Дулатов ұлттық әдебиеттің барлық жанрында өнімді еңбек етіп, жанрлар жүйесінің дамуына зор әсер етті. Олардың шығармашылығын жан-жақты зерттеп, терең тануға байланысты конференциялар өткізіліп, әдеби-мәдени шаралар жүзеге асырылды. Қазіргі таңда да қаламгерлердің қалдырған мұралары Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде әдеби-ғылыми тұрғыдан жан-жақты зерттелуде.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Әбдиманұлы Ө. «Әдебиет танытқыш» пен «Сөз өнеріндегі» әдеби таным үндестігі», Халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары –Алматы: «Қазақ университеті», 2012. – 230 бет.
2. Қирабаев С. «Қайта оралған қаламгер», «Ұлы тұлғалар» ғылыми-ғұмырнаамалық серия. – Алматы: 2003. – 24 бет.
3. Тұрысбек Р. «Жүсіпбек Аймауытұлының әсемдік әлемі». – Алматы: «Қазақ университеті», 2003. – 41 бет.

EMRAH KOLUNDA YER ALAN TOKATLI ÂŞIKLARDA KLASİK EDEBİYATIN ETKİSİ

POET-SINGERS OF TOKAT INCLUDED IN EMRAH POET- SINGER GROUP

АШУГИ ТОКАТЛЫ В СИСТЕМЕ ЭМРАХА АШУГА

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI*

Özet

Âşık Edebiyatında geleneğe bağlılık usta-çırak ilişkisine bağlıdır. Usta âşık, bir genci kendine çırak edinerek ona mesleğin incelikleri ile, saz ve söz öğretir. Çırak da hayatı boyunca ustasını unutmaz ve eserlerinin yaşamasını sağlar. Ustasına ait üslup, dil, uyak, ezgi, konu ve anıları devam ettirir. Bu devam eden oluşuma “Âşık Kolu” denir.

Erzurumlu Emrah Âşık Kolu’na bağlı âşıkların kimler olduğu bu yazıda sistemleştirilerek verilmiştir. Yazıda diğer âşık kollarından da söz edilmektedir.

Erzurumlu Emrah Âşık Kolu’na bağlı Tokatlı âşıkların Türk Klasik Edebiyatına etkileri, yeri ve önemi bu yazıda anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Âşık Kolu, Erzurumlu Emrah, Tokatlı Âşıklar, Klasik Edebiyat

Abstract

In the Poet-Singer (Âşık) Literature, dependence on tradition is based on the relation of master-apprentice. Master âşık chooses a youngster as an apprentice and he teaches subtleties of the profession and the musical instrument “saz” and lyrics. Such an apprentice does not forget his master as long as he lives and keeps his master’s works alive in addition to his master’s style, language, rhymes, songs, subjects and memoirs. This ongoing development is called “Aşık Group”.

Names of aşiks attached to Erzurumlu Emrah Âşık Group of Erzurum have been systematized and presented apart from other aşık groups.

Furthermore, information on the effects of Tokat aşiks attached to Emrah Âşık Group of Erzurum on Turkish Classical Literature, their place and significance is furnished in this paper.

Key Words: Âşık Group, Emrah from Erzurum, Tokat Âşıks, Classical Literature

* 9 Eylül Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.
İzmir/TÜRKİYE

Âşık edebiyatında geleneğe bağlılığın en önemli unsurlarından biri usta çırak ilişkisi- dir. Usta âşık bir genci çırak edinir, mesleğin inceliklerini öğretip saz ve söz meclislerine sokar. Çırak da hayatı boyunca ustasını unutturmayıp eserlerinin yaşamasını sağlar. Çıra- ğın, ustasında hâkim olan tavır kendinde yaşadığı gibi, bu eda kendinin yetiştirdiği çırağına da sirayet eder. Zamanla bu gelenek zinciri içinde aynı tarzda söyleyen bir âşık grubu olu- şur.

İşte, usta-çırak geleneği içinde, birbiri ardınca yetişen âşıklar tarafından, odak hüviye- tindeki usta âşığa bağlılık duyarak, ona ait üslûp, dil, ayak, ezgi, konu ve anıları devam ettiren gruba *âşık kolu* denir.

Bugün önemli âşık kolları olarak bilinen *Şenlik Kolu*, *Erzurumlu Emrah Kolu*, *Ruhsatı Kolu*, *Dertli Kolu*, *Derviş Muhammed Kolu* ve *Huzurî Kolu* böyle oluşmuş âşık kollarıdır.

Bu konuda Doğan Kaya "*Âşık kolları genellikle kola ismini veren âşıkla başlatılır. Bu kollarda ise, odak hüviyetindeki âşığın da bir ustası vardır. Sözgelişi: Ruhsatı'nın ustası Kusurî, Şenlik'in ustası Nurî, Huzurî'nin ustası İznî'dir. Her ne kadar bu âşıklar bir usta yanında yetişmiş olsalar da şiirdeki gücü ve ustalıkları sayesinde ustalarından daha ön plana geçmiş, kendisinden sonra gelen nesiller üzerinde, ilk âşığa nazaran daha fazla etki bırakarak odak şahıs olma hüviyetini kazanmışlardır.*"¹ demektedir.

Ali Berat Alptekin, *Palandöken'in Zirvesindeki âşık Erzurumlu Emrah* adını verdiği kitabında Sabri Koz'dan atıfla "*Anadolu'da oluşan eski esnaf teşkilatlarının hepsinde oldu- ğu gibi, âşıklıkta da çırak yetiştirmek bir gelenektir. Eski âşıklar çıraklarını belli bir yol izleyerek seçerlerdi. Usta âşık, çırak olarak seçeceği kimsede saz ve söz kabiliyeti olup olmadığını araştırır, bir süre denerdi. Sonra da gelenek icabı ona bir mahlâs 'tapşırma' verir, böylelikle de ustalığını tasdik etmiş olurdu.*"² demektedir.²

Âşık edebiyatının yaşatılmasında da âşık kollarının önemi çok büyüktür.

Usta âşık çırağını ve çevresindekileri etkileyebildiği gibi kolun dışında kalan âşıkların üzerinde de etkili olur. Böylelikle saza-söze yetenekli gençlerle, halkın âşıklık sanatına olan ilgileri artarak sürer. Bir âşık kolunun var olabilmesi için belirleyici bazı unsurların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlar:

1. *Âşık, odak konumundaki usta âşığın dil ve üslup özelliklerine iyi hakim olmalıdır.*
2. *Âşığın işlediği konular, usta konumdaki âşığın işlediği konularla örtüşmelidir.*
3. *Ustasının yanından ayrılmamalı, onunla birlikte uzun gezilere katılmalıdır.*
4. *Ustasının yaptığı karşılaşmaları iyi bilmeli ve ona ait ayakları iyi kullanmalıdır.*

Emrah ve Ruhsatı kolu'nun iki büyük âşık kolu, Şenlik Kolu'nun da en güçlü âşık kolu olduğu ileri sürülür. Bu görüş Âşık kolları üzerine ilki Eflatun Cem Güney tarafından başla- tılan, Doğan Kaya, Saim Sakaoğlu, Erman Artun, Sabri Koz ve tarafımca bu güne kadar usta çırak geleneği ve âşık kolları üzerine yapılan araştırmalar ışığında doğrudur.

Henüz Âşık Kolları ile ilgili Lisans Üstü düzeyde önemli bir çalışma yapılmamıştır. Sadece bizim yönetimimizde Arş. Grv. Demet Gülçiçek'e "*Âşık Kollarında Gelenek, Etki- leşim, Eğitim ve Pir Sultan Abdal Kolu'nun Oluşumu*" adlı Yüksek Lisans tezi yaptırılmış- tır. Daha önce kimi nedenlerle başka âşık kollarının olabileceği dile getirilmiş, Pir Sultan Kolu'nun varlığından söz edilmiş fakat üzerinde durulmamıştır. Oysa Pir Sultan, çırakları

¹ Doğan Kaya, "Edebiyatımızda Âşık Kolları ve Şenlik Kolu" **Âşık Şenlik Sempozyumu**, Ank. 22-23.05.1997

² Prof. Dr. Ali Berat Alptekin, **Palandöken'in zirvesindeki âşık Erzurumlu Emrah**, Akçağ Yay. Ank. 2004, s.43

olan, Alevi Bektaşî kültürüne sahip olsun olmasın bütün âşıkları etkileyen önemli âşıkların başında gelir. Zile’de sunulan bir bildiride de Kemter Kolu’ndan söz edilmiştir. Bu durum âşık kollarının yapılanışının önemini vurgulamakta, yeniden ele alınıp üzerinde titiz bir çalışma yapılması gerekliliğini göz önüne sermektedir.

Bugüne Kadar Saptanan Âşık Kollarından Bazıları

Emrah Kolu (Tokat – Kastamonu Yöresi)

Erbabî : *Emrah*

Emrah : Tokatlı Gedaî, Meydanî: Kastamonulu Kemalî

Tokatlı Nuri: *Gayretî, Ceyhunî,*

Ceyhunî:

Kemalî: Kastamonulu Hasan

Tokatlı Cemalî Kastamonulu Hasan: İhsan Ozanoğlu

Zileli Şermî

Zileli Mevcî

Nagâmî

Niksarlı Bedrî

Niksarlı Cesurî

Arap Hızrî

Yozgatlı Mes'udî

Yozgatlı Seyhunî

Sivaslı Pesendî

Ruhsatî Kolu (Sivas Yöresi)

Kusurî: Ruhsatî: Minhacî, Emsalî: Gülhanî , Meslekî: Noksanî

Gülhanî: Mahsubî, Noksanî :Ali

Ruhsatî Kolundaki Diğer Âşıklar: *Feryadî, Bekir Kılıç, Tabibî, Firakî, Zakir, Gafîlî, Hamza, Hitabî, Muzaffer, Nedimî, Kelamî, Ehamrî, Dilhunî, Kenanî, Hasan*

Dertli Kolu (Bolu – Çankırı – Kastamonu Yöresi)

Dertli: Geredeli Figanî: Çankırlı Pinhanî,

Kastamonulu Cudî, Ilgazlı Naili

Ilgazlı Nailî: Yorgansız Hakkı

Sümmanî Kolu: (Erzurum Yöresi)

Sümmanî: Nihanî: Mevlüt, Ahmet Çavuş,

Şevki Çavuş: Hüseyin Sümmanîoğlu

Fahri Çavuş: Ömer Yazıcı, Torunî

Torunî: İsrafil Taştan, Ebubekir

Huzurî Kolu (Artvin Yöresi)

İznî: Huzurî: İzharî, Zuhurî, Fahrî

Diğerleri: *Cevlanî, Pervanî, Müdamî*

Şenlik Kolu (Doğu Anadolu – Azerbaycan Yöresi)

Hasta Hasan: Nuri : Şenlik Şenlik: **Bala Kişi, İbrahim, Gazeli, Ali, Bala Mehmet, Namaz, Kasım, Asker, Mevlüt, Nesib, Süleyman, Gülistan**

İbrahim: Çerkez, İsrâfil, Hüseyin, İlyas

İlyas: Rüstem Alyansoğlu

Kasım:

Nuri Şenlik, Yılmaz Şenlik, Fikret Şenlik,
Salih Şenlik, Dursun Durdağı, İslâm Erdener,
Mehmet Hicranî, Şeref Taşhova

Şeref Taşhova:

Nuri Şahinoğlu, Sadrettin Ulu,
Şah İsmail, Hikmet, Arif, Ataman

Gülistan: Nusret Yurtmalı, Hakkı Baydar,

Murat Yıldız, Murat Çobanoğlu,

Murat Yıldız:

Günay Yıldız
Mahmut Karataş
İlgar Çiğçioğlu

Murat Çobanoğlu:

Mürsel Sinan
Arif Çiftçi
Metin Bektaş

Derviş Muhammed Kolu (Malatya Yöresi)

Derviş Muhammed: Şah Sultan, Âşıkî, **Diğerleri**: Hüseyin, Bektaş Kaymaz,
Hasan Hüseyin, Meftunî

Talibî Kolu (Zile Yöresi)

Zilelî Talibî: Zileli Fedaî, Ali, Seferoğlu, Esat, Raşit

Zileli Fedaî: Kâmilî, Fanî,

Kâmilî: Sezaî **Fanî**: Arifî **Arifî**: Remzî, Lütfi

Ali: İsmail

İsmail: Kâmil, Rifat

Seferoğlu: Hatun

Türk kültürünün, tarihi ve sanatı gibi edebiyatı da bir bütündür. Türk şiiri de bu bütünlük içinde gelişimini sürdürmüştür. Farklı estetik çizgilere sahip olmakla birlikte aynı kültür birikimine yaslanan halk ve klasik şiirimizin ortak yanları oldukça fazladır.

Halk şiiri, âşık şiiri ve divan şiiri arasındaki ortak yönleri Türk kültürünün bütünlüğü ve devamlılığı esaslarına göre ele almak gerekir. Amil Çelebioğlu'nun da dile getirdiği gibi:

“Halk şiiri ile Divan şiiri arasında, gerek dil ve şekil, gerek muhteva bakımından muhtelif farklar bulunmakla beraber neticede, aynı milletin malı olarak bunların temelinde zevk, duygu, heyecan ve fikirde birlik ve benzerliğin mevcudiyeti, tabii olduğu kadar zarurîdir de.”³

³ Amil Çelebioğlu, “Karacaoğlan'da Divan Şiiri Hususiyetleri”, **Türk Folkloru Araştırmaları** 1984, Ankara 1984, s.17

Bu güne değin farklı yönleri göz önünde bulundurulduğundan bu iki disiplinin bir birine zıt ve tamamen bir birinden farklı edebiyatlar olduğu sanılmış, kimilerince de arada derin uçurumlar yaratılmaya çaba gösterilmiştir.

Her ne kadar edebiyatımızı Halk Edebiyatı, Klasik Türk Edebiyatı gibi bir ayrıma tabi tutsak da bu değişik çevre ve düşünce tarzının ürünlerinde, özellikle şiirlerinde birçok ortak noktanın bulunduğu görülmekte; birbirleri üzerine de çeşitli etkiler yaptıkları bilinmektedir. Bu konuda Fuad Köprülü “Klasik edebiyat üzerinde halk edebiyatımızın ve halk edebiyatı üzerinde klasik edebiyatımızın bir takım tesir ve aksi tesirleri göze çarpmamak mümkün değildir...”⁴ demektedir.

Klasik şairlerimizden bazıları âşıklarımızın etkisinde kalarak hece ölçüsüyle ve daha sade bir dille şiir denemeleri yapmışlardır. Bu yakınlığın mahallileşme cereyanı ile hızlandığı söylenebilir. Divan edebiyatı geleneği çerçevesinde şiirler söyleyen Meâlî divanında semai tarzında bir destana yer vererek bu yakınlaşmanın öncülüğünü yapmıştır.

Buna karşılık halk şairleri de klasik şiirin etkisinde kalarak aruzun belli kalıpları ile divan, kalenderi, satranç, semai tarzlarında şiirler söylemişlerdir.

Türk halk şiiri 16. yüzyıldan başlayarak, divan şiirinden ayrı bir yolda gelişimini sürdürürken, 17. yüzyıldan itibaren biçim ve öz açısından divan şiirine yakınlık göstermeye başlamıştır. Gevherî ve Âşık Ömer bu yakınlaşmanın öncüleri olmuştur.

Bu iki âşık, aruz ölçüsüyle divan şiirinin dil ve nazım şekillerini sıkça kullanınca bir gelenek yaratmışlar ve kendilerinden sonra gelen âşıklara önderlik etmişlerdir.

19. yüzyılda Dertli ve Emrah gibi önemli âşıklar bu oluşumun uygulayıcıları olmuşlardır. Emrah, âşık edebiyatının kendine özgü en güzel deyişlerini söylediği yıllarda:

***Ne vefasın gördüm bezm-i cihanın
Nâm ile pür olsun peymaneleri
Ne lütfünü gördüm pir-i mukanın
Başına yıkılsın meyhaneleri***

diyerek hem divan şiirine yaklaşmış, hem de divan şiirine duyduğu özentiye dile getirmiştir. Bu özenti onda ileri derecelere uzanıp Emrah divanı hazırlatmıştır.

Türk edebiyatına İran edebiyatından geçmiş olan nazire bir şairin şiirine başka bir şair tarafından aynı uyak ve ölçüde olmak üzere benzer şiir yazma demektir. Nazire yazma işine tanzir de denir.

Nazire, klasik edebiyatın etkisiyle halk şiirinde de yaygın olarak kullanılmış, gelenek haline dönüşüp güzel örnekler verilmiştir. Emrah ve Emrah kolundaki Tokatlı âşıklarda da nazire söyleme geleneği önemli yer tutmaktadır.

Divan şairlerinden Nedim’in:

***Akibet gönlüm esir ettin o gîsûlarla sen
Hey ne câdûsun ki âteş bağladın mûlarla sen***

dizeleriyle başlayan gazeline de Emrah:

***Gönlüm aldın ey peru bu zülf ü gîsûlarla sen
Akibet kıldın beni Divane-veş bûlarla sen***

biçiminde nazire yazmıştır. Yine Dertli’nin:

⁴ Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, 2. Bas. İst. 1980, s.117

***Venedik'ten gelir teli
Ardıç ağacından kolu
Be Allah'ın sersem kulu
Şeytan bunun neresinde***

biçimindeki meşhur taşlamasına Emrah'ın:

***Halep'ten gelmiştir dalı
Öter bülbül gibi dili
Yemen'den alınır teli
Şeytan bunun neresinde***

örneğinde görüldüğü gibi aynı ayakla naziresi bulunmaktadır.

Emrah, kendinden önce yaşayan ve bir birine nazire olduğu sanılan, Âşık Hasan, Âşık Ömer ve Nesimî'nin *dedim-dedi* ayaklı şiirlerini de tanzir etmiş, Âşık Ömer'de:

***Dedim dilber yanakların kızarmış
Dedi çiçek taktım dil yarasıdır
Dedim dane dane olmuş benlerin
Dedi zülfüm değdi tel yarasıdır***

biçimindeki söyleyiş, Emrah'ta:

***Dedim dilber didelerin ıslanmış
Dedi çok ağladım ser yarasıdır
Dedim dilber ak gerdanın dişlenmiş
Dedi zülfüm değdi tel yarasıdır***

biçiminde güzel bir nazire örneği olarak görülürken, Kul Nesimî'nin:

***Uykudan uyanmış şahin bakışlım
Dedim sarhoş musun söyledi yok yok
Ak ellerin elvan elvan kınalı
Dedim bayram mıdır söyledi yok yok***

dörtlüğü ile başlayan koşması da Emrah'ta:

***Sabahtan uğradım ben bir fidana
Dedim mahmur musun dedi ki yok yok
Ak elleri boğum boğum kınalı
Dedim bayram mıdır söyledi yok yok***

biçiminde güzel bir nazire örneği olarak edebiyatımızda yerini almıştır.

Yine Tokatlı Nurî'nin nazireleri arasında dertli'nin:

***Yüz bin aman dedim bir buse aldım,
Hasılı ömrümün kan bahasıdır.***

biçimindeki deyişine yaptığı:

***Bir buse istesem bin naz ederek,
Satar âşıkına kan bahasına.⁵***

biçimindeki tanziri çok bilinen nazireler arasındadır.

Emrah, kendinden önceki bazı şairleri tanzir ederken Emrah'ın şiirlerine de başka âşık-lar nazireler yazmışlardır.

⁵ M. Zeki Oral, Tokatlı Âşık Nurî, Köy Öğretmeni Basımevi, Ank. 1936, s. 32

Emrah çıraklarından Tokatlı Nurî, ustasının şiirlerini çok beğendiğinden bu tarzın devamını sağlayıp geleneği sürdürmek için ustasının şiirlerine nazireler yazmıştır.

Âşık Emrah'ta görülen nazire söyleme geleneği, aynı güçle Emrah çırağı Tokatlı Nurî'de de sürmüştür. Emrah'ın:

***Ne kaçarsın benden melek sevdiğim
Ateş sakınır mı pervanesinden
Bezm-i muhabbette canım efendim
Mey esirgenir mi mestanesinden***

dörtlüğü ile başlayan koşmasına Nurî:

***Ümidim kesmezem rûz-i cezâdan
Bir şefaât kâni yekdanesinden
Nasibimi aldım kal ü belâdan
Dü cihan güneşi dürdanesinden***

dörtlüğü ile başlayan naziresini yazmıştır.

Emrah kolundaki diğer Tokatlı âşıklar da Emrah gibi nazire olayına sıcak bakmış, gerek ustalarına, gerekse diğer büyük şairlerin şiirlerine nazireler yazmışlardır. Emrah ve Emrah kolundaki âşıkların şiirlerine de birçok âşık nazire yazmıştır.

Ceyhunî'nin

***Evvelce ateş püskürürken ağızımdan
Şimdilik pamuğu yakamaz oldum
Tab'ü fer kesildi iki gözümden
İpliği iğneye takamaz oldum***

biçiminde başlayan koşması, Hüzni tarafından:

***Kırcı boran duman tuttu dağları
Kapıdan dışarı çıkamaz oldum
Güller soldu hazan bozdu bağları
Bağıma bahçeme bakamaz oldum***

biçiminde tanzir edilmiştir.⁶

Dertli'nin son dörtlüğü:

***Dertliyâ çıkar mı bu işin ucu
Şimdi fark eden yoktur altım tucu
Evvel beğenmezdin mesti pabucu
Verdirdin çarığa mest kara bahtım (Dertli)***

biçimindeki koşması ile Tokatlı Nurî'nin, son dörtlüğü:

***Her vech ile başa çıkılmaz iken
Cendereye vurup sıkılmaz iken
Bu Nurî aslana yıkılmaz iken
Dedirdin tilkiye pes kara bahtım (Nurî)***

biçimindeki koşmasındaki benzerlik nazire oluşunu göstermektedir.

Aynı âşık kolundaki âşıkların bir birine yazdığı nazireler hem kolun güçlenmesine hem de bu âşık kolunun şiir tarzının yaygınlık kazanmasına vesile olmaktadır. Ceyhunî'nin aynı koldaki usta âşık Emrah çırağı Tokatlı Gedai'nin:

⁶ Hayrettin İvgin-Mehmet Yardımcı, Zileli Âşık Ceyhunî, Ürün Yay. Ank. 1996

***Kudret ile cemalin olunmuş tahrir
Mukavves kaşların meşalelerle
Cem olsa bir yere cümle müfessir
Bir mana vermez muamelelerle***

***Siyah gisuların Fas mülküne çek
Ol saba rüzgârı çekmesin emek
Cemali görür her gece felek
Seyranına çıkar meşalelerle***

***Gedaî bendene rahmeyle cana
Aklını başından eyledin yağma
Dokunsa zülfünden bir bad-ı saba
Cihan harap olur zelzelelerle***

biçimindeki koşmasına:

***Sende bu hüsnile ey gülü rağna
Yaktı gül bağımlı velvelelerle
Seni görmek için bin mehi gara
Seyrine çıktılar meşalelerle***

***Sen misin cihanın Rüstem-i sani
Payine bendettin halkı cihanı
Cephinde görünen seb'al mesani
Tefsire kalktılar mes'elelerle***

***Ceyhunî'den eksik değil hayalin
Ya kimlere nasip olur visalin
Sun'u kudret ile paki cemalin
Tahrir eden etmiş besmelelerle***

biçimindeki naziresi görüşümüzün kanıtlarındandır.

Bu benzerlikler hem divan şiirindeki etkilenişin hem de halk şiirinde gelenek haline gelen nazire söyleme uygulamasının belirgin işaretidir.

XIX. yüzyılın en ünlü âşıklar kahveleri olan Zile'de, Tomoğlu, Çardak Kahve, Boğazkesen Âşıklar Kahvesi, İstanbul'da Kumkapı, Yenikapı, Eyüp ve Üsküdar'daki âşık kahveleri ile Çankırı Âşıklar Kahvesi'nde Püryanî, Lisanî, Ceyhunî gibi dönemin en ünlü âşıkları ile boy ölçüşen Emrah kolundaki Tokatlı âşıklardan Gedaî, klasik şiirin o denli etkisinde kalmıştır ki divan şiirine olan sevgisinin en güzel örneklerini ustaca yaptığı tahmislerinde sergilemiştir.

Bilindiği gibi tahmis, Divan şiirinde bir gazelin her beytinin üstüne üçer dize eklenerek kurulan nazım biçimidir. Eklenen dizeler, eklendiği beyitin birinci dizesiyle uyaklı olmalıdır.

Divan Edebiyatı'nda çok rağbet gören tahmis, yapısını değiştirdiği gazele, ses bakımından zengin bir ahenk, anlam bakımından da belli bir derinlik kazandırabildiği oranda değer kazanır.

Eğer tahmis edilen gazele eklenen dizeler, ahenk ve anlam bakımından gazelin asıl beyitlerinden zayıf kalırsa, başarılı bir tahmis meydana getirilmiş sayılamaz.

Dikkat edilirse Tokatlı Gedâî'nin klasik edebiyatın önde gelen şairlerinden Edip'in, Nâbî'nin, Bakî'nin, Mir'atî'nin, Nedim'in gazellerine tahmisler yaptığı görülmektedir. Bunlardan Nedim'in gazelinin ilk ve son beyitlerine yapılan tahmis:

***Vakıf olmaz sırrı aşka ehl ile irfan olmayan
Bulamaz izz ü şeref gövherlere kâm olmayan
Mure etmez iltifat tab'ı Neriman olmayan***
Asefin miktarını bilmez Süleyman olmayan
Bilmez insanlık nedir âlemde insan olmayan

***Çeşm-i cânı ehl-i halin bir cemale duş olur
Cümle varından geçer, biçare hırka puş olur
Ey Gedâî sohbeti bigâne sanma guş olur***
İtiraz ederse bir nâdan **Nedim** hamuş olur
Çünkü bilmez kadr-ı küftari suhendam olmayan

biçimindedir.

Mahlas alma geleneği klasik edebiyatın etkisiyle halk şiirinde düzenli olarak kullanılmaya başlanmış ve Hoca Neş'et'in Galip Efendiye Es'ad mahlasını verişine dair bir beyiti:

***Neş'et dedi pîrân zebânından edip gûş
Mahlas ana Es'ad ne saadet bu ne şândır⁷***

biçiminde olan mahlasnamelere benzer:

***Emrah sana ilham ile mahlâs dedi Nurî
Nurî gibi isminle müsemmâ olacaksın***

biçimindeki söyleyişler yaygınlaşmıştır.

Tarih düşürme, âşığın yaşadığı dönemi yansıtmayı ve kendi yaşamından izler bırakması nedeniyle önemli bir gelenek olarak kabul edilmektedir. Erzurumlu Emrah bu geleneğe bağlı olarak kendi yaşamına ilişkin önemli tarihler düşürmüştür. Bunlardan bazıları şöyledir:

Erzurumda nişanlanır ve nişan tarihini bir şiirinde:

lezzet-i lâ'linle tahrin itdi emrah vasfını

dizesinde **tahrin itdi** sözcükleriyle 1243 (1827) olduğunu vurgular.

Düğün için gerekli parayı sağlamak amacıyla Erzurum'dan ilk ayrılışını da:

***Ne âşıklar çıkıbdır Erzurum'dan lik Emrâhî
Bu esnada hakikat bezminin üstadı ben çıktım***

söyleminin ilk dizisinin tamamının noktasız oluşu nedeniyle ve ikinci dizide **hakikat bezminin üstadı ben çıktım** ifadesi ile 1244 (1828) tarihi düşürülmüştür. Bir şiirindeki:

***Sakin efzun tutma zekâvette seni
Sana bi belde-i Sivas'ta da faik vardır.***

dizelerinde geçen: **zekâvette seni** sözcükleriyle Sivas'a geldiği tarih olan H.1251 (M. 1837) senesine tarih düşürmüştür.

Erzurumlu Emrah H.1254 (M.1840) yılında Çorum'un İskilip ilçesine uğrar. Orada kaldığı süre içinde yapılan bir çeşme için yazdığı:

⁷ Büyük Türk Klasikleri, C.V, s.102

***Ab-ı Kevser dense lâyıktır bu suyun aslına
Bârekâllah verdi zîynet mescide hâne su
Söyleme Cevher-i Emrah sende anın tarihin
Bak havzına doldurmuş lebâleb sıvamaz su⁸***

biçimindeki dörtlükle H. 1254, Miladî 1840 tarihini düşürmüştür.

Emrah çıraklarından Tokatlı Nurî'nin elimizde, klasik edebiyatın etkisiyle geleneğe bağlı olarak düşürmüş olduğu çeşitli tarihler de bulunmaktadır. Emrah'ın H.1277, M.1860 yılında öldüğüne dair Tokatlı Nurî'nin düşürdüğü tarih:

***Geçip Emrahî'nin satrance döndü Nurî devrânı
Atı mat itdi çıkdı sürdü kabl-i ferzaneden ruh***

dizelerindeki *atı mat itdi* sözcüklerinin tarih karşılığı olan 1277 (H.1860) edebiyat tarihçilerine ışık tutan önemli bir kaynaktır.

Divan edebiyatında gelenek haline gelmiş dini, tarihi, efsanevi şahsiyetlerden söz etmek âşık edebiyatında da divan edebiyatından geçen unsurlardan biri olarak görülmektedir. Bu durum bir nevi gelenek haline sokularak özenle efsanevi şahsiyetlere telmih yapılmıştır. Emrah:

***Aldanıp Mansur'a laf vurma yakından ey gönül
Andan özge olmaz nasîp berdâr-ı aşk***

diyerek Hallac_1 Mansur olayına telmih yaparken, Gedaî de:

***Enel Hak söyledi Mansur-û dâne
Çektiler Nesimî davada kaldı***

diyerek ustası Emrah gibi *Enel Hakk (Ben Tanrıyım, Tanrı'dan bir parçayım)* dediği için derisi yüzülerek idam edilen Hallac-ı Mansur'a telmih yapmıştır.

Âşık şiiri ile Divan şiiri arasındaki etkileşim sonucu pek çok âşık da şiirlerinde birtakım mazmunlara yer vermiştir. Bu durum Emrah ve Emrah kolundaki âşıklarda da söz konusudur. Emrah'ın şiirlerinde de bazı klişe mazmunlara rastlanmaktadır. Örneğin:

***Müjganunıla sînede yüz yareler açdun
Gamzen okunu cânım yeter bağrıma çalma***

deyişindeki [*gamzen oku* (yan bakış oku)] şiirinde olduğu gibi kirpik yerine kullanılmıştır. Kirpik kullanılmadığı halde ok kullanıldığı için kirpik hatırlanmaktadır. Ceyhunî'nin de :

***Kim büyütmüş kim getirmiş bu çağa
Tığ-ı gamzeleri bağrım deliyor***

deyişiyle aynı mazmunun ustaca kullanıldığı görülmektedir.

Yine Emrah'ın:

***Nedür bu çeşm-i âhular nedür müjgân-ı câdûlar
Nedür bu gonca fem bu cah-ı zenzem Kâbe-i ulya***

beyitinde çeşm-i âhu (*ceylan gözü*) kullanılarak *sevgili* kastedilmiştir. Bu mazmun sayesinde ceylan gözlü sevgili akla gelir. olmuştur. Bu mazmun benzer biçimde Emrah kolunun Tokatlı diğer âşıklarının tümünde görülmektedir.

⁸ Kâmil Şahin, İskilip Tarihi, C.II, İskilip Meşhurları Bölümü, (Özel arşivde baskıya hazır çalış-
ma)

Sevgilinin kirpiği yerine kullanılan *müjgân-ı cadu* mazmunu da Emrah kolunun diğer âşıklarınca yeri geldikçe kullanılmıştır.

Söylediklerine inandırıcılık katmak için, şiirleri âyet ve hadislerle süslemek Âşık edebiyatına Divan edebiyatından geçmiş bir gelenektir. Gerek Emrah'ta gerekse Emrah çırağı diğer âşiklarda bu geleneğe uyulduğu görülmektedir.

Klasik Türk şiirinde dizeler arasında atasözü kullanma oldukça yaygındır. Bugün az kullanılan atasözlerine bile divan şairlerinin şiirleri arasında rastlanmaktadır.

Divan şairi:

***Kirpikleri uzundur yârin hayâle sığmaz
Eski meseldir âşık mızrak çuvala sığmaz*** (Havaî)⁹

biçiminde atasözlerini ustaca kullanırken, klasik Türk şiirinin etkisi altında kalan Emrah da şiirlerinde atasözlerini:

***Bu söz meşhur sözdür söylenir dilde
Kişi bulur Mevlasın arayınca
Leylâsın terk eden bulur Mevlâ'yı
Bir gönülde iki sevda olur mu?***

örneklerinde olduğu gibi, divan şairlerinden hiç de geri kalmayarak biçimde ustaca ve yerli yerinde kullanmıştır.

Elif, Arap alfabesinin ilk harfinin adı, *nâme* ise Farsça *mektup*, *kitap* anlamlarında bir sözdür. Bu iki sözcüğün birleşmesi ile *elifname* denen bir manzume türü ortaya çıkmıştır.

Klasik edebiyatta Âşık Paşa, Nesimî, Muhibbî, Mihrî, Fuzulî vb şairlerin kaside ve gazel tarzında genellikle aruzun fâ,,ilâtün/ fâ,,ilâtün/ fâ,,ilâtün/ fâ,,ilün kalıbıyla kaleme aldıkları:

***Elif ey zîlfi siyah ebrusı çin çeşmi Tatar
Nice feryâd ideyin karşuna ey dost hezâr
Be bir gtn ola mı kim yzçtm tze basasın
Ayayun toprağına eyleyeyin cânî nişâr*** (Muhibbî)¹⁰

biçimindeki Arap alfabesindeki harf sırasına uygun düşecek şekildeki sözcükleri dize başlarına getirmek suretiyle uygulanan bu şiir biçimi âşık edebiyatında da yaygınlık kazanmış ve geleneğe dönüşerek Emrah kolundaki âşiklarda da yerini almıştır. Zileli Ceyhunî'nin son dörtlüğü:

***He hibaye özün verme kul küşa
Lamelif sırrını eyleme ifşa
Ceyhunî remzile eyle temaşa
Ye Yahya Yemen'de Yalancı hâlâ***

biçimindeki elifnamesi bu tip örneklerden biridir.

Klasik edebiyatta hiciv adı altında söylenen Nef'i'nin

***Bize kelb demiş Tahir Efendi
İltifatı bu sözüyle zahirdir
Maliki'dir benim mezhebim zira
İtikadımca kelb, tahirdir... "***

⁹ Ağah Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı**, İst. 1984, s. 436

¹⁰ *Muhibbi Divânı*, haz. Coşkun Ak, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1987, s. 811-812

gibi kişisel yergilerine karşın, Emrah kolundaki Tokatlı âşıklardan Tokatlı Nuri'de:

*Nurî sen söylesen fakirliğini
Zira hiç anlamaz tıkrılığını
Eğer fark ederse cıbrılığını
Her gün eğlenecek saz eder seni*

Tokatlı Gedaî'de:

*Gedaî'yim dedim alem inandı
Pazvand oldum çarşı büsbütün yandı
Tellal oldum alışveriş kapandı
Katırı çaldırdım eşek satarken*

Ceyhuni'de de:

*Ne düşmüşsün Ceyhuni'nin kastına
Zebaniler yapışalar destine
Dokuz ay yatasın bir yan üstüne
On bir ayda can veresin sevdiğim*

biçiminde taşlama adı altında söylenmiş ilginç örnekler verilmiştir.

Bu karşılıklı etkileniş gerek Emrah'ta, gerekse Emrah kolunun en usta âşıkları üzerinde o kadar fazla olmuştur ki Emrah ve çıraklarından Nuri, Gedaî vb. bazen âşıklık geleneklerini bile ihmal etmişler, divan tertip edip, aruzla şiirler yazıp, klasik Türk şiirinin mazmunlarını bolca kullanmışlardır.

ANKARA HALK MÜZİĞİ VE ETKİLEŞİM SAHASI

ANKARA FOLKLORE MUSIC AND ITS FIELD OF INTERACTION

НАРОДНАЯ МУЗЫКА АНКАРЫ И СФЕРА ЕЕ ВЛИЯНИЯ

Nail TAN* - Salih TURHAN**

Özet

Doğu ve Batı Anadolu'yu birbirine bağlayan yollar üzerindeki Ankara, doğal olarak bir kültürel etkileşim merkezidir. Zeybek, halay, bar, horan, karşılama ve samahların harman olduğu ilde, halk müziğinde de aynı bölgesel birleşim görülür. Göçmenlerin oyun ve müzikleri de ilin folklorik zenginliğini artıran bir öğedir.

Ankara, genel olarak İç Anadolu Bölgesi halk müziği dairesinde yer alır. İlin türkülerinin büyük bölümü civar illerde de çalınır, söylenir. Ankaralı bir araştırmacıya göre Ankara ilinin 300 kadar türkü ve oyun havası bulunmaktadır (Erdoğan; 1965, 272).

Ağırlıklı olarak 4, 2, 9 zamanlı usuller kullanılmıştır. Ses genişliğine gelince, ezgiler beş sestem başlayıp on beş sese kadar genişlemektedir. Ancak 5, 6, 7, 8, 9 ses sahasını kullanan ezgiler çoğunluktadır.

Ankara ve çevresinde halk müziğini, oyunlarını yaşatan başlıca geleneksel eğlenceler-olaylar; düğün, bayram, imece, bağbozumu, güreş, asker uğurlama ve karşılama, cümbüş (oturak), muhabbet, sohbet, sıra gezmesi (ferfene) ve cem âyinedir. Ölüm olayları da ağıtların yakılmasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Seymen, Ankara Türküleri, Muhabbet, Ferfene, Cümbüş.

Abstract

Ankara city which is in the roads connecting Eastern and Western Anatolia to one another, is a center of cultural interaction. In this city where zeybek, the Anatolian dances halay, bar, horan, karşılama and whirl dances intermingle, the same regional combination appears in the folklore music as well. Dances and music of the immigrants is also an element which increase folkloric richness of the city.

* Kültür ve Turizm Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Em. Genel Müdürü. Ankara/TÜRKİYE

** Kültür ve Turizm Bakanlığı Ses Sanatçısı, Halk Müziği Araştırmacısı. Ankara / TÜRKİYE

Ankara, in general, is located in the folklore music circle of Central Anatolian Region. A major portion of the city's folkloric songs are played and sung in the neighboring cities as well. According to a researcher from Ankara, there exist nearly 300 folkloric songs and folkloric dance music pieces (Erdoğan; 1965, 272).

Most of the time scales are 4, 2 and 9. Width of sound of the melodies starts from five and goes up as far as fifteen. But majority of the melodies use the sound ranges of 5, 6, 7, 8 and 9.

The principal traditional entertainment-occasion types which keep folklore music and dances alive in Ankara and its environ are weddings, holidays, collective work (imece), vine-harvest, wrestling, farewell and welcoming ceremonies for military service, merrymaking (oturak), gatherings to chat, folkloric songs night (ferfene) and rituals of alawi people. Laments originate from people's dead.

Key Words: Ankara, Seymen, Ankara Folklore Songs, Merrymaking, Gatherings to Chat.

Doğu ve Batı Anadolu'yu birbirine bağlayan yollar üzerindeki Ankara, doğal olarak bir kültürel etkileşim merkezidir. Zeybek, halay, bar, horan, karşılama ve samahların harman olduğu ilde, halk müziğinde de aynı bölgesel birleşim görülür. Göçmenlerin oyun ve müzikleri de ilin folklorik zenginliğini artıran bir öğedir.

Ankara, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde önemli bir Ahilik merkeziydi. Ahiler, genellikle şehir ve kasabalarda örgütlenmişlerdi. Ankara'da ve bazı illerimizde yaşayan Seymen örgütünü Ahilikten ayrı düşünemeyiz. Ahiliğin bir uzantısı saymamız gerekir. Seymen kuruluşundan dolayı, Ankara şehir merkezinin oyunları ve halk ezgileri, çevre köy ve ilçelere göre oldukça farklıdır. Diğer yandan, Ankara Kaleiçi'nde "Cümbüş", ilçelerde gene "Cümbüş" veya "Oturak" adıyla düzenlenen içkili, kadın oyunculu toplantılar, "Muhabbet", "Sohbet" adıyla düzenlenen içkisiz, kadın oyuncusuz müzik-oyun meclisleri, "Ferfene" adlı sıra gezmeli eğlenceler, ve özellikle düğünler halk müziğini, oyunlarını yaşatan çok önemli kültürel ortamlardır. Beypazarı'nda içkili, kadın oyunculu eğlencelere de "Muhabbet" denmektedir (Yönetken; 1966, 20). Ankara merkezinde de Seymenler türkülere, oyunlara sahip çıkmışlardır. Asker ocağında, hapishânedede öğrenilip dile getirilen türkü ve oyunlarla gezgin köçeklerden-çengilerden öğrenilenler de Ankara'nın müzik ve oyun repertuarına eklenmiştir.

Ankara, genel olarak İç Anadolu Bölgesi halk müziği dairesinde yer alır. İlin türkülerinin büyük bir bölümü civar illerde de çalınır, söylenir. Ankaralı bir araştırmacıya göre Ankara ilinin 300 kadar türkü ve oyun havası bulunmaktadır (Erdoğan; 1965, 272). Diğer yandan, il adı belirtilmeden TRT repertuarına "İç Anadolu türküsü" olarak geçmiş olan bir kısım halk ezgilerini de Ankara halk müziği repertuarı içinde düşünmekteyiz. Bir türküyü, belli bir ile mal etmek, yakıcısı belli türküler dışında oldukça güçtür. Ülkemizde türküler, TRT repertuarına ilk derlendikleri ile mal edilerek kaydedilmiştir. Çoğu zaman diğer illerde de söylenip söylenmediğine, çeşitlemelerinin olup olmadığına bakılmamıştır. Doğal olarak Ankara Türküleri de bu şekilde derlenip tasnif edilmiştir.

MERKEZ VE İLÇELERDEN DERLENEN TÜRKÜLER (2012 Tarihi İtibarı İle)

Açıl ey ömrümün varı (Bad-ı Saba Oyun Havası) / *Ankara*

Ah öleyim vah öleyim / *Ankara*

Ak üzümü-üzümü / *Çubuk*

Akan sular ben olsam / *Şereflikoçhisar*

Al kahat mavi kahat / *Ankara*

Ali'm gitme pazara / *Ankara*

Altın yüzük var benim / *Ankara*

Altın yüzük yaptırdım (Üç Ayak Halay Havası) / *Çubuk-Karaköy*

Aman köylü kızı (Deyişme) / *Şereflikoçhisar*

Anasır gömleğini giymezen evvel / *Ankara*

Ankara Güzel Ankara (Ankara Marşı)-I / *Söz:Aka Gündüz, Müzik:H. B.Yönetken*

Ankara Sürmelisi (Bülbül hiddetlenmiş inmez havadan) / *Ankara*

Ankara'nın bağlarında üzüm var / *Ankara*

Ankara'nın taşına bak (Ankara Marşı)-II / *Ankara*

Armut idim günden yanım yarıldı (Oyun Türküsü) / *Ayaş-Ilıcak*

Asker oldun vatana Zalif'im / *Çubuk-Karaköy*

Aslın paktır hiç kin yoktur özünde / *Çubuk*

Atım Araptır benim (Oyun Havası) / *Ankara*

Atım kara ben kara (Çeşitleme) / *Ankara*

Ay bulutta bulutta / *Kızılcahamam*

Ay dolanaydı (Halay Havası) / *Haymana*

Bacacılar yüksek yapar bacayı (Karam) / *Ankara-Nevşehir*

Bağda gülü budadım / *Ankara*

Bağlamamım düğümü / *Ankırı*

Bahçalarda aydabar (Şelebim) / *Haymana*

Bahçalarda gün döndü (Gabah) / *Çubuk-Karaköy*

Baş bıçağın namlısı / *Ankara*

Başına bağlamış karalı yazma / *Ankara*

Başına bağlamış oyalı yazma / *Ankara*

Başında Acem Şalı / *Çubuk-Karaköy*

Bir dalda iki elma / *Ankara*

Bir elinde kantar (Nağme Gelin-I) / *Ankara*

Bir gemim var adalara yaslanır / *Ankara*

Bir suç ile altın ayağı kesilmez / *Ankara*

Bu gece uyumamışım / *Ankara*

Bu güzel Anadolu (Seğmen Marşı) / Söz:Cengiz Ünal, Müzik:Necmettin Palacı

Bulguru kaynatırlar (Hüdayda) / Ankara

Bülbüle su verdim altın tasınan / Ankara

Camilerde minare / Şereflikoçhisar

Cebine koyar kestane / Ankara

Çayıra da vurdum kazmayı / Kızılcahamam

Çayırılıkta çimenlikte evim var-I / Nallıhan

Çayırılıkta çimenlikte evim var-II (Çeşitleme) / Beypazarı

Çekin halay yürüsün / Çubuk-Karaköy

Çiçek Dağı / Ankara

Dağda da davar güderim (Emine'm) / Şereflikoçhisar-Aliuşağı

Dağda davar güderim / Ankara

Dama koydum yakacak (Kadın Oyun Havası) / Çubuk-Karaköy

Değirmenin taşları / Haymana

Denize dalmayınca / Ankara

Dere geliyor dere (Türkmen Oğlu) / Şereflikoçhisar

Deveyi düzde gördüm / Ankara

Dilbere arz ettim aşkın badesin (Sabahi Oyun Havası) / Ankara

Duman geliyor duman / Bala

Ela gözlerini sevdiğim dilber (Deyiş) / Çubuk-Karaköy

Elmanın aline bak / Beypazarı

Erisin dağların karı erisin / Beypazarı

Eski evin merteği / Kalecik

Evleri var engin (Nağme Gelin-II)(Oyun Havası) / Ankara

Evleri var engin (Nağme Gelin-III) / Ankara

Evlerinin önü arpa / Şereflikoçhisar

Evlerinin önü bir ince yokuş / Çubuk-Karaköy

Evlerinin önü tahta daraba / Ankara

Gökte uçan tayyare / Şereflikoçhisar

Gökte yıldız tekerlendi / Ankara

Göle gidelim göle (Cimdallı Halay Havası) / Ankara

Gönül arzumanım sensin ezelden / Çubuk-Karaköy

Gönül kuşu uçtu gitti havaya / Ankara

Göster ey Allahım göster / Ankara

Gülmedim dünyaya geldim geleli / Ankara

Güvercin uçverdi (Misket oyun havası) / Ankara

Harman yeri yaş yeri / *Ankara*
Havuzun ortasında / *Ankara*
Haydan olur huydan olur (Yandım şeker oğlan)(Çeşitleme) / *Ankara*
Her sabah her sabah gelir geçersin / *Ankara*
Hırka diktim pamuklu / *Ankara*
Höyüklünün etirafi köşk olsun / *Ankara*
Irmağın geçeleri / *Ankara*
İki bülbül geldi konu çimene / *Ankara*
İlimon ektilim taşa / *Ankara*
İndim Koç Babayı tavaf eyledim (Nefes) / *Çubuk*
Kaleden çekerler bir siyah perde / *Beypazarı*
Kalenin bayır düzü (Kele şime şinanay) / *Ankara*
Kara kaş altına çekmiş sürmeler (Sürmeli çeşitlemesi) / *Şereflikoçhisar*
Kara kuşun havada olur oyunu (Çeşitleme) / *Şereflikoçhisar*
Kara tavuk tepeli / *Ankara*
Karakaşlar kara gözler sende var / *Ankara*
Karpuz kestim yiyen yok-I / *Ankara*
Karpuz kestim yiyen yok-II / *Haymana*
Karşı dağda sıra-sıra bademler / *Güdüil-Sorgun Köyü*
Karşıda çam kesiyor / *Çubuk*
Karşıdan gel göreyim (Cimdallı) / *Şereflikoçhisar*
Kayadan bakan oğlan (Şeker Oğlan) (Çeşitleme) / *Ankara*
Kayaların arını (Mavilim) / *Beypazarı*
Kayanın bedenleri (Çay Kuşu) / *Beypazarı*
Ketenim var bezim var / *Ankara*
Keziban'ın alt odası sekili / *Ankara*
Kırda erik ağacı (Dillala) / *Ankara*
Kış gelince kar düşer / *Ankara*
Kız saçların taralı / *Ankara*
Kızım sana fistan aldım vardımola (Dyişme) / *Ankara*
Köprünün altı diken / *Kalecik*
Kul başına gelen (Divan) / *Ankara*
Madem dilber meylin yoğudu bende (Karaca Oğlan'dan) / *Ankara*
Merdivenden indirdiler / *Ayaş-Güdüil*
Merdivenin altında (Fındık fıstık) / *Ankara / Orta Anadolu*
Meşeler gövermiş varsın Güversin / *Kızılcahamam*

Meşeli dağlar meşeli / *Beypazarı*
Mezar arasında harman olur mu? (Kazım'ın Ağıdı) (Çeşitleme)
Mor koyun meler gelir (Oyun Havası) / *Ankara*
Ne gezen bacalarda (Oyun Havası) / *Ayaş-Güdül*
Odaya serdim hali / *Ankara*
Oğlan da kolunu sallama / *Ankara*
Oyalı da yazma başında / *Elmadağ*
Pencerenin perdesi / *Bala*
Pınar senin ne belalı başın var / *Ankara / Orta Anadolu*
Potinimin bağına (Dalları Bastı Kiraz) / *Ankara*
Sabah oldu güneş doğdu bacadan (Çocuk) / *Kızılcahamam*
Sabah oldu sabah oldu / *Kızılcahamam*
Sabahınan kalktım elimi salladım değdi dikene (Çeşitleme) / *Bala*
Samanlıktan kaldıramadım samanı (Zühdü) / *Çubuk*
Sap yükledim kağnıya / *Ankara*
Sarı kızın saçları (Çeşitleme) / *Ankara*
Sarı yazma dizece / *Ankara*
Sarı yazma oyası / *Ankara*
Seher vakti kalkan kervan / *Çubuk*
Seherde bülbüle zarı kıldırдың (Samah) / *Ankara*
Silindi mi maşrapamın galayı? / *Ankara*
Su sızıyor sızıyor / *Ankara*
Suya gider allı gelin / *Ankara*
Şu derede İsmail Çavuş yatıyor / *Bala*
Şu kavak meşe kavak / *Ankara*
Taksu köprüsünden saat beşte geçtim / *Beypazarı*
Tarlalarda örene / *Çubuk-Karaköy*
Taş dönmüyor-dönmüyor (Çeşitleme) / *Çubuk-Kösürelilik Köyü*
Taze açmış güle benzer (Şu Köşreliğin Kızları) / *Çubuk-Kösürelilik Köyü*
Tık dedi kapı (Kadın Oyun Havası) / *Ankara*
Tiren gelir kışladan / *Çubuk*
Vara vara vardık bağa (Kolcu Başı Zeybeği-II) / *Ankara*
Vara-vara vardık bağa (Kolcu Başı Zeybeği-I) / *Ankara*
Vardım baktım süt büşürür / *Kızılcahamam-Çamdere*
Viran bahçelerde bülbül ter mi? (Nefes) / *Çubuk-Karaköy*
Vur destiyi gümlerin / *Haymana*

Yürü dilber yürü ömrümün varı (Ankara Koşması)(Oyun Havası) / *Ankara*
Ziybek misin Ziybek donu giyecek? (Karaşar Zeybeği-I) / *Ankara*
Ziybek misin Ziybek donu giyecek? (Karaşar Zeybeği-II) / *Ankara*

DİVAN, KALENDERİ, BOZLAK, AĞITLAR

Ankara'dan aldım dantel yumağı / *Ankara*
Asalet bir altın idi pul oldu (Kalenderi) / *Ankara*
Ben bir Yağcıoğlu'yum tükenmez derdim(Yağcıoğlu Af. Efe'nin Ağıdı) / *Ankara*
Ben de düşüm bir geyik avına (Bozlak-Ağıt) / *Ankara*
Gezdir anam gezdir kır atı gezdir (Kırat Bozağı) / *Ankara*
Gine bir ayrılık düştü serime (Bozlak) / *Çubuk*
Gök yüzünde bölük bölük uçarsın (Bozlak) / *Çubuk*
Hasan Dede sen Keskin'in erisin (Bozlak) / *Çubuk*
Kul başına gelen alemde hükmü kaderdir (Divan)
Kurban olurum mezeriyin taşına (Bozlak-Ağıt) / *Şereflikoçhisar*
Müptelayı derd olandan bir tabip buldun mu sen? (Ankara Divanı) / *Ankara*
Sen Çubuk Çayydın da yoktur nazirin (Çubuk Çayı Ağıdı) / *Ankara*
Yatıvermiş de Kargılı'nın düzüne (Ağıt) / *Ankara*

OYUN VE SAZ HAVALARI

Ankara Karşılması
Ankara Zeybeği-I
Ankara Zeybeği-II
Cezayir Oyun Havası / *Ankara-Çankırı*
Çarşamba Oyun Havası
Çarşamba Sabahi
Divan Ayağı
Hicaz Oyun Havası
Hüdayda-II (Geleneksel Düz Oyun Şekli)
Karaşar-Güveği Selamlığı / *Güdül-Sorgun*
Karaşar Zeybeği
Kasap Havası / *Beypazarı*
Kaval Havası (Eski Pazar Havası)
Kılıç-Mendil Zeybeği-I
Memal-Halay Havası / *Bala*
Mendil Zeybeği-II

Misket (Geleneksel Düz Oyun Şekli)
Sabahi Oyun Havası
Seğmen Zeybeği-II
Şenlik Oyun Havası
Misket Zeybeği
Seğmen Zeybeği
Sinsin / *Ankara-Kayseri*
Sivastopol Oyun Havası
Topal Koşma-I
Topal Koşma-II
Yıldız Oyun Havası (Ankara Çeşitlemesi)
Zeybek

Ankara Halk Müziği İle İlgili Yapılmış Derleme ve Araştırmalar:

Ankara'nın, Kırıkkale ayrılmadan önceki sınırları içinde İstanbul Belediye Konservatuvarı derleme ekibince (Y. Ziya Demircioğlu, Ekrem Besim, Muhittin Sadak, Ferruh Arsunar), 1928 yılında "Kara Tavuk ve Dağda Davar Güderim" adlı iki ezgi (12, 14. defterlerde notası yayımlanmıştır), Ankara Devlet Konservatuvarı derleme ekibince (Muzaffer Sarısözen, Halil Bedi [Bedii] Yönetken, Rıza Yetişen) 1945 yılı yazında 232 ezgi derlenmiştir. Bu derlemelerden ve kişisel derlemelerden 118 sözlü ve sözsüz ezgi TRT repertuarına alınarak TRT radyo ve televizyon kanalları aracılığıyla yurda yayılmıştır.

Ankara Devlet Konservatuvarı'nın 1945 yazında yaptığı derlemeler sırasında Çubuklu Ahmet Korkmaz'dan 5, Kızılcahamamlı Ali Osman Dökük'ten 1, Osman Gençtürk'ten (Genç Osman) 6, Yağcıoğlu Fehmi Efe'den 5, Haymanalı Sadık Güler'den 10, Şereflikoçhisarlı Veli Öztürk'ten 12, Bâlâlı Mustafa Coşan'dan 8, Beypazarlı Ömer Köse, Ayşe Tokyol ve Hüseyin Serin'den 5'er, Nallıhanlı Nadire Uysal'dan 8, Mehmet Saygı'dan 5, Ayaşlı Fatma Yıldız'dan 6, Keskinli Salman Çoker'den 8, Hacı Taşan'dan 2, Mazlum Doğan'dan 5, Kalecikli Kâmil Coşan'dan 7, Dursun Çayır'dan 5 ezgi derlenmiş ve bu kaynak kişiler ön plana çıkmıştır. Ezgiler bağlama, kaval, davul-zurna, kemane, tef, kaşık gibi çalgılarla çalınmıştır. En çok bağlama ve kaval çalgıları kullanılmıştır.

Halk Edebiyatçısı Mehmet Tuğrul, DTCF öğrencisi iken 1940 yılında Kızılcahamam yolu üzerindeki Örencik ve Ahî köylerinde yaptığı derlemeler sonucunda 99 türkünün sözlerini ve yakılış sebeplerini, kimlerden öğrenildiğini belirleyip yayımlamıştır (Tuğrul; 1945). Bu 99 türkü içinde Çorumlu, Yozgatlı ve Bayburtlulardan, çingenelerden, köçeklerden, asker ocağından öğrenildiği belirtilen 16 kadar türkü de bulunmaktadır.

Değerli araştırmacı Halil Bedi Yönetken, Ankara halk müziği derlemeleriyle ilgili notalarını aynı yıl (1945) Sivas Ülke gazetesinde yayımlamış (Yönetken, 1945), daha sonra bu makaleler kitap hâline getirilmiştir (Yönetken; 1966). Bu değerli iki yayında Ankara halk müziği ve oyunları hakkında oldukça geniş bilgi verilmektedir.

Dr. Hâmit Zübeyir Koşay, "Ankara Budun Bilgisi" adlı kitabında 15 kadar Ankara türküsünün sözlerini, bazılarının yakılış öyküsünü, türkülerin ve halk oyunlarının Ankara halk kültürü içindeki yerini yazmıştır (Koşay; 1935).

Mahmut Ragıp Kösemihal (Gazimihal) ve Hulusi Suphi Karsel'in birlikte yazdıkları "Ankara Bölgesi Musikî Folkloru" adlı kitapçıkta Ankara halk müziği, oyunları ve çalgıları - konusunda ilk derli toplu bilgiler verilmektedir denilebilir. 13 nota ve bazı fotoğrafların da bulunduğu kitapta "Sanıye'm" adlı Kastamonu türküsüyle bir Erzurum Barı notasına da yer verilmiştir (Kösemihal-Karsel; 1939).

Mahmut Ragıp Gazimihal; "Türk Nefesli Çalgıları", "Türk Vurmalı Çalgıları", "Ülke-lerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız" adlı çalgı kitaplarında Ankara yöresi halk çalgılarından bağlama cura, davul-zurna, def, kaval (dilli-dilsiz), karabaş düdük veya ada düdüğü, cin düdük, kaşık ve zil hakkında bilgi sunmaktadır (Gazimihal; 1975)..

Mahmut Ragıp Gazimihal, "Türk Halk Oyunları Katalogu" adlı geniş kapsamlı araştırmasında da Ankara halk oyunları, oyun havaları, oyun türküleri konusunda şu maddelerde bilgi vermektedir (Gazimihal; 1961, 1991): Allılar, Ankara Oyunları, Ankara Zeybeği, Arap Oyunu, Ayı Oyunu, Bulgur Oyunu, Cırtı Oyunu, Çeçen Oyunu, Dörderleme, Dügün-lerde Oyun, Düz Oyun, Hopbarlem, Hora, Horon, Karaşar Zeybeği, Kaşıklı Oyun, Kaşık Oyunu, Keçeli, Kılıç-Kalkan Oyunu, Kiriboz Halayı, Kürdün Kızı, Meşeli, Misket, Sekteleme, Sinsin, Sirt Oyun Havası, Sürdüm, Şeve Kıрма, Şıkırdım, Tuz Şekirdim, Zamah, Zeybek.

1996 yılında aramızdan ayrılan Ankaralı araştırmacı Şeref Erdoğan, "Ankara'm" adlı kitabında Ankara halk oyunları ve halk müziğine geniş yer vermiş (Erdoğan; 1965, 256-322), birçok yazar tarafından bu bilgiler tekrarlanmıştır. Elinde 300 kadar Ankara türküsü bulunduğunu (sadece sözleri olmalı) belirten merhum Erdoğan, kitabında 5 zeybek, 10 düz oyun ve 52 türkünün sadece sözlerini, bir bölümünün de yakılış öyküsünü yazmıştır. Erdoğan'nun Hüdayda oyunu ve türküsünün doğuş öyküsünden yola çıkarak yazdığı bir de romanı bulunmaktadır (Erdoğan; 1970).

Halk oyunları uzmanı Şerif Baykurt, Türk Halk oyunları adlı kitabında Ankara'ya ait 34 halk oyunu adından söz etmiştir (Baykurt; 1965, 31). Bunların içinde Şebek Oyunu gibi halk oyunu olmayanlar da vardır. Bu listeye Mahmut Ragıp Gazimihal, Mehmet Tuğrul ve Halil Bedi Yönetken'in kitap ve makalelerine dayanarak Ankara sınırları içinde oynandığı belirtilen şu halk oyunlarını da ekleyebiliriz: Alay Oyunu, Çeçen Oyunu, Dörderleme, Zeynebim, Nazik, Yıldız, Sinsin, Sirt Oyunu, Şeve Kıрма (Al Elma), Bıçak Oyunu, Topal Koşma, Çiftetelli, Koroğlu, Şeker Fındık, Çiçek Dağı, Cezayir, Nalkalım, Sürükleme, Dolma Halayı, Dile, Sekme, Cimdallı, Kol Oyunu, Kara Kuşa Oturma (Köçek Oyunu), Kırklar Samahı, Garipler Samahı.

Tarihçi Enver Behnan Şapolyo, "Atatürk ve Seymen Alayı" kitabında seymenlerin geleneklerinden söz ederek, Atatürk'ü 27 Aralık 1919'da nasıl karşıladıklarını anlatmıştır (Şapolyo; 1971).

Halk müziği ve oyunları uzmanı Cemil Demirsipahi "Türk Halk Oyunları" adlı geniş kapsamlı araştırmasında Ankara kökenli 34 sözlü ve sözsüz oyun havasının notasını yayımlamıştır (Demirsipahi; 1975, 406- 440). Bu notalar içinde beste üç oyun havası da bulunmaktadır.Çarşamba ve Sabahî oyunları için ise ortak nota verilmiştir.

Ankaralı araştırmacı Ali Esat Bozyiğit, "Karaşar Folkloru" başlıklı makalesinde, Bey-pazarı'na bağlı Karaşar bucağında yaptığı derleme sonuçlarını aktarmış; Karaşar Zeybeği'nin doğuş öyküsünü anlatmış, zeybeğin sözleriyle "A benim elvanım canım" mısrasıyla başlayan türkünün sözlerini yayımlamıştır (Bozyiğit; 19.81,22). Aynı araştırmacı "Ankara Seymen Oyunları" başlıklı makalesinde de Ankara şehir merkezine ait oyunlardan söz etmiştir (Bozyiğit; 1993,41-44).

Ankaralı araştırmacı Remzi Uydum'un "Tarih, Folklor, Türküleriyle Ankara" adlı kitabında Erdoğan ve Dr. Tuğrul'un kitaplarından kaynak gösterilmeden alınmış 31 türkü ve oyun havasının sözlerine yer verilmiştir (Uydum; 1986).

HAGEM eski halk müziği araştırmacısı Murat Karabulut, "Ankara Çubuk Kösürelilik Köyünde Halk Müziği Derleme Çalışması" başlıklı raporunda, köyün türkü ve oyun havalarından kısaca söz ettikten sonra "Taze Açmış Güle Benzer" türküsüyle Yozgat'ın "Taş Dönmüyor Dönmüyor" türküsünün çeşitlemesinin notalarına yer vermiştir (Karabulut; 1988,77-81).

Ankaralı Kemal Bağlum, "Beş bin Yılda Nereden Nereye Ankara" adlı kitabında, Enver Behnan Şapolyo'dan alıntılarla Ankara'nın Seymen alayını anlatmış, Ankara düğünleri, düğünlerde oyun ve müziğin yeri üzerinde durmuş, bir kına türküsünün sözlerini yazmakla yetinmiştir (Bağlum; 1992, 88).

Ankaralı araştırmacı HAGEM Şube Müdürü Ahmet Çakır, "Ankara Seymen Oyunları" başlıklı makalesinde Ankara şehir merkezinin oyunları hakkında Zeybekler, Düz Oyunlar sınıflandırması içinde bilgi vermiş, şehir merkezinin oyunlarının ilçelerden farklı olduğuna dikkati çekmiştir (Çakır; 1993). Aynı araştırmacı, HAGEM Şube Müdürü Yener Altuntaş, Ali Esat Boziyğit, A. Kâzım Güner ve değerli koreograf Suna Şenel'le birlikte "Ankara Seymen Oyunları ve Kıyafetleri" adlı bir kitap da yayımlamıştır (Çakır ve diğerleri; 1992). Bu kitapta Seymenlik geleneği, Seymen oyunları hakkında bilgi bulunmakta olup ayrıca Ankara Zeybeği, Çarşamba ve Hüdayda oyunlarının müzik ve hareket notalarına da yer verilmiştir.

Mehmet Öcal ve Süleyman Baran'ın ortak kitapları "İl İl Halk Müziğimiz ve Halk Oyunlarımız"ın I. Cildinde Ankara şehir merkeziyle ilçelerinin halk müziği ve oyunlarına ilişkin derli toplu bilgi verilmiştir (Öcal-Baran; 1991,92-112).

Türk Halk Müziği Ses Sanatçısı ve Araştırmacı Salih Turhan'ın "Anadolu Halk Türküleri ve Ezgileri" adlı kitabında Ankara'ya ait 5, Kırıkkale'ye ait de 4 türkünün notası bulunmaktadır (Turhan; 1992). Salih Turhan'ın kendisi gibi hem sanatçı hem de araştırmacı olan meslektaşları Mustafa Özgül ve Kubilay Dökmetaş'la birlikte hazırladığı "Notalarıyla Uzun Havalarımız" kitabında da Ankara'ya ait 5, Kırıkkale'ye ait 23 ve iç Anadolu'ya ait 20 uzun havanın (Bozlak) sözlerine, bazılarının da notasına yer verilmiştir (Özgül-Turhan-Dökmetaş; 1996).

Türk Halk Müziği Ses Sanatçısı Neclâ Engin, 12 Ankara halk türküsünü inceleyen bir yüksek lisans tezi hazırlamış ve tez İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce 1996 yılında kabul edilmiştir (Engin; 1995).

Ankara'nın başkent oluşunun 70. yıldönümü dolayısıyla Türkiye İş Bankası Genel Müdürlüğü, yayımladığı "Kültür ve Sanat" dergisi 19. sayısını "Ankara Özel Sayısı" olarak bastırmıştır. Bu sayıda Halkbilimci Hayrettin İvgin'in yazdığı "Ankara Oyunları ve Türküleri" başlıklı makalede ilin belli başlı oyunları ve türküleri sınıflandırılarak okuyucuya sunulmuştur (İvgin; 1993, 36-40). İvgin, ayrıca Kızılcahamam-Çamlıdere yöresiyle ilgili bir sempozyumda sunduğu "Kızılcahamam-Çamlıdere Bölgesinde Halk Edebiyatı" başlıklı bildirisinde TRT repertuarına girmiş yedi Kızılcahamam türküsünden söz etmiştir (İvgin; 1997, 126-132).

Yazar Nejat Akgün, "Burası Ankara" adlı kitabının Ankara Oyunları ve Türküleri bölümünde, Şeref Erdoğan'nun kitabından, Kültür ve Sanat dergisinin Ankara özel sayısından aktardığı bilgileri tekrarlamıştır (Akgün; 1996, 423-440). 1973 Ankara İl Yıllığı'nda da

Ankara halk oyunları ve halk müziği konusunda Şeref Erdoğan'ın kitabından aktarılan bilgiler bulunmaktadır (Kurul; 1973, 113-128).

Sibel Şahin-Barış Aksu, Ankara folkloruyla ilgili araştırmalarında yukarıda söz ettiğimiz yazılı kaynaklardan bir bölümünden yararlanarak halk oyunları ve halk müziği konusunda bilinenleri tekrarlamakla yetinmişlerdir (Şahin- Aksu; 1997).

Şair Halil Soyuer, "Ankara Kabadayıları" adlı kitabında ünlü Seymenlerden; Yağcıoğlu Fehmi, Kalburcu Hüseyin Ağa, Yağcıoğlu Ahmet Ağa'dan söz etmiş, Seymen kahvehanelerini anlatmıştır (Soyuer; 1995).

ODTÜ Türk Halkbilimi Topluluğu'nun, 1992 yılında Üniversitelerarası Halkbilimi Araştırma Yarışması Birincilik Ödülü kazanan ve 1997 yılında yayımlanan Ankara Yöresi Halkbilim Araştırması adlı kitaplarında ilin halk oyunları ve müziği konusunda geniş bilgi verilmektedir. Alan araştırmasıyla derlenmiş bilgilerin de yer aldığı kitapta TRT Repertuarı'ndan 58 ezginin de notası bulunmaktadır (ODTÜ THBT;1997).

Nail Tan ve Salih Turhan Tarafından hazırlanan, 1998 yılında 1.baskısı (Ankara Halk Müziği başlığı ile) Ankara Büyükşehir Belediyesince, 2008 yılında 2.baskısı (Ankara Türküleri ve Oyun Havaları başlığı ile) Etimesgut Belediyesince yayınlanan kitapta 121 türkü, 16 oyun ve saz havası, 1 adet Kalenderi notası ile 6 adet Bozlak metni yer almaktadır. Halen baskıya hazır 3. Baskıda ise; 150 türkü, 13 uzun hava (Bozlak, Kalenderi, Ağıt)

Ankara Koç Vakfı adına 2001 yılında yayımlanan ve G. Şimşek - Necmettin PALACI, tarafından hazırlanan "Ankara Halk Türküleri ve Oyun Havaları Nota Kitabı" başlığı ile yayımlanan kitapta 160 civarında türkü, oyun havası uzun havanın notaları ve metileri yer almaktadır. Ancak söz konusu kitabın hacmi gereksiz bilgi ve mizampajla gereksiz şekilde abartılmış olup dikte/nota yazımı (ezgilerin kaynak ses kaydından notaya alınması) ve bilgisayarla teknik yazımı konusunda önemli olmak üzere çokça kusur mevcuttur. Genel anlamda sağlıklı bir kaynak değildir.

Ankara ilçelerinin halk müziği ve oyunlarından söz eden kitaplardan görülebilenler ise şunlardır:

Eski Vali ve Kaymakamlardan Mehmet Aldan'ın yazdığı "Türlü Yönleriyle Ayaş" adlı kitapta düğün geleneklerinden söz edilmekte (ss. 110- 113); 113. sayfada da "Ayva Çiçek Açmış Yaz mı Gelecek" türküsünün sadece sözleri bulunmaktadır (Aldan; 1965).

Beypazarlı eğitimci Yaşar Şener, "Tarihte ve Bugün Beypazarı" adlı kitabında, 15 Beypazarı türküsünden söz etmiş, altısının da notasını yayımlamıştır (Şener; 1997).

Araştırmacı Halil İbrahim Uçak, "Tarih İçinde Haymana" adlı kitabında güzel bağlama çalan ve 1925-1938 yılları arasında Atatürk'ün şoförlüğünü yapan Remzi Coşkun'er'den söz etmektedir. Haymanalı Remzi Coşkun'er; "Çaya İndim Çay Susuz, Karpuz Kestim yiyen Yok, Şelebim Şimşir Kaşıklar" türkülerini derleyip Ankara Radyosu'na vermiş, "Küçükten Görmedim Anne Kucağı" adlı bir de türkü yakmıştır (Uçak; 1986, 135).

Elmadağlı araştırmacı Mustafa Ceylan, "Tarihi ve Folkloruyla Elmadağ" adlı kitabında Elmadağ ve çevresinde söylenen 25 türkü ve oyun havasının sadece sözlerini yazmıştır. Allılar ve Pazarda Kına adlı Elmadağ halk oyunları hakkında bilgi vermiştir Ceylan; 1983, 99-118) Nazile Demir'in derleyip "Kımalı Gelin" romanına aldığı dört kına türküsü de kitapta yer almıştır (Demir; 1983). Nazile Demir'in romanındaki ağıtlar ise yazarın kalemin-den çıkmış kanısı uyandırmaktadır.

Haydar Avcı'nın Ankara'nın Kalecik ilçesinin folklorundan söz eden makalesinde "Coşkun Seller Gibi Aktım Duruldum" mısrasıyla başlayan bir ağıt üzerinde de durulmaktadır (Avcı; 1986).

Ankara ve Çevresi Halk Müziği Özellikleri:

Ankara ve çevresinde halk müziğini, oyunlarını yaşatan başlıca geleneksel eğlenceler-olaylar; düğün, bayram, imece, bağbozumu, güreş, asker uğurlama ve karşılama, cümbüş (oturak), muhabbet, sohbet, sıra gezmesi (ferfene) ve cem âyinedir. Ölüm olayları da ağıtların yakılmasına neden olmuştur.

Ankara, eğlencelerinden "Cümbüş"; disiplinli, edepli bir müzikli- oyunlu eğlencedir. Bir "delikanlı başı" nın yönetiminde gizlice bir evde düzenleniyordu. Ankara efeleri vaktiyle "Yukarı Yüz" ve "Aşağı Yüz" efeleri olmak üzere ikiye ayrılmışlardı. Yukarı Yüz, Çıkrıkçılar Yokuşu'nun tepesinden yukarı bölüm, Aşağı Yüz ise daha aşağıya doğru Ulus, Etlik, Dikmen, Keçiören gibi semtlerdi. Yukarı Yüz Efeleri, Hisar'da duvarları kalın, ses geçirmeyen evlerde, Aşağı Yüz Efeleri ise bağ evlerinde Cümbüş yaparlardı. Cümbüşlerde oyuncu kadınlar (bir veya iki) konuklara içki-meze dağıtır, sigaralarını yakar, zaman-zaman da zillerini takıp oynarlardı. Genç Osman (Gençtürk) adlı ünlü Seymen'den nakledilerek birçok araştırmacı tarafından dikkatsizce tekrarlanan (Yönetken; 1966, 10 gibi) Cümbüş düzenlenecek evlerin duvarlarının 3-4 m. kalınlığında olduğu bilgisi abartmalıdır.

Cümbüşe yatsı namazından sonra bağlama çalınarak başlanırdı. Önce oturarak dinlenen dîvânlar, koşmalar, âşık deyişleri çalınır, söylenir, sonra da kırık havalara geçilir, oyuna kalkılırdı. Sabahi, Misket, Mor Koyun, Nağme Gelin, Hüdayda, Ankara Koşması, Şeker Fındık, Yandım Şeker sırasına genellikle uyulurdu. Saz çalınırken, oyun oynanırken kesinlikle konuşulmazdı. Konuşmak ayıp sayılır, bunu yapan bir daha Cümbüş'e alınmazdı. Seymenlerden sonra pileli-uzun entarileri ve ellerinde zilleriyle çengiler oynardı. Çengiler oynarken onlara göbekten yukarı bakmak yasaktı. Oyuncu kadınlar, yani çengiler Cümbüş gecesinde birkaç kez oynayıp oturarak diğer hizmetleri yaparlardı. Sabaha karşı Seymenler-delikanlılar Zeybek oynarlar, Cezayir havası veya "Ay Doğar Ayan Ayan" kalkma havasıyla Cümbüş'e son verilirdi (Yönetken; 1945, 1966). Cümbüş, içkili- kadınlı olarak Çubuk'ta da düzenlenirdi. Haymana'da, Cümbüş eğlence anlamında kullanılır, "Düğün Cümbüşü" gelin almadan bir gün önce yapılırdı. Kadınlar-kızlar gelin evinde, erkekler-delikanlılar oğlan evinde toplanır; kına yakılır, türküler söylenir, oyunlar oynanırdı (Yönetken; 1966, 17).

Ankara şehir merkezinde orta ve daha yaşlı erkekler de "Muhabbet" denilen içkili, müzikli ancak kadın oyuncu bulunmayan eğlenceler düzenlerlerdi. Muhabbet'i yöneten yaşlı bir efe veya delikanlıbaşı mutlaka bulunurdu. Muhabbet âleminde yaşlılar konuşur; hatıralar, menkıbeler, ibretli hikâyeler anlatır, tatlı nükteler yaparlardı. Muhabbet'te sık sık "savak" verilirdi, yani bağlama dinlenirdi. Bağlama çalınırken herkes susar, saygıyla türküyü dinler, sesi güzel olanlar türküye iştirak ederlerdi. Bağlama çalanlar, ustadan çırağa doğru dizilirlerdi. Bağlama çalanlara "Şunu çal, şunu söyle" diye müdahale ayıp sayılırdı. Bağlamaya zilli maşa ve elde çalman kaşık eşlik ederdi (Erdoğan; 1965, 281-282).

Ankara Cümbüş ve Muhabbetlerinde bağlama çalmanın da bir geleneği vardı. Bu geleneğe göre en iyi bağlama çalan yaşlı usta ortaya, yüksekçe bir yere oturtulur, ikinci derecede çalanlar sağına, soluna ve arkasına otururlardı. Usta bağlamacı, dîvân söyleyerek müziği başlatırdı. Dîvânları, âşık deyişleri, koşmalar takip eder, kırık havalar ve oyun havalarıyla fasıl devam eder, oyuna kalkılırdı (Erdoğan; 1965,273). Cezayir havasıyla Muhabbet sona

erdi (Çakır; 1993,19). Beypazarı'nda içkili, kadın oyunculu eğlencelere de "Muhabet" denilmektedir (Yönetken; 1966, 20).

Ferfene, genellikle kış geceleri düzenlenen, sıra gezmesine benzeyen bir eğlencedir. Ferfenelerde delikanlılar aralarında para toplayıp veya sırayla masrafları üstlenip yiyecek, içki temin edip delikanlı-köy odalarında toplanıp yiyip içer, türkü söyler ve oyun oynarlar. Kimi zaman Ferfenelere oyuncu kadın da getirildiği olurdu.

Ramazan ve Kurban Bayramlarının ilk günü gecesini nişanlı gençler şerefine köy odalarında toplantı düzenlenip eğlenilirdi. Bu toplantıya Kızılcahamam'ın Örencik köyünde "Dernek" denilmekteydi (Tuğrul; 1945, 6). Şereflikoçhisar'da genç kızların ve daha yaşlı kadınların ayrı ayrı düzenledikleri müzikli, oyunlu eğlencelere "Sohbet" adı verilmiştir.

Bâlâ'nın Alevî köylerinde ve Hasandede gibi eski Ankara yerleşim merkezinde Cem âyinlerinde iki bağlama ve bir keman eşliğinde Alevî ozanların deyişleri söylenir ve Samah'a kalkılırdı. Kırklar Samahı ve Garipler Samahı en çok itibar edilenleridir. Cem âyinleri Alevi köylerinde, yerleşim merkezlerinde bugün de düzenlenmektedir.

Ankara halk müziği; Çankırı, Çorum, Bolu, Kastamonu, Eskişehir, Konya, Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Yozgat, Nevşehir ve Kayseri illerinin halk müziklerine öğeler verip almış bir birleşimdir.

İl merkezinin türküleri ile ilçe ve köyler arasında eskiden oldukça büyük farklar görü-lüyordu. Bu farklar, 1950'li yıllardan sonra azalmaya başlamıştır denilebilir. Şehir merke-zinde genellikle divânlar, ağıtlar, kırık havalar çalınır ve söylenir. Bozlaşa rastlanmaz. Bozlaşların Keskin'den, Çorum'dan geldiğine inanılır. İlçelerden Çubuk, Kızılcahamam, Haymana, Şereflikoçhisar ve Bâlâ'da, Nallıhan'da Bozlaş söylenir. Beypazarı'nda Bozlaş seyrek. Ayaş'ta Bozlaş okunur. Alevî deyişleriyle Bâlâ'da sıkça karşılaşılır (Yönetken; 1966, 17-18).

Ankara .düğünlerinde halkın yaşadığı, mutluluk, türküler ve oyunlarla ifade edilir. Kına geceleri, kına türküleri ve kadın oyunları açısından çok canlı geçer. Eski Ankara düğün-lerinde, düğünden bir hafta önce gelin evinin önünde en az iki davul ve bir zurna çalardı. Kız, evlendikten sonra, evinin önünde çalınan davul-zurna sayısıyla övünürdü. Düğünlerde mutlaka köçek oynatılırdı. Köçeklerden biri zil, diğeri def çalar, üç fasıl oynarlardı. Gecele-ri de gençleri kız evinin yakınlığında ateş yakıp Köroğlu ezgisiyle Sinsin oynarlardı. Kına gecesini, oyunlar sabaha kadar sürerdi (Bağlum; 1992, 147-149).

Gelin almaya giden düğün alayının en önünde davulcu-zurnacı yürürdü. Düğünlerde davulun patlaması iyi sayılmaz, gelinin dul kalacağına inanılırdı. Kına gecesini kadınlar def eşliğinde kaşıkla oynarlardı (Koşay; 1935, 125-126). Düğünlerde kimi zaman köçek yerine çengi tutulduğu da olurdu. Çenginin ücretiyle içki parasını köyün delikanlıları kendi aralarında toplar, yiyecek ve davul-zurnanın giderleri ise düğün sahibince karşılanırdı (Gazimihal; 1991,42).

Kızılcahamam köy türkülerinde müzik cümlelerinin sonları uzatılmakta, uzunca bir susmadan sonra türküyü devam edilmektedir (Yönetken; 1945, 17).

Köylerdeki çocuk oyunlarında da Üşüdü, Bahçelerde Tahta, Çiğdem-Çiğdem Çiçekik, Dam Altında Boyunduruk, Kervanbaşı gibi oyun türküleri söylenmektedir. Hemen hemen yurdumuzun tamamında görüldüğü gibi bebekler uyutulurken ezgiyle ninni söyleme geleneği de yaşatılmaktadır.

Ankara halk ezgileri; Gazimihal (Köseihal) Karsel ikilisi tarafından Kısa Hava, Uzun Hava, Oturak Havası olarak (Köseihal-Karsel; 1939, 13), Şeref Erdoğdu tarafından

Dîvân, Kırat, Muhabbet Havası, Oturak (Oyun) Havası, Bozlak, Ağıt olarak (Erdoğan; 1965, 272), Mehmet Tuğrul tarafından Pertev Nailî Boratav'ın tasnifi esas alınarak Lirik Türküler, Satirik Türküler, İş ve Meslek Türküleri, Merasim Türküleri, Bir olay Anlatan Türküler, Mâniler, Oyun Türküleri olarak (Tuğrul; 1945, 12) tasnif edilmiştir. Biz Ankara Halk Ezgilerini; yapı bakımından Uzun Havalalar, Kırık Havalalar, konuları bakımından da Aşk ve Gurbet Türküleri, Satirik Türküler, Ağıtlar, Çocuk Türküleri, Bir olaya Dayalı Türküler, İş-Meslek Türküleri, Merasim Türküleri olarak tasnif etmeyi uygun bulmaktayız. Sözlü Ezgiler, Sözsüz Ezgiler gibi basit bir sınıflandırmaya da gidilebilir. Diğer yandan, ezgileri, kullandıkları olaylara göre Dügün Türküleri, Oyun Türküleri, Muhabbet-Oturak Türküleri, Ramazan Türküleri, Bağbozumu Türküleri diye tasnif etmek çoğu zaman yanlış olur. Çünkü, bazı türküler birçok olay için de söylenebilir.

Ankara il sınırları içinde söylendiği, derleyiciler tarafından belirlenmiş 300'e yakın türkünün, oyun havasının bugün ancak 160 kadarının notasına sahibiz. Derleyicilerden bir bölümü, Dr. Mehmet Tuğrul gibi halk edebiyatçısı olduklarından türkülerin sadece sözlerini tespitle yetinmişlerdir. Bu yüzden birçok türkünün sadece sözlerine rastlamaktayız. Armut, Kavakta Gazel Olmaz gibi eski Ankara türkülerinin ise yalnızca adı bilinmektedir. Şeref Erdoğan ve Mehmet Tuğrul'un tespitlerine göre Ankara türkülerini yakanların çoğu erkeklerdir.

Ağırlıklı olarak 4, 2, 9 zamanlı usuller kullanılmıştır. Ses genişliğine gelince, ezgiler beş sestem başlayıp on beş sese kadar genişlemektedir. Ancak 5, 6, 7, 8, 9 ses sahasını kullanan ezgiler çoğunluktadır.

Ankara'nın Cümbüş, Muhabbet, Fefene denilen oyunlu-müzikli toplantılarında çalınıp söylenen türküler, oyun havaları genellikle bağlamayla ve "Ankara Tezenesi/Tavrı" vurularak icra ediliyordu. Rıfat Balaban, "Ankara Tezenesi"nin son büyük ustasıdır (Erdoğan; 1965, 293).

Mahmut Ragıp Kösemihal (Gazimihal) ve Hulusi Suphi Karsel'm belirlemelerine göre Ankaralı bağlamacılar altı telli bağlamalarını Bozuk Düzeni, Saz Düzeni, Bağlama Düzeni (Sabahi), Cin Teli Düzeni adı altında 9 çeşit akort ediyorlardı (Kösemihal-Karsel; 1939, 8,43). Şeref Erdoğan da Ankara'nın Sabahî oyununun, Sabahi bağlama düzeniyle çalındığını yazmaktadır (Erdoğan; 1965, 268). Bâlâ'da Abdallar "Abdal Düzeni"yle bağlama çalmaktadır (Öcal-Baran; 1991, 125).

Ankara şehir merkezinde bağlama, zilli maşa, kaşık eşliğinde Düz Oyunlar ve Zeybekler oynanırken ezgilerin sözlerini yalnızca çalanlar söyler, oynayanlar söylemez. İlçelerde davul zurna eşliğinde halay çekilirken, oynayanlar da türküye katılırlar. Zeybekler, bağlamayla çalınır ve oynanır. Yalnızca Seğmen Zeybeği davul-zurna eşliğinde çalınır, elde kılıç veya teke palalarla oynanarak gösteri yapılır. Seğmen Zeybeği'nin belli yerlerinde müziğin ritmine uygun olarak kılıçlar-palalar birbirine vurulur. Günümüzde ses yükselticiler sayesinde Ankara Zeybekleri, kapalı mahallerden açık havada, meydanlarda da sunulur duruma gelmiştir.

Ankara'da Halk Müziği ve Oyunları Eşlik Çalgıları:

Ankara halk müziğinin temel çalgıları cura, bağlama, dîvân sazı, kaval (dilli-dilsiz), karabaş düdük (çoban düdüğü) veya Ada düdüğü (dilli- dilsiz), cin düdük, zurna, davul, def, darbuka, zil, zilli maşa, kaşık ve armonikdir. Ankara Devlet Konservatuvarı'nın 1945 yılı derlemelerinde kemane çalan kaynak kişilerden de derleme yapılmıştır. Mahmut Ragıp Gazimihal, özellikleri anlaşılmayan "turgı" adlı bir çalgıdan da bazı kaynaklarda söz edildiğini yazmıştır (Gazimihal; 1991, 159).

Ankara halk oyunlarında temel çalgılar açık havada; davul-zurna, armonik (Kafkas göçmenlerinde), kapalı yerlerde bağlama, kaval, def, zilli maşa ve kaşıktır. Keman, ud ve darbuka XX. yüzyıl başlarından itibaren özellikle köçek oyunlarında takım olarak devreye girmiştir (Kösemihal-Karsel; 1939, 10).

Ankara'da tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar Mevlevî, Bektaşî, Rufaî tekkeleri vardı. Telekelerde anonim ve kişisel dinî müzik icra edilirken özellikle Mevlevî tekkesinde ney, tanbur, ud, keman, kanun, daire, bendir, kudüm gibi çalgılar da kullanılmaktaydı (Kösemihal-Karsel; 1939, 9).

Ankaralı Sanatçılar (Çalanlar, Söyleyenler ve Oynayanlar):

Ankaralı ünlü bağlama ustaları, II.Abdülhamit döneminde yaşamış Kıyak Ali'den başlamak üzere Çoban Hüseyin, Kasap Yaşar, Kalburcunun Hüseyin, Parmaksızın Halil Efe, Parmaksız Hüseyin, Ahmet Kayıplar, Bahçıvan Halil, Ahmet Efe, Kocaağaoğlu, Hisarlı Hafız, Keçeci İbrahim, Mutafın Hasan, Bostancı Ahmet, Fıtnat'ın Ahmet, Hisarlı Bahri, Mamaklı Mehmet, Çizmecilerin İbrahim, Güveçli Andon, Yağcıoğlu Fehmi Efe, Mehmet Boyacı, Ziya Cetiz, Genç Osman Gençtürk (1900-1963),

Ahmet Hamarat, Yusuf, Remzi, Hayri, Mehmet Koçer, Hisarlı Küçük Ahmet, Bayram Aracı, Mucip Arcıman, Adnan Şeker, Rıfat Balaban, Burhan Gökalp, Mehmet Erenler, Zekeriya Bozdağ, Ayaşlı Dede, Remzi Coşkun, Necmettin Palacı, Fikret Karagülle, Ayyhan Ertürk, Mehmet Ali Palacı, Ünal Türkmen, Ergin ve Ersin Eroksal kardeşler, Arif Balaban, Mehmet Demirtaş.

İlçelerden Haymana'da Sadık Güler ve Remzi Coşkun, Şereflikoçhisar'da Gülşen Kutlu, Eyüp Görkem, Veli Öztürk, Kalecik'te Kâmil Coşku, Haymana'da Şakir Güçlü, Gürsoy Babaoğlu, Hakan Ünal, Şevket Kağıtçı, Nallıhan'da Mehmet Saygı, Bâlâ'da, Enver Süzerbay, Beypazarı'nda Ömer Köse ve Hüseyin Serin kaval, Kızılcahamam'da Ali Osman Dökük ve Bâlâ'da Hüseyin zurna çalmada ün yapmışlardır.

Bâlâ'nın Ebuhas adlı kırk haneli köyünün bütün halkı eskiden davulcu ve zurnacıydı (Gazimihal; 1991, 169). Davulcular, zurnacılar bol ak şalvar giyerlerdi. Aşir Yılmaz, Veli Tosun, Kamber Çetin bu köyün eski ünlü zurnacılarındandır.

Nallıhan'ın defçi kadınları güzel def çalmaları ve bozlak söylemeleriyle tanınmıştır. Beypazarı'nda yakın zamana kadar güzel bağlama çalan pek çok kimse varmış. Kahvehanelerde 10-15 bağlama asılı dururmuş (Yönetken; 1966, 19).

Ankara düğünlerinde köçeklerle beraber dolaşan çingene çalgıcılar genellikle keman, ud, darbuka, klarnet, davul ve zurna çalarlardı. Çingene çalgıcılar, kendilerine çingene yerine "Abdal" denmesini tercih ederlerdi. Şehir merkezindeki zengin Türklerin düğünlerinde eskiden Ermeni, Rum ve Yahudi çalgıcılar ince saz takımıyla (keman, ud, kanun) perde arkasında oyun havaları çalarlardı (Kösemihal-Karsel; 1939, 10-11).

KAYNAKÇA

AKGÜN, Nejat: **Türlü Yönleriyle Ayaş**, Ankara 1965; **Burası Ankara**, Ankara 1996.

AKGÜNDÜZ, Serkan; *Ankara Folkloru*, **Ankara**, Yıl:12, S.67, ss.94-95.

ARSUNAR, Ferruh: **Türk Anadolu Halk Türküleri**, Ankara 1965.

AVCI, Haydar: **Ankara Kalecik İlçesi**, Türk Folkloru Belleten 1986/1, 1986.

AVCI, Yunus - ONAY, Mustafa - KAYAM, Mehmet: **Bütün Yönleriyle Yeşil Çubuk**, Ankara 1986; **Beş Bin Yılda Nereden Nereye Ankara**, Ankara 1992.

BAYKURT, Şerif: **Türk Halk Oyunları**, İstanbul 1965.

BOZYİĞİT, Ali Esat: **Karaşar (Beypazarı) Folkloru**, Ankara 1981; **Ankara Seymen Oyunları Üzerine**, Ankara 1992.

CEYLAN, Mustafa: **Tarihi ve Folkloruyla Elmadağ**, Ankara 1983.

ÇAKIR, Ahmet: **Ankara Seymen Oyunları**, Ankara, s. II, 4/1993.

ÇAKIR, Ahmet - ALTUNTAŞ, Yener - BOZYİĞİT, Esat - GÜNER, A. Kâzım - ŞENEL, Suna: **Ankara Seymen Oyunları ve Kıyafetleri**, Ankara 1992.

DEMİR, Nazile: **Kımalı Gelin**, Ankara 1983.

DEMİRSİPAHİ, Cemil: **Türk Halk Oyunları**, Ankara 1975.

ENGİN, Necla: *Ankara ve İlçelerinden Derlenmiş Türkülerin Müzik Yönünden İncelenmesi*, İTÜ Sosyal Bilimler Enst. Yüksek Lisans Tezi (Yayımlanmamıştır.)1996.

ERDOĞDU, Şeref: **Ankaram**, Ankara 1965; *Hüdayda*, Ankara 1970.

GAZİMİHAL, Mahmut Ragıp: **Türk Halk Oyunları Kataloğu** İstanbul 1961; **Türk Nefesli Çalgıları**, Ankara 1975; **Türk Vurmalı Çalgıları**, Ankara 1975; **Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız**, Ankara 1975;1991 **Türk Halk Oyunları Kataloğu I**, Baskıya Hzl, Nail TAN. Ankara

1991; **Türk Halk Oyunları Kataloğu II**, Bas. Haz. Nail TAN, Alamet ÇAKIR, Ankara 1996.

GÜRAN. Kemal - SANAY, Eyüp - ERŞAHİN, Seyfettin (Hzl):

Tarihte ve Günümüzde Kızılcahamam - Çamlıdere Yöresi, Ankara 1997.

İVGİN, Hayrettin: **Ankara Oyunları ve Türküleri**, Kültür ve Sanat, 1993; **Kızılcahamam-Çamlıdere Bölgesinde Halk Edebiyatı, Tarihte ve Günümüzde Kızılcahamam - Çamlıdere Yöresi**, Ankara 1997.. .

KARABULUT, Murat: *Ankara-Çubuk Köşürelilik Köyünde Halk Müziği Derleme Çalışması*, Türk Folklorundan Derlemeler, Ankara1988.

KOÇYİĞİT, Selahattin: **Her Yönüyle Kızılcahamam**, Ankara 1970. KOŞAY, Hamit Zübeyr: **Ankara Budun Bilgisi**, Ankara 1935.

KÖSEMİHAL (GAZİMİHAL), Mahmut Ragıp-KARSEL, Hulusi Suphi; **Ankara Bölgesi Musikî Folkloru I**, İstanbul 1939.

KURUL; 1973 İl Yıllığı, Ankara.

ODTÜ TÜRK HALK BİLİMİ TOPLULUĞU; **Ankara Yöresi Halkbilim Araştırması**, Ankara 1997.

ÖCAL, Mehmet-BARAN, Süleyman: **İl İl Halk Müziğimiz ve Oyunlarımız**. Ankara 1991.

ÖZASLAN, Metin; *Geçmişten Günümüze Uzanan Bir Ankara Yolculuğu*, Ankara, Yıl:12,S.67, ss.98-101.

ÖZGÜL, Mustafa- TURHAN, Salih-DÖKMETAŞ, Kubilay:

Notalarıyla Uzun Havalarımız, Ankara 1996.

SOYUER, Halil: **Ankara Kabadayları**, Ankara.

ŞAHİN, Sibel-AKSU, Barış: *Folklorayla Ankara II, Halkbilimi*, 9/1997.

ŞAPOLYO, Enver Behnan: **Atatürk ve Seymen Alayı**, Ankara 1971.

ŞENER, Yaşar: **Beypazarı Tarihte ve Bugün**, Ankara 1997.

ŞİMŞEK, G.Hüseyin-PALACI, Necmettin; **Ankara Halk Türküleri ve Oyun Havaları Nota Kitabı**, Ankara 2001.

TOYGAR, Kamil: *Üreğil'de Söğüt'ten Yapılan Düdükler*, TFA, 8/1961.

TRT Kurumu Nota Yayınları.

TUĞRUL Mehmet: *Ankara Örencik ve Ahî Köylerinin Türküleri*. Ankara 1945.

TURHAN, Salih; **Anadolu Halk Türküleri ve Ezgileri**, Ankara 1992.

TURHAN, Salih - DÖKMETAŞ, Kubilay - ÇELİK, Levent: **Notalarıyla Türkülerimiz ve Hikâyeleri**, Ankara 1996.

UÇAK, Halil İbrahim: **Tarih içinde Haymana**, Ankara 1986.

UYDUM, Remzi: **Tarih, Folklor ve Türküleriyle Ankara**, Ankara 1986.

YÖNETKEN, Halil Bedi; *Ankara'da Cümbüş, Ankara Müzik Folkloru, Ankara Dolayları Müzik ve Oyun Folkloru*, Sivas 1945; **Derleme Notları I**, İstanbul 1966.

**АДАМЗАТ ЭВОЛЮЦИЯСЫ МЕН АРҒЫТАРИХТЫ
ОБЪЕКТИВТІЛІК ТҰРҒЫДАН ТҮЙСІНУДІҢ КЕЙБІР
МӘСЕЛЕЛЕРІ**

**İNSANLIĞIN TEKAMÜLÜNÜ VE ÖNCEKİ TARİHİNİ TARAFSIZ
ALGILAMANIN BAZI YÖNLERİ**

**SOME PROBLEMS OF AN OBJECTIVE UNDERSTANDING OF
THE BACKGROUND ANDEVOLUTION OF MANKIND**

**НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЪЕКТИВНОГО ПОНИМАНИЯ
ПРЕДЫСТОРИЮ И ЭВОЛЮЦИЮ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА**

Ataş BERİK* - Kenjali TOLİSBAY**
(Аташ Берік) - (Кенжалы Толысбай)

Özet

Bu yazıda; yaratılışın tarihsel işleyişi ve insanlığın tekamülü hakkında felsefe nazariyasıyla bazı temel görüşler ortaya konmaktadır. Yazar, tarihi yeniden irdelemek için bazı sağlam paradigmlar önermektedir. Bu paradigmlar gerçekleştiği takdirde tarih daha iyi anlaşılacak ve tekamül adil taraflarıyla göze görünecektir.

Anahtar Kelimeler: Tarih öncesi, insanlığın tekamülü, yeni paradigma, kültürel gelişme, gelecek

Summary

This article considers the basic principles of the genesis of the historical process of human evolution and the origins from the standpoint of philosophy view. The author presents new paradigms for reconsideration the history in general. The author believes that if these paradigms are implemented, the history and evolution gets a fair assessment.

* Almatı Energeti Jene Baylanıs Üniversitesi Doçenti Almatı / KAZAKİSTAN
философия ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасы, Алматы энергетика және байланыс университетінің доценті.

** Almatı Kızdar Devlet Pedogoji Üniversitesi Doçenti Almatı / KAZAKİSTAN
философия ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы, Алматы Қыздар мемлекеттік педагогика университетінің доценті.

Key Words: prehistory, evolution of mankind, new paradigms, modern civilized world, future, development.

Резюме

В данной статье, анализируются основные философские принципы генезиса исторического процесса и истоки эволюции человечества. Автор представляет новые парадигмы для перерасмотра истории в целом. Автор считает, что если эти парадигмы реализуются, то история и эволюция получает свою объективную оценку.

Ключевые слова: предистория, эволюция человечества, новые парадигмы, современный цивилизованный мир, будущее, развитие.

Адамзат прогресс пен өрлеу аясында болашағына қаншалықты деңгейде үңілетін болса, өткеніне де соншалықты деңгейде қарайлап отыратындығы дамудың тарихи-элеуметтік шындығы. Өткен – жай ғана адамзаттың жүріп өткен жолы емес, бүгіннің алғышарты, болашақтың негізі, өмір сүріп-бар болудың онтологиялық кепілі болып табылады. Бірақ бұл тұста, «біз сол тарихты қалай түйсіне аламыз» деген тарих философиясының әдіснамалық мәселелеріне келіп тоғысатын сауал күрделі болғандықтан, көп жағдайда жауабы субъективизмге қарай ерікті-еріксіз түрде бұрылып кетіп отырады. Ғылыми таным аясында, оның ішінде диалектикалық логика шеңберіндегі объективтілік қағидасы өзінің өміршеңдігін жоймайтын классикалық парадигмаға, дүниені түйсінудің негізгі ұстанымына айналды десе де болады немесе танымда әзірге бұған баламалы жол жоқ сыңайлы. Жалпы адамзаттың дүниетанымы аясындағы өткенін екшей білу де осы объективтілік қағидасынан аса алмайды деп айта аламыз. Бірақ ол да заманалар мен адамзаттың ой-өрісі кеңіген сайын жаңарып, өзінің жан-жақты мүмкіндіктерін ашып беріп отырады. Түптарих пен адамзаттық эволюцияға объективті көзқарас өткенді зерделеуде біршама жетістіктерге қол жеткізіп келеді, дегенмен, бүгінгі күні оны жетілдіре түсуді талап ететін адасуды болдырмайтын жекелеген ұстанымдар ескерілмей қалып отырғандығы шындық. Сондықтан адамзаттық эволюция мен түптарихты зерттеу аясында оның кейбір мәселелерін теориялық-әдіснамалық бағдар ретінде былайша ұсынып өтпекпіз:

1. *Өркениеттердің локальдігі теориясына сәйкес, жалпыадамзаттық дамуды «табылған-қол жеткізілген» бір ғана дамыған мәдениет аясында түсінуге болмайтындығы.* Бүгінгі таңдағы тарихи зерттеулердің көпшілігі мәдениеттердің дербес, оқшау дамығандығы туралы қағиданы мойындайды. Сондықтан, ең көне және ең жетілген өркениет белгілері табылғаннан кейін, тұтас жалпыадамзаттың даму өлшемі мен прогресінің критерийін соған сай бағалай салады, солай бекітіп қояды. Дәл сол анықталған өркениеттің өзінің жалпыадамзат даму тарихындағы міндетті түрде ең жетілген бірден-бір үлгісі болып шықпауы мүмкін екендігі ескерілмейді. Мысалы, қазіргі мәдени дамудың біркелкі емес екендігіне де назар аударсақ, африка мен оңтүстік америка сияқты материктерде әлі де болса алғашқы қауымдық құрылыс деп атауға болатындай деңгейде өмір сүріп жатырған тайпалар мен ұлыстар бар екендігін, тіпті әлі де ғылымға белгісіз жабайы тайпалардың өмір сүріп келе жатырғандығын жоққа шығаруға болмайды. Демек, бүгінгі «дамыған-өркениеттенген» парадигмадағы мәдени сұхбаттастықтың жетілген заманы мен жаһандандудың жалпыадамзатты біркелкілендіру саясаты жүргізіліп отырғандығына

қарамастан, әлемнің әр бұрышында әрқелкі даму деңгейлері сақталып қалып отырғандығын есепке алсақ, бұндай іріктеліп даму беталысы тарихтың өн бойында сабақтасып келе жатырғандығына оңай көз жеткізе аламыз. Ендеше, бізге мәлім болып отырған «жетілген» деп бағаланған тарихи өркениеттің өзі – осы локальді өркениеттер паралеліндегі бір ғана мәдениет ошағы және оның адамзат тарихындағы ең озығы емес болуы мүмкіндігі, тіпті жай ғана сол дәуірдегі адамзат эволюциясындағы орташа деңгейлі болып шығуы ықтимал екендігін естен шығармағанымыз жөн. Демек, бұл – тек біз мәлім болып отырған фактіге ғана сүйеніп отырғанымызды білдіреді, себебі, әзірге басқа факт жок, бірақ бұл, біз әзірге ең түпкі және ең озық дамыған өркениет ошағын таптық дегенді білдірмейді. Ендеше, әлі танылмаған-анықталмаған, зерттелмеген-дәлелденбеген өркениеттердің болуы ықтималдығы және олардың ең озығының әлі жасырын жатуы туралы гипотеза ұсынуымызға болады. Яғни, табылған-мәлім болған, дәлелденген-айғақталған бір ғана өркениетке қарап, жалпыадамзаттық дамудың өлшемін белгілеп қоюға болмайтын сыңайлы.

Осы тұста көптеген тарихшылар мен мәдениеттанушылар арасында тарихқа дейінгі кезеңнен бастап, бүгінге дейінгі адамзат эволюциясын белгілі бір кезеңдерге бөліп көрсететін мәдениеттанулық беталыс ғылымда қалыптасқандығын атап өтуіміз керек. Мысалы, В.Вундт: аңшылық пен терімшілік, тайпаларға бөліну мен әскери істің дамуы, мемлекет пен діннің пайда болуы, гуманистік және философиялық кезең деп тұтас эволюцияны төртке бөледі (Философия истории 2001:172-173.), К. Ясперс жалпыадамзаттық рухани сілкініс дәуірі «белдеулік уақыт» теориясын негіздейді, О.Конт адамзаттың интеллектуальдік эволюциясы ретінде – теологиялық, метафизикалық, позитивтік кезеңді ажыратады (Социология 1998:29-32.), көптеген ойшылдар гендерге байланысты бастапқыда матриархат дәуірі, кейінен патриархат дәуірі болғандығына күманданбайды. Жоғарыдағы Вундттің пікірі жалпыадамзат эволюциясында бұл 4 кезең Жердің әр түкпірінде, әриқилы жүзеге асып отырғандығын есепке алмаған, ал белдеулік уақыт кезеңін 400 жылдай деп тым кең ауқымда сипаттайды, шындап келгенде, бұл белдеудің өзі біріншіден кездейсоқтық, екіншіден, К. Ясперске айтсақ, бұған дейінгі бізге әлі беймәлім «белдеулердің» ұмыт бола бастаған нәтижелерінің қайталанған-жаңартылған түрі ғана болуы ықтимал екендігін естен шығарып алады және мәдениеттердің бір-бірімен сұхбаттастық нәтижесінде алынғандығын-ұрланғандығын ескере бермейді. Мысалы, б.э.б. 2000-1500 жылдары жазылған деп топшыланған, веда ілімдеріндегі атомдық теория кейіннен б.э.б.4-3 ғасырларда көне Грекияда қайталанады және түпәрісі алғашқы теория дәл сол Үнді жерінде пайда болған деген ойдың өзі күмәнді, себебі, ол да өзінен бұрынғы мәдениеттен алған болуы әбден мүмкін. Бұл бір ғана мысал, осыдан, тұтас өркениеттердің қаншама рет қайталанғандығын бағамдауға болады.

Сонымен қатар бүгінгі Африка мемлекеттеріндегі тайпалық одақтардың бірінде таза матриархаттық билік кездесетіндігін ескерсек, екі диспозицияны бұрын және кейін деп бөлудің өзі шартты түрде екендігін топшылауға болады. Соңғы кездегі тарихи-археологиялық зертеулер көне Мысыр пирамидаларынан 6000 жыл бұрынғы тамаша архитектуралық ескерткіштерді тапты. Яғни, тарихшылар айғақтар мен фактілерге сүйеніп, тарихи оқиғалар мен адамзат өркениетін жіктеуді, оған баға беруді үнемі абсолюттендіруге құштар. Ғылым дамыған сайын, адамзаттың түптарихи өркениетінің тым әріден екендігі белгілі болып, тіпті адамның пайда болуының өзі де, ретроспекциялы түрде созыла беруі ықтимал.

2. Адамзаттың шеңбер бойымен циклді даму мүмкіндігіне баса маңыз берілмеуі.

Бірінші ұстанымнан туындайтын бұл қағида бойынша, дамудың қайталамалы түрде өрлеуі мүмкін екендігін естен шығарып алғандығымызды ұғынуымыз қажет. Шпенглер, Тоинби сияқты мәдениеттанушылар оны тек қазіргі адамзат эволюциясы аясында ғана түсіндіреді. Шеңбер бойымен даму мен қайталамалы өрлеу заңдылығы бойынша, «бұрынғы» түбегейлі жойылады, ол кейінгімен сабақтаспайды. Дінде бұл апокалипсис теориясымен дәйектеледі. Дегенмен, бүгінгі ғылыми ізденістер мен тереңге үнілу құралдарының жетілгендігіне байланысты «адамзаттың осы дүниеден» бұрынғы, бірнеше рет қайталанған өркениеттердің болмашы ғана қалдықтарының табылуы мүмкін екендігі тағы да түптарихтың даму эволюциясындағы теориялар мен тұжырымдамаларды жоққа шығаруы ықтимал. Демек, болашақта эволюцияларды, бірінші, екінші, үшінші т.б. деп бөліп көрсету арғытарихты зерттеудің негізгі өлшемдеріне айналмасына кім кепіл.

3. Бүгінгі өркениет жетістіктеріне «масаттана» отырып, тарихи өркениеттерді дискриминациялаудан арылу қажеттігі. Адамзат өзінің қазіргі даму деңгейін «эволюциядағы ең жетілген, бұрын-соңды болмаған бірден-бір озық мәдениет» деп түсінеді. Осы ұғым өткеннің барлығын «жетілмеген», «дамымаған», «бүгінгі деңгейге көтеріле алмаған, әрі бұдан тым алысырақ» деген сияқты пікірлерді бірден-бір теориялық ұстаным ретінде ғылыми және бұқаралық санада бекітіп берді. Осы қалыптасып қалған стереотип өткенге кемсітушілік парадигманы туғызды, бұл ғылым этикасы тұрғысынан ғана қаралатын мәселе емес, жалпы эволюцияны қате түсіндіретін адасуға алып келуі ықтимал сана-сезім. Мысалы, Мысырдағы пирамидалардың құрылысына таңқалыс білдірген бүгінгі адамзат, оның құрылысын Беймәлім Ұшатын Объектідегі Жерлік емес өркениеттер салып берген деген баламалы гипотезаны туғызды. Нақтырақ айтқанда, Мысырлықтарға пирамидалар сала алатын толықтай қабілетті даму деңгейі мен өркениетті, технологияларды «қимады». Сондықтан, бұндай гипотезалардан гөрі жоғарыдағы «өзге ғарыштық ықпал» идеясы тиімді болып шықты. Шындап келгенде, тек Мысырлықтардағы ғана емес, көптеген ескерткіштерде бүгінгі өркениет аясы кол жеткізе алмайтын ерекше артефакттер табылып отыр. Осы тұста, бұрынғы «тағылық» деп атап жүрген дәуірдегі өркениеттер шыңдығында, қазіргі «біздің» өркениеттен тым ілгері болуы да ықтимал, бірақ әрине, өркениеттік дамудың Біз ұстанған парадигмасымен емес, олар басқа да вариацияларының бірін таңдаған болуы да мүмкін деп топшыласақ, ал бүгінгі түптарих пен адамзаттық эволюцияны зерттеу бағдары қалыптасып қалған стереотиптер бойынша, дәл қазіргі өркениетке ұқсас үлгі қалдықтарын ғана іздестірумен шұғылданып жүргендігінің куәсі боламыз. Нақтырақ айтқанда, басқаша өркениет үлгілері, мәселен, психологиялық болуы мүмкін екендігі естен шығарылады. Сөйтіп маңызды белгілер мен сарқыншақтарды, елеусіз қалдырып, ескермей, оларды маңызсыз деп санайды. Демек, бүгінгі бізді таңқалдырып жүрген, мысырлық пирамидалар, маиялықтардың күнтізбесі т.б. адамзат эволюциясындағы бірден-бір жетілген мінсіз үлгі емес болуы да ықтимал екендігін естен шығармаған жөн. Осы тұста, мәселені нақтырақ түйсіну үшін, мынадай конструкция құрастыруымызға болады. Егер, Мысырдағы, Шумердегі, Қытай мен Үндідегі біздің эрамыздан бұрынғы өркениеттердің ізі де қалмаған болса немесе тым бүркемеленіп қалса, ал Маиялықтардың өркениеті ғана белгілі болса, онда біз адамзаттың өркениеттік тарихының 1000-1500 жылдық қана хронологиясымен қанағаттанамыз және тек қана осы кезеңнің жетістіктеріне «таң қалумен» боламыз. Демек, біздің санамызда орныққан-сендірілген «тағылық» дәуір деген ұғымды абсолюттендіру

эволюция мен түптарихтың алдында «күнә» болып табылады. Мүмкін, жүздеген-мыңдаған жылдарден кейін бүгінгі біз солай деп есептеп жүрген: адамгершіліктің субстанциясы дін, халықаралық әділеттіліктің тірегі БҰҰ, мораль мен гуманизм дәуіріндегі және бұндай әлеуметтік институттарға сөзсіз сенім кезеңі тұсындағы – миллиондардың аштан өлуі, адам саудасы, гомосексуалистердің өзара тұрмыс құруы т.б. «нағыз рухани тағылық» дәуір ретінде тарихи жадыда сақталып қалатын шығар.

4. *Мифология мен мистикадағы тарихи таным шындығын назардан тыс қалдырмау қажеттігі.* Адамзаттың алғашқы дүниеге көзқарасының ерекшелігі деп танылған мифологияны талдайтын көзқарастарға зер салсақ, мифтік образдарды адамның өзімен аналогиялық түрде түсіндіретін – аллегориялық, жеке тарихи тұлғаларды құдайландырып жіберген деген - евгемеризмдік, көне дүниетанымдағы тілдік сарқыншақтардан туындаған деп түсінетін «тілдің ауруы» интерпретациялары, мифті таза поэтикалық тіл ретінде түсіндіру, миф ритуалдардан туған деп санайтын – ритуалдық-социологиялық интерпретация, ішкі көңіл-күйді объективтендіруден туындайды деп пайымдайтын психологиялық түсіндірме, мифті құрылымдық түрде сараптау, оны символдар мен романтикалық ықпал деп есептейтін ағым (Хьюбнер К.1996:40-75.) т.б. жалпылама алғанда, мифті адамзаттың «балаң» кезеңіндегі дүниені «аңғалдықпен» қабылдау, толық жетілмегендік сана деген тұжырымдарды ниеттеуге келіп тоғысады. Яғни, олар мифтік дүниеге көзқарасты архаикалық стиль немесе прологикалық ойлау деп түсіндіре келе, қазіргі заман тұрғысынан бағалап, танымның артта қалған көрінісі ретінде ұғындырады. Біздіңше, бұндай біржақты түсіндірмелер адамзат эволюциясы мәселесін ашуда онды нәтижелер бермейді. Мифологияны кең ұғым ретінде қарастыру, оның ішінде кейінгі шыққан тарихи аңыздардың шындыққа келіп тұтасуы, оның түпмифологиялардан тамыр тартатындығы тұрғысынан бағамдау да арғытарихты танудың тиімді тәсілі болмақ. Мысалы, мифология мен ақиқат тарихты көп жағдайда байланыста ұстаған: «Үнді мифологиясы тарихи оқиғаларды бейнелейтін «Махабхарата», «Рамаяна» тәрізді көне әдебиеттердің мазмұнына айналды», -деген сияқты пікірлерді басшылыққа алатын (Садовская И.Г.2006:75.) И.Г. Садовскаяның пікірі тәрізді пікірлер біз ұсынып отырғандай тарихтың әдіснамалық-теориялық ұстанымдарына келіп түйісе алады.

Ендеше, бұл тұста біз, қазіргі ғылыми философиялық тілмен айтқанда, мифтік ойлау бейберекетсіз (анархиялы), хаостық жүйесіз, артқа тартушы (консервативтік), көзсіз сенімге ғана бағдарланған, дәлелдеусіз-дерексіз (мистификациялық-абстрактілі), қиял мен армандау үстемдік еткен (панфантасмогориялық) емес, керісінше, жүйелі, таным сәтінде оңды-ілгерішіл (радикалды), белсенді болуымен қатар, ең бастысы эволюция мен тарих ақиқатын бейнелеуден жалықпаған деген ұстанымызды тиянақтай аламыз. Яғни, мифтік оқиғалар мен фрагменттер көп жағдайда «объективті дүние ақиқатының жалпылама тиянақталған шындығы» деген тұжырымға келіп тірелеміз. Бір қарағанда, бұның өзі мистика мен оккультизм тәрізді болып көрінеді. Егер біз, бүгінгі экстрасенстер мен балгерлердің триоктарына тереңірек назар аударсақ және оның адамзат эволюциясымен бірге бүгінгі күнге дейін көне дәуірлерден жалғасып келе жатырғандығына күмән келтірмесек, биоөрістерді басқа да физикалық өрістер алдында дискриминацияламай тең дәрежеде белгілесек, табиғаттағы аномальдік құбылыстарды тек кездейсоқтық пен ауытқушылық деп қабылдасақ, есте жоқ өркениеттер мен олардың жетістіктерінің бізден «артықшылығын» мойындасақ, мифологияның адамзат эволюциясы мен

тарихындағы жадыны жалғастыруда, көне мағлұматтарды бізге жеткізе білуде қаншалықты қызмет атқарғандығын бағамдай аламыз.

Шындығында, бүгінгі өркениет мифологиялық таңғажайып оқиғалардағы бейнеленген жетістіктердің де кейбір белгілеріне ғана, әрине, басқаша призма мен парадигмада, қол жеткізген сыңайлы (мәселен, ұшқыш кілем-самолет) және миф пен фантастиканы қазіргі прогрестің даму бағдарының жол сілтеуші түпәдіснамасы деп топшылауға болатын тәрізді. Ендеше, бір ғана мысал, итбасты немесе көкқұтан басты адам сияқты мифтік образдар бізге байырғы геноинженерияның жетістіктерін елестетіп отырған сыңайлы.

5. *Тек қана бүгінгі күннің бейнесі тұрғысынан тұтас өткен және келешек тарихқа баға беруге болмайтындығы.* Бүгінгі гуманитарлық сала ғалымдарына көп жағдайларда тән белгі жеке өзінің өмір сүрген кезеңі тұрғысынан бүкіл адамзат тарихына баға беруі мен тар өрісті топшылаулар ұсынуы. Қазіргі әлеуметтік жағдай мен беталыс, нақтырақ айтқанда, жеке пікір айтушы субъектінің өмір сүрген кезеңі, әрісі 50-60 жыл, сан мың жылдаған өткен және болашақта іске асатын «мәңгілік» тарихтың алдында «түкке тұрғысыз», тым болмашы сәт қана екендігін ескеруіміз керек. Мысалы, позитивтік кезеңге аяқ бастық деген О.Конттың пікірінің өзі тек сол өзінің өмір сүрген дәуірі үшін ғана ақиқат ретінде бағаланған. Ол осы орайда, сан мыңдаған жылдық тарих алдында «сөйлейді». Конт ойлаған позитивтік кезең, әрісі екі жүз жыл болатын болса, адамзат болашақта метафизикаға қайтадан аяқ басса, мыңдаған жылдық тарих алдында, бұл 200 жылдықты есепке алмай-ақ қоюға да болады. Мәселен, орта ғасырларда түркі халықтарының кейбірі қабылдаған христиан діні уақыты арнайы кезең ретінде ескерілмейді. Немесе, Кеңестік заманындағы дінсіздендіру саясаты адамзат тарихында, болашақта, белгілі бір дәуір ретінде қарастырылмайды, мүмкін жеке-кездейсоқтық аса маңызды емес сәт ретінде ғана ескерілуі ықтимал. Немесе, Кеңес үкіметі тұсында, оған енген субъектілер өздерінің ұлттық мемлекеттік нышаны мен тарихының аяқталғандығын елестетті, бірақ жетпіс жылдық уақыт, тұтас мемлекет тарихының алдында өткінші сәт екендігін естен шығармауымыз қажет. Демек, бүгінгі біздің тарихқа беріп отырған бағамыз, тек қана «адамдар сол кезде солай ойлаған» деген айғақ ретінде ғана есте қалады. Бұл – демек, тарихқа төреші болу мақсатында үзілді-кесілді пікір айту үшін мыңдаған жылдық тәжірибе алаңындағы шындықты бастан өткеру керек дегенге келіп саяды. Мысалы, тарихта жүздеген жылдар бойы империя құрған халықтар тек өздерінің «мәңгілігіне» сенімді болды және адамзат эволюциясының тұтас қозғаушы күші екендігіне күмән туғызбады.

6. *Адамзаттың пайда болғандығына 2500-3000 млн. жылдай уақыт болды деп кесіп-пішушілік.* Біздің пайымдауымызша бұл тұста, басты адасудың көзі – ақ аю мен қоңыр аю секілді, маймыл мен адамның жай ғана ұқсастығы. Табиғаттағы ұқсастық міндетті түрде туыстықты білдіре бермейтіндігін ескеруіміз керек. Расында да, есте жоқ ескі замандарда адамдар маймылдың тұрмыс-тіршілігіне ұқсас өмір сүрген болуы ықтимал немесе түптеп келгенде, биогенетикалық болмысы да сәйкес шығар. Бірақ эволюция нәтижесіндегі маймылдың адамға айналу үдерісі міндетті түрде болмай қоймайтын табиғи объективтілік емес болуы да ықтимал. Осы орайда, философ Ғ. Есімнің: «Қоғамдық сананы қалыптастыруға қызмет етіп жүрген ғалымдар ілімді табуда, әлемді тануда Құран Кәрімді негізге ала жүргізбесе, адамды да, қоғамды да адастырып өлу қаупі бар» деген методикалық мәні зор байламын ескерген жөн (Есім Ғ.2006.). «Адамзаттың пайда болуы туралы әр түрлі сәуегейлік пен кесіп-пішушіліктің логикасы пікір ғана, бірақ ақиқат емес» деген әл-Ғазалидің

ұстанымы айкындық танытады (Есім F.2000:126.). Адамзаттың пайда болуы мен жаратылуы хақында Құранда: «Ол сондай Алла сендерді балшықтан жаратып, одан соң өлім мезгілін белгіледі», - деген ұстаным тиянақталады (Әнғам сүресі, 2 аят). Яғни, қайсібір теориялық-әдіснамалық бағдарларды болжамдау осыдан 1400 жыл бұрын түскен Құран Кәрімнің қағидаттарына негізделгенде ақиқаттылыққа бет бұрады. Ал маймылдар дінтанушы ғалымдардың байламдарында пайғамбарлар тарапынан қарғысқа ұшыраған пенделер болып саналады. Олай болса, тарихқа баға беру де қасаң қағидалар мен стандартты ойлау жүйелеріне, тек 200-300 жылдың ғана аясында өрбіген бүгінгі ғылыми парадигмаларға бағына бермейтіндігін үнемі естен шығармағандығымыз жөн.

7. Жеке адамның субъективизмі мен индивидуализміне аналогия құра отырып, бүгінгі дәуірді өткеннен оқшаулау. Осы орайдағы бүгінгі ғылыми танымның әдіснамалық зерттеулерінің басты ұстанымы – тарихтың тұтас рухын бөлшектеп дифференциациялау. Шындап келгенде, белгілі бір ұлттың генетикалық тұтастығының жалпыадамзаттың тұтастыққа келіп тоғысатындығын жалпы мен жекенің қатынасы ретінде түйсінуімізден үнемі айнымауымыз керек. Жалпыадамзат ХІХ ғасырдағы социологиядағы органикалық мектеп тұжырымдағандай, қоғам тек қана горизонтальді жағынан ғана емес, вертикаль бойынша да органикалық тұтастықты құрайды. Яғни, қоғамның бүтіндігі мен өзіндік даралығы тұтас тарихты қамтиды. Ол тек жай ғана, эволюция немесе К.Г. Юнг тұжырымдағандай ұжымдық бейсаналық арқылы ғана байланыспайды, тұтасынан физиологиялық-психологиялық-рухани бірлік арқылы ғарыш аясында біріге алады. Сондықтан бүгінгі қоғамның прогресі жалпыадамзаттық эволюцияның қателіктері мен жетістіктерін өзінің өн бойына «эволюциялық жады» арқылы сіңірген. Ендеше, өткен тарих пен бүгінгі прогресті және келешектегі болашақты бір ғана организмнің өмірі, бағдары, нысаны, мақсаты мен міндеттері деп түйсінген абзал. Осы мәселенің теориялық жағын онтологиялық тұрғыдан Б. Сатершинов былайша ашып көрсетеді: «Осылайша «өткен шақ-осы шақ» оппозициясы өзінің «осы шақ - болашақ», «өткен шақ - келешек» сынды модификацияларына ие болады» (Сатершинов Б. 2011:67.). Ендеше, «өткен-осы-болашақтың» тұтастану адамзат тарихының органикалық бірлігінің уақыт бүтіндігі аясындағы жеке екендігін паш ете алады.

Олай болса, бүгінгі күнгі адамзат өткен мен болашақ алдында өзінің қателіктері мен жетістіктері үшін «жауап беруге» тиіс. Бірақ, тұтас адамзат эволюциясы деп атауға болатын мегаорганизм, ғарыштық бүтіндіктің еркі алдында, оның аясына енетін болғандықтан, өзінің еркін тежейді десе де болады.

Олай болса, белгілі бір кеңістіктегі белгілі бір ұлыс немесе мемлекеттің әлеуметтік-қоғамдық әрекетіне тұтас адамзат немесе керісінше ол адамзат алдында жауап беруі тиіс. Бұл бүгінгі экологиялық мәселелерден-ақ еріксіз түрде байқала бастады. Сондықтан тарихи зерде мен жады рухының тұтастығын естен шығармасак, тарих пен эволюция алдындағы жауапкершілік пен парызымызды орындасақ, олар өзінің ішіне бүккен шынайы құпиясын аша түспек.

Қорыта айтқанда, миллиондаған жылдардан жалғасып келе жатырған адамзат эволюциясы мен мындаған жылдар бойы сабақтасқан тарихтың алдында 200 жылғы «позитивті ойлау» деп аталып жүрген өлшемнің уақытша, өткінші сәт қана екендігін естен шығармасак, объективті уақыт ағымы игілікті қажеттіліктер мен мүдделерді өзінің ырқы бойынша құндылықтар аясында жүзеге асыра бермек, бұл метатарихи үдерістің пайымдау беталысына келіп тоғысады. Белгілі тарихшы Б. Аяған:

«Сондықтан кәсіби тарихшылар қазіргі ғылым дағдарысын мойындай отырып, оны жеңудің жолдарын іздестіруді ойластыру керек. Теориялық-әдіснамалық дағдарыстың себептерінің бірі зерттеу объектісінің толықтай анықталмағандығы», - деп тұжырымдаған ой-пікірін (Тәуелсіз Қазақстан тарихын зерттеудің өзекті мәселелері. 2011:23.) кең көлемде түйсінсек, аталған мәселердің өзекті, әрі түпмәнді екендігін бағамдай аламыз. Немесе, «Жалпы алғанда, бұл жағдаят тек түркі-қазақ халықтарының ғана соруы емес, ағартушылық дәуірден бастау алған кезде де ешкім аңдамаған, XIX ғасырда өндірістік-техникалық төңкерістермен пәрмен алып, XX ғасырда бой бермей кетіп, миллиондаған халықты құрбандыққа шалған, ал қазір жалпыадамзаттың имандылығының ғана емес, табиғаттың өзінің де тағдырлы тамырларына балта болып сілтеніп жатқан тоқсан түрлі себептерден туындап отырған жалпыадамзаттың жағдаяты», - деген С. Оспановтың пікірлері де (Оспанов С.2009:5.) осы позитивтік кезеңнің «өзімшілдік» ыңғайын байқаудан туған дәйекті тұжырымдар.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Есім Ф.Фэлсафа тарихы.-А., 2000.-220б.
2. Есім Ф. Егемен Қазақстан. 21 қазан.-2006
- 3.Оспанов С. Арғытектану негіздері.-Алматы: Арыс, 2009.-424б. 4.Садовская И.Г. Мифология.-М.:ИКЦ «МарТ», 2006.-352с.
- 5.Сатершинов Б.М. Тарихи сана – тәуелсіздіктің рухани тұғыры.-Алматы: ҚР БҒМ ҒК ФжСИ КБО, 2011.-291б.
- 6.Социология/В.Н. Лавриенко, Н.А. Нартов, О.А. Шабанова, Г.С. Лукашова.- М.:ЮНИТИ,1998.-349с.
- 7.Тәуелсіз Қазақстан тарихын зерттеудің өзекті мәселелері. Оқиғалар хроникасы.-Астана:Астана полиграфиясы, 2011.-248б.
- 8.Философия истории. Под.ред. А.С. Панарина.-М., 2001.-216с.
- 9.Хюбнер К. Истина мифа: Пер.с нем. – М.: Республика, 1996. – 448 с.

SİVASLI ÂŞIKLARIN ŞİİRLERİNDE CUMHURİYET*

REPUBLIC IN THE WORKS OF SİVAS ÂŞIKLARI (POET-SINGERS)

РЕСПУБЛИКА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АШУГОВ СИВАСА

Dr. Doğan KAYA *

Özet

Sivas, Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'nin yapıldığı bir ildir. Sivas, tarih boyunca Anadolu'da Âşık edebiyatının en yaygın olarak yaşatıldığı bir ildir. Bu sebeble “ Âşıklar Yatağı “ olarak adlandırılır.

Sivas yöresinin âşıkları, Cumhuriyet konusunda da şiirler ortaya koymuşlardır. Bu yazıda; Ali Rıza Yalçın, Doğu Âşığı, İlhamî, İsmail Nar, Nizami Sunguroğlu, Mazlumî, Ömer Tombul, Nizamettin Kayhan adlı ve mahlaslı âşıkların Cumhuriyet konulu şiirleri yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler : Cumhuriyet, âşık edebiyatı, âşıklar, halk şiiri.

Abstract

Sivas is the province where foundations of Turkish Republic was laid and where Sivas Congress was held on 4 September 1919. Sivas is a province in Anatolia where the Aşık literature was experienced most widespread. Therefore, it is referred as “ Âşıklar Yatağı “ (bed of poet-singers).

Aşık people of Sivas region wrote poems on the Republic as well. This piece of writing includes poems on the Republic created by the Aşık people whose names or pen names are presented in the following: Ali Rıza Yalçın, Doğu Âşığı, İlhamî, İsmail Nar, Nizami Sunguroğlu, Mazlumî, Ömer Tombul and Nizamettin Kayhan.

Key Words: Republic, âşık literature, “âşık”s, folk poetry.

* Cumhuriyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü Halk Edebiyatı Uzmanı ve Öğretim Üyesi. Sivas / TÜRKİYE

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

Sivas Orta Anadolu'da tarihi önemi haiz bir ildir. Daha ilk çağlardan itibaren birçok kavim burada iskân tutmuş kendisinden izler bırakmıştır. Bunun yanında Sivas başkentlik yapmış birkaç yüzyıl da eyalet merkezi olmuştur. Sivas coğrafi konum bakımından da ayrı bölgelerden ayrı karakterde ve farklı kültürden olan insanların uğrak yeri haline gelmiş böylece yıllar boyu ticarî iktisadî sosyal ve kültürel açıdan devamlı etkileşim içinde kalmıştır. Bundan dolayıdır ki Sivas Orta Anadolu'da bir kültür merkezi olmuş bu özelliğini yıllarca korumuştur.

Diğer taraftan Sivas tarih boyunca Anadolu'da Âşık Edebiyatı'nın yaygın olarak yaşatıldığı il olma vasfına da sahiptir. İlk temsilcilerine XVI. yüzyılda rastladığımız yöredeki âşıkların sayısında bu yüzyıldan günümüze kadar pek çok artış olmuştur. Sayı fazlalığına bakarak Sivas "*âşıklar yatağı*" olarak nitelendirilmiştir.

Toplumun gözü kulağı inancı düşüncesi dünya görüşü hülasa sözcüsü olan âşıklar hemen her konuda şiirler söylemişlerdir. Cumhuriyetin temelini atıldığı Sivas'ta bu yörenin âşıkları söyledikleri pek konudaki şiirin yanı sıra birlik-beraberlik dayanışma Sivas Kongresi vatan savunması ve sevgisi gibi millî konularda da şiirler söylemişlerdir. Bu konulardan birisi de cumhuriyettir.

Kısa zaman içinde toparlayabildiğim dokuz şiiri aşağıya kaydediyorum. Bunları söyleyenlerle başlıkları şöyledir:

Ali Rıza Yalçın-Cumhuriyet

Doğu Âşığı-Cumhuriyet'e

İlhamî (Arslantaş)-Sivas

İsmail Nar-Cumhuriyetle

Nizami Sunguroğlu-Cumhuriyet 82 Yaşında

Mazlumî (Ali Ballıktaş)-Cumhuriyet

Mazlumî (Uğur Kaya)-Cumhuriyet Destanı

Ömer Tombul-Türkiye Cumhuriyeti

Nizamettin Kayhan-Cumhuriyet Seni Seni

.....

Ali Rıza Yalçın

(Divriği-Kaygısız köyü 1929-1990)

Cumhuriyet

Açtığım ışıklı nurlu yolunda
Bugün Cumhuriyet elli yılında
Cihan gelse evren kopsa yerinde
Emanetin Cumhuriyet bu vatan
Yerinde rahat ol ey şehit yatan

Özgürlüğe tüter baba ocağım
Ebedî dalgalan nazlı sancağım
Gerekse uğruna ben öleceğim
Emanetin Cumhuriyet bu vatan
Yerinde rahat ol ey şehit yatan

Atamın uğruna öldüğü yerde
Aynı inanç yine yüce millette
Bugün torunların güçlü el elde
Emanetin Cumhuriyet bu vatan
Yerinde rahat ol ey şehit yatan

Hâkimiyetime istiklâlime
Cumhuriyetime hürriyetime
Ali Rıza kast ettirme milletime
Emanetin Cumhuriyet bu vatan
Yerinde rahat ol ey şehit yatan¹

Doğu Âşığı

(Şarkışla-Mengensofular köyü 1938 doğumlu)

Cumhuriyet'e

Ne yatıyon uyansana kadersiz
Menfâtçiler yok mu namussuz arsız
Ey Ata'm yanyom kalmışım susuz
Ölürsem cesedim sar Cumhuriyete

Gözünü değiştir bakma kör gözle
Beni aldataman sen kuru sözle
Coştum bağıryom yüksek avazla
Kalbim de geliyor dar Cumhuriyete

Birlik olmayınca adam olaman
Ey çıkarıcı dayı orda kalaman
Beni güldürmezsen sen de gülemen
Kanımla şahitti yer Cumhuriyete

Yirmi dokuz Ekim yirmi üçlerden
Coştum yine çıkacağım çemberden
Cumhuriyet kurmuş Ata'm ve dedem
İçimde bol sevinç var Cumhuriyete

Hikâye değildir kader davası
İlk önce yokladı o Türk Sivas'ı
Benlikle olmaz ha hürlük davası
Yağdırma yaz günü kar Cumhuriyete

Bir Türk coşmuş sarılıyor vatana
Hürce konuşürsen sen kana kana
Kini iddiayı bırak bir yana
Canını isterse ver Cumhuriyete

¹ İsmail Metin, *Ali Rıza Yalçın*, Ankara, 2002, s.64.

Tarif edemiyom daha doğrusu
Hür Türk'ün cihanda yeri ve sesi
Kutlu olsun bin dokuz yüz yetmiş dört senesi
Doğ'Âşığı olmuş yâr Cumhuriyete²

İlhami (Arslantaş)

(Kangal-Etyemez köyü 1960 doğumlu)

Sivas

Adı vilâyettir başında vali
Yürekler acısı Sivas'ın hali
Sanayisi yoktur göçmüş ahali
Cumhuriyet şehri Sivas nerede

Sevr'in karanlığı o gün yırtıldı
Yurduma temeller burda atıldı
Ulus-Devlet şimdi kime satıldı
Cumhuriyet şehri Sivas nerede

Derin tarihiyle kültür ocağı
Ozanlar diyarı köyü bucağı
İade etsinler büyük sancağı
Cumhuriyet şehri Sivas nerede

Bu davaya ait divan kurulsun
Faili kimlerdir sorgu sorulsun
Dört bir yanı fabrikayla sarılsın
Cumhuriyet şehri Sivas nerede

Hiç durmak olur mu uzay çağında
Maden cevher dolu her bir dağında
Barajlar kurulsun Tohma çayında
Cumhuriyet şehri Sivas nerede

Kurulsun çarşılar işlesin şu hal
Birlikle kalkınsın orada mahal
Yanık türkülere dönmüş bu ne hal
Cumhuriyet şehri Sivas nerede

Ekmek kapısıydı Cer Atölyesi
Kimler susturdular binlerce sesi
Özelleştirmeymiş bu neyin nesi
Cumhuriyet şehri Sivas nerede

² Âşık Doğ, *Çoban Çiçekleri*, İstanbul, 2003, s. 49.

Kapanmış köylerin tüm okulları
Sefaletle mahkûm yetim dulları
Viraneye dönmüş evi yolları
Cumhuriyet şehri Sivas nerede

İlhami'yim yalanları silmişim
Her dem hakkı hakikati bilmişim
Kangal Etyemez'den göçüp gelmişim
Cumhuriyet şehri Sivas nerede³

İsmail Nar

(Kangal-Karanlık köyü, 1940 doğumlu)

Cumhuriyetle

Milletin önderi ey büyük Ata'm
Çiziğin yoldayız Cumhuriyetle
Kan döktük can verdik kurtuldu vatan
Çiziğin yoldayız Cumhuriyetle

Yıktın padişahın tacı tahtını
Ak ettin milletin kara bahtını
Açtın önümüze barış ufkunu
Çiziğin yoldayız Cumhuriyetle

Atamız kurmuştur yıkılmaz devlet
Esareti kabul etmez bu millet
Cumhuriyet geldi kalktı cehalet
Çiziğin yoldayız Cumhuriyetle

Uluşça el ele birlik olmuşuz
Tarım teknoloji tezgâh kurmuşuz
Çağdaş uygarlığı örnek almışız
Çiziğin yoldayız Cumhuriyetle

Cumhuriyet ile ilim fen doldu
Okullar açıldı öz Türkçem geldi
İlkelerin ile devrimler doldu
Çiziğin yoldayız Cumhuriyetle

Laik Cumhuriyet düzenimiz var
Bizi tarihlere yazanımız var
Atatürk yolunda ozanımız var
Çiziğin yoldayız Cumhuriyetle

³ Doğan Kaya, *Sivas Halk Şairleri*, C. III, Sivas, 2009, s. 302-303.

İsmail Nar'dan selâm sizlere
Bayramımız kutlu olsun bizlere
Gerçek yol ayandır gören gözlere
Çiziğin yoldayız Cumhuriyetle⁴

Nizami Sunguroğlu

(Sivas ili Şarkışla-Deliilyas kasabası 1950 doğumlu)

Cumhuriyet 82 Yaşında

Konuşan bir Türkiye özgürlükle barışık
Durmak yok yetmiş beşte yüzyıllara alışık
Bu topraktan fıskıran insanımın gür sesi
Kültürlerin öz yurdu kan bağıyla karışık
Koru yücelt sen onu yaşasın Cumhuriyet
Başım göklere erdi ay yıldızım hürriyet

Asırlarca birlikte sevgiyi yumak yaptık
Koşmak için hedefe cehaletle savaştık
Engel çıksa ne yazar hedefimiz çağdaşlık
Ne kaldı bak yüz yıla adım adım yaklaştık
Koru yücelt sen onu yaşasın Cumhuriyet
Başım göklere erdi ay yıldızım hürriyet

Dokudu bak kadını yurdumu ilmek ilmek
Hep beraber yürüdük aç susuz verdik emek
Her nefeste bir düğüm ata ata yıllara
Ata'yla geldik biz de üç çeyreklik bu asra
Koru yücelt sen onu yaşasın Cumhuriyet
Başım göklere erdi ay yıldızım hürriyet

Her köşesi yurdumun tarihe damga vurdu
Kara saban tutan el kalem tutan el oldu
Bilgi çağı bizimle hedefimiz aydınlık
Cumhuriyet özgürlük hedefe giden yoldu
Koru yücelt sen onu yaşasın Cumhuriyet
Başım göklere erdi ay yıldızım hürriyet

İlim bilim fen dedin hep yürüdük izinden
Özgürce yaşıyoruz hepsi senin yüzünden
İnkâr etmek mümkün mü yaptığın hizmetleri
Sen rahat uyu Ata' m çıkmıyoruz sözünden
Koru yücelt sen onu yaşasın Cumhuriyet
Başım göklere erdi ay yıldızım hürriyet

⁴ İsmail Nar, *Duygu Seli*, Ankara, 1999, s. 32-33.

Nasırlaşan ellerin alın teri göz nuru
Altmış milyon tek vücut Türklüğün son gururu
Hedefimiz hep aynı ölmek de yok dönmek de
Cumhuriyet Türklüğün namus şeref onuru
Koru yücelt sen onu yaşasın Cumhuriyet
Başım göklere erdi ay yıldızım hürriyet

Mazlumî (Ali Ballıktaş)

(Divriği-Ödek köyü, 1956 doğumlu)

Cumhuriyet

Sorarsanız eğer aşkımı benim
Yârim Cumhuriyet yârim Atatürk
Y da sarayımı köşkümü benim
Yerim Cumhuriyet yerim Atatürk

Tutsaklık barınmaz özümde benim
Bağımsızlık ezgi sazımda benim
Zerre hilaf yoktur sözümde benim
Varım Cumhuriyet varım Atatürk

Demokrasi kiblem ayrı duramam
Onsuz bir menzile gidip varamam
Yüzseler assalar ödün veremem
Serim Cumhuriyet serim Atatürk

Mazlumî cumhurdur Atatürk ile
Getirmem gönlüme zerrece hile
Karşıma mangalar dizilse bile
Derim Cumhuriyet derim Atatürk⁵

Mazlumî (Uğur Kaya)

(Sivas, 1962 doğumlu)

Cumhuriyet Destanı

Çıkıp birden karaların içinden
Allarıyla Cumhuriyet kurdular
İstiklâle Türk milleti ant içti
Dilleriyle Cumhuriyet kurdular

⁵ Ali Ballıktaş, *Bizi Yolumuzdan Eğlemesinler*, Ankara, 2004, s. 7.

Ulu önder bu millete nur oldu
Bir doğuya bir batıya soruldu
Samsun Sivas Erzurum'a varıldı
Yollarıyla Cumhuriyet kurdular

Bütün millet savaşmalı çare yok
Hani silah? Şu düşmanı vuran yok
Köyde kentte hiç kimsede para yok
Pullarıyla Cumhuriyet kurdular

Azma hain düşman uluyup azma
Bir gelin vurulmuş başında yazma
Eller tüfek değil taşıyor kazma
Belleriyle Cumhuriyet kurdular

Haçlı göz dikiyor bin yılı aşkın
Kaçıyor düşmanlar hem de pek şaşkın
Kan ile çağıladı Sakarya coşkun
Selleriyle Cumhuriyet kurdular

Bir emirle siperlerde buluşan
Canla başla bu vatana çalışın
Şan şerefle şehitliğe ulaşın
Kullarıyla Cumhuriyet kurdular

Asırlardır düşman geldi haç ilen
Şifa bulmaz yaraları açılan
Cephelerde inanç ile geçilen
Yıllarıyla Cumhuriyet kurdular

Savaşa dek ellerinde tutulan
Canla başla bu savaşa katılan
Yırtık-pırtık üzerinde yatılan
Çullarıyla Cumhuriyet kurdular

Bu topraklar düşmanlara dar idi
Düşmanlar ki kaçacak yer aradı
Millet kazma kürek ile yürüdü
Mallarıyla Cumhuriyet kurdular.

Bütün yurtta hak sesiyle gürleşen
Şehitlerle destanlarda pirleşen
Aynı inanç amaçlarla birleşen
Elleriyle Cumhuriyet kurdular

Kara bulut bu vatana çökende
Türk beynine hürriyeti ekende
Hür bir vatan için eller dikende
Gülleriyle Cumhuriyet kurdular

Tek bir fikir tek bir beyin olanlar
Şehitlerle gazi olup kalanlar
Hakk'a tapıp bu rüzgârla gelenler
Yelleriyle Cumhuriyet kurdular

Göğsündeki iman ile yürüdü
Yüce Allah bu vatana korudu
Tek bir ağaç Cumhuriyet var idi
Dallarıyla Cumhuriyet kurdular

Yunan Ege Denizi'ne döküldü
İngilizler bu savaşta yıkıldı
Fransızlar kızgın kumda yakıldı
Çölleriyle Cumhuriyet kurdular

Ulu önder Türklüğünün özüyle
Bu millete verdi güven sözüyle
Mazlum der ki âşıklar da saziyle
Telleriyle Cumhuriyet kurdular⁶

Ömer Tombul

(Sivas-Gaziköy 1947 doğumlu)

Türkiye Cumhuriyeti

Yüz yıllar boyunca nice engeli
Aşasın Türkiye Cumhuriyeti
Sarsılmamak için düzgün dengeli
Koşasın Türkiye Cumhuriyeti

Osmanlı Devleti kalpten vuruldu
Boz bulanık akan sular duruldu
Gönüller nehrine köprü kuruldu
Coşasın Türkiye Cumhuriyeti

Ben hep coştum eşlik ettim sellere
Sen benimsin vermem seni ellere
Güçlü süper devlet diye dillere
Düşesin Türkiye Cumhuriyeti

⁶ Doğan Kaya, *Acıyurtlu Halk Şairleri*, Sivas, 1999, s. 145-147.

Tüm minarelerden ezan okunur
Bu ses gönüllere pek hoş dokunur
Yaprağın ay yıldız her dal sokunur
Meşesin Türkiye Cumhuriyeti

Her vatandaş hürdür değildir köle
Hür olmayan insan hiç nasıl güle
Seni canı gibi seven gönüle
Neşesin Türkiye Cumhuriyeti

Vatana saldırdı her karayılan
Bozuldu düşmanın çizdiği plan
Ateşler içine korkmadan dalan
Maşasın Türkiye Cumhuriyeti

Türk arı misali bu vatan balı
Şanlı al bayrağa selam durmalı
Devletler içinde üniformalı
Paşasın Türkiye Cumhuriyeti

Çalışkan olanlar çıkarmış Ay'a
Çalışkan olmayan gidermiş yaya
Bu Anavatandan sen de uzaya
Taşasın Türkiye Cumhuriyeti

Atatürk güldürdü bunca sağları
O'dur çözen kör düğümlü bağları
Şanlı jetler ile nice dağları
Aşasın Türkiye Cumhuriyeti

Ömer Tombul Türk-Kürt kardeş bu kullar
Bölmek ister seni sapık akıllar
Dilerim Allah'tan nice yüzyıllar
Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti⁷

Nizamettin Kayhan
(Hafik, 1957-1999)

Cumhuriyet Seni Seni
Canım kadar seviyorum
Cumhuriyet seni seni
Düşmanıma övüyorum
Cumhuriyet seni seni

⁷ Ayşe Benek Kaya, *Halk Şairi Ömer Tombul*, Sivas, 2005, s. 219-220.

Vatanıma oldun ışık
Türlü ilme oldun kaşık
Ecnebler sana âşık
Cumhuriyet seni seni

Yetmiş iki yıldan beri
Hedefimiz hep ileri
Sever sivil ve askeri
Cumhuriyet seni seni

Sensiz garip kalır toprak
Sensiz dalda açmaz yaprak
Başımız dik alnımız ak
Cumhuriyet seni seni⁸

GENERALIZED PHRASE STRUCTURE GRAMMAR (GPSG)

GENELLEŞTİRİLMİŞ ÖBEK YAPI DİLBİLGİSİ (GPSG)

ОБОБЩЕННАЯ ГРАММАТИКА СТРУКТУРЫ ФРАЗЫ (GPSG)

Karim Nazari BAGHA*

Abstract

Formal model of syntax developed by G.J.M Gazdar, and subsequently by others, from the end of 1970s basically a phrase structure grammar, but with additional devices, in particular the use of meta rules and slash categories, that removed the need, assumed in most theories of generative grammar at the time, for transformations. A passive sentence, for example, is characterized by phrase structure rules derived in part, by a higher-level rule, from those that characterize an active; hence there is no need to derive the structure of a passive, by a base component. In an interrogative like **Who can you see?** who is related, by a phrase structure rule, to a phrase that must contain a null noun phrase: [Can you see _{NP}]. This removes the need for a rule by which **who** would undergo movement from a position it would initially occupy.

Key Words: GPSG, metarules, slash categories, unification grammars, X – bar theory

Özet

Sözdizimi Örgün Modeli GJM; Gazdar tarafından 1970'lerin sonunda ve daha sonra başkaları tarafından geliştirildi. Cümle dilbilgisi yapılarının çoğu, ama özellikle seçenekleri, değişim için bir seferde üretimsel dilbilgisi teorileri kabul şartı en kesin meta-kurallar ve kategoriler kullanımı ile kaldırıldı. Bir pasif cümle, örneğin, bir aktif karakterize olanlar arasından, daha yüksek düzeydeki bir kural olarak, kısmen türetilmiş ifade yapısı kuralları ile karakterize edilir. Bu nedenle bir baz ile birleşen, bir pasif yapısını türetmek için ihtiyaç vardır. Siz kimi görebiliyorsunuz? Sorusu, cümle kuralı üstünlüğü yapısına göre her hangi boş bir isim tamlaması içermelidir [Görebiliyorsunuz?NP] Bu başlangıçta işgal edecekleri bir konumdan harekete geçmesi, hangi bir kural için gereksinimini ortadan kaldırır..

Anahtar Kelimeler: GPSG, meta rules, bölü kategoriler, birleşme gramerler, X - bar teorisi

* Sama Technical and Vocational Training College, Islamic Azad University, Ardabil Branch, Ardabil / IRAN

1. Overview of GPSG Formalisms

From the perspective of classic formal language theory, a GPSG may be thought of as a grammar for generating a context-free grammar. The generation process begins with immediate dominance (ID) rules, which are context-free productions with unordered right-hand sides. An important feature of ID rules is that nonterminals in the rules are not atomic symbols (for example, NP). Rather, GPSG nonterminals are sets of [feature, feature-value] pairs. For example, [N+] is a [feature, feature-value] pair, and the set { [N+]₁ [V-], [BAR 2] } is the GPSG representation of a noun phrase. Next, metarules apply to the ID rules, resulting in an enlarged set of ID rules. Metarules have fixed input and output patterns containing a distinguished multiset variable W in addition to constants. If an ID rule matches the input pattern under some specialization of the variable W, then the metarule generates an ID rule corresponding to the metarule's output pattern under the same specialization of W. For example, the passive metarule

VP → W, NP

VP[PAS] → W, (PP[by])

says that "for every ID rule in the grammar which permits a VP to dominate an NP and some other material, there is also a rule in the grammar which permits the passive category VP [PAS] to dominate just the other material from the original rule, together (optionally) with a PP[by]". In Ristad(1986a), the **finite closure** problem is used to determine the cost of metarule application. Principles of universal feature instantiation (UFI) apply to the resulting enlarged set of ID rules, defining a set of phrase structure trees of depth one (local trees). One principle of UFI is the head feature convention, which ensures that phrases are projected from lexical heads. Informally, the head feature convention is GPSG's X – theory. Ristad (1986a) uses the category **membership** problem to determine, in part, the cost of mapping ID rules to local trees. Finally, linear precedence statements are applied to the instantiated local trees. LP statements order the unordered daughters in the instantiated local trees. The ultimate result, therefore, is a set of ordered local trees, and these are equivalent to the context-free productions in a context-free grammar. The resulting context-free grammar denotes the language of the GPSG.

The process of assigning structural descriptions to utterances consists of two steps in GPSG: the **projection** of ID rules to local trees and the derivation of utterances from nonterminals, using the local trees. Accordingly, formal devices may supply resources to either process.

2. Generalized Phrase Structure Grammar

A generative grammatical theory from the family of **unification** grammars. GPSG arose from the work of Gazdar as he attempted to oppose a formally limited grammatical model of the generative Revised Extended Standard Theory. GPSG has just one level of representation and no transformations. The syntactic representation is a **tree diagram** whose nonterminal nodes are syntactic categories in the form of partially specified **feature structures**. The grammatical formalism of GPSG provides a complex system of rules and conditions which determine the wellformedness of the local trees in the representation of a sentence, and thereby the grammaticality of the sentence. The **phrase structure rules** of GPSG correspond to a version of X – **bar theory**. They are annotated with feature descriptions which allow the transmission of features. Many of the syntactic regularities described in transformational grammar by **transformations** are represented in GPSG by **metarules** which generate phrase structure rules from other phrase structure rules: for example, the rules for a passive construction can be derived from the rules for an active

construction. Every category in the syntactic structure must satisfy the feature co-occurrence restrictions and the feature specification defaults, i.e. conditions which ensure wellformedness. The transmission of features is achieved through feature unification in the local tree and is guided by three global conditions: (a) the Head Feature Convention provides for the transmission of features like number and gender from the mother constituent to the head constituent; (b) the Foot Feature Principle guarantees the transmission of features which should pass to immediate constituents; (c) the Control Agreement Principle regulates the congruence of constituents on the basis of their semantic properties. GPSG uses the **ID/LP Format**. In contrast to the traditional **phrase structure grammar**, immediate dominance and linear precedence are described by different types of rules. The lexicon of GPSG contains little information. Subcategorization involves a feature [subcat] whose numeric value selects the ID rule, which introduces the lexical element long-distance dependencies, such as those found in **wh-** questions and topicalization, are handled by the interaction of metarules and the transmission of features. Meanings are represented using formulae from intentional logic in the style of **Montague grammar**.

There has been considerable interest recently in a grammatical framework known as "generalized Phrase Structure Grammar". This framework known as "generalized Phrase Structure grammar". This framework extends the expressive power of simple context free grammars (CFG's) in a number of ways which enable complex systems of regularities and restrictions to be stated very easily. Advocates of GPSG claim that it enables concise statements of general rule; and that it provides strings of lexical items.

GPSG starts by taking simple CF rules and noting that they carry two sorts of information. The CF rule

(1) $S \rightarrow NP VP$

says that whenever you have the symbol S you may rewrite it as NP VP, i.e. as the set NP, VP with NP written before the VP. GPSG separates out these facets of the rule, so that a grammar consisting of the single CF given above would be written as

(2a) $S \rightarrow NP, VP$

(2b) $NP \ll VP$

i.e. as an "immediate dominance" (ID) rule, saying that the set of symbols {s} may be replaced by the set of symbols NP, VP and a "linear precedence" (LP) rule which says that in any application of any ID rule involving an NP and a VP, the NP must precede the VP. There is some doubt as to whether they should be tied to specific groups of ID rules. It makes little difference to the algorithms outlined here one way or the other – for simplicity of exposition it will be assumed that LP rules are universal.

In the trivial case cited here, the switch from a CFG to ID / LP format has increased the number of rules required, but in more complicated cases it generally decreases the number of statements needed in order to specify the grammar.

ID / LP format allows you to specify large sets of CF rules in a few statements. GPSG provides two further ways of extending the sets of CF rules in your grammar. The first is to allow the elements of a rule to be complex sets of feature / value pairs, rather than just allowing atomic symbols. The rhs of rule 2a, for instance, refers to items which contain the feature / value pairs [category NP] and [category VP] respectively, with no explicit reference to other features or their expected values (though there will generally be a number of implicit restrictions on these, derived from the specification of the features in the grammar and their interactions). Thus 2a in fact specifies a whole family of CF ID rules,

namely the set {all possible combinations of feature /value pairs which include [category NP]} × {all possible combinations of feature / value pairs which include [category VP]}. In theory this set could be expanded out, but it is not a tempting prospect – it would simply take a lot of effort, waste a lot of space, and lose the generalization captured by 2a.

The other way of extending the grammar is to include metarules, i.e. rules which say that if you have a rule that matches a given pattern, you should also have another, derived, rule. For instance, the metarule

(3) VP → ..., NP

VP [passive] → ... ,PP[by]

says that for any rule stating that a VP may be made up of some set of items including an NP (the ... means any, possible empty set of items), you should have a rule which states that a passive VP may be made up of the same set of items but with the NP replaced by a PP of type "by". Metarules are applied until they close, i.e. whenever a metarule is applied and produces a new rule, the entire set of metarules is scanned to see if any of them can be applied to this new rule.

3. The GPSG System

The linguistic basis of the GPSG linguistic system resides in the work reported in Gazdar (1981, 1982) and Gazdar, Pullum, and Sag (1981). These papers argue on empirical and theoretical grounds that context-freeness is a desirable constraint on grammars. It clearly would not be so desirable, however, if (1) it led to lost generalizations or (2) it resulted in an unimaginable number of rules in the grammar. Gazdar(1982) proposes a way of simultaneously avoiding these two problems. Linguistic generalizations can be captured in a context free grammar with a metagrammar, i.e. a higher – level grammar that generates the actual grammar as its language. The metagrammar has two kinds of statement:

(1) Rule schemata. These are basically like ordering rules, except that they contain variables ranging over categories and features.

(2) Metarules. These are implicational statements, written in the form $\alpha \Rightarrow \beta$ which capture relations between rules. A metarule $\alpha \Rightarrow \beta$ is interpreted as saying, "for every rule that is an instantiation of the schema α ." Hence β will be $\theta(\alpha)$, where θ is some mapping specified partly by the general theory of the grammar and partly in the metarule formulation. For instance, it is taken to be part of the theory of grammar that θ preserves unchanged the subcategorization (rule name) features of rules.

The GPSG system also assumes the Rule – to – Rule Hypothesis, first advanced by Richard Montague, which requires that each syntactic rule be associated with a single semantic translation rule. The syntax – semantics match is realized as follows: each rule is a triple consisting of a rule name, a syntactic statement (formally a local condition on node admissibility), and a semantic translation, specifying how the higher-order logic representations of the daughter nodes combine to yield the correct translation for the mother.

4. Conclusion

This paper is concerned only with creating a more easily implementable description of GPSG theory.

REFERENCES

1. Bussmann, H. (1996). **Routledge Dictionary of language and Linguistics** (translated and edited by Gregory Trauth and Kerstin Kazzazi). London and New York: Routledge.
 2. Gazdar, G. (1981). **Unbounded Dependencies and Coordinate Structure**. *Linguistic Theory* 12, 155-184.
 3. Gazdar, G. (1982). **Phrase Structure Grammar**. In Paulin Jacobson and Geoffrey K. Pullum, eds. *The Nature of Syntactic Representation*. Dordrecht: D. Reidel.
 4. Gawron, J.M. et.al. **Processing English with a Generalized Phrase Structure Grammar**.
 5. Ramsay, A. **Effective Parsing with Generalized Phrase Structure Grammar**. England: University of Sussex.
 6. Ristad, E.S. **Revised Generalized Phrase Structure Grammar**.
 7. Ristad, E.S. (1986a). **Computational Complexity of Current GPSG Theory**. *Proceedings of the 24th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*. New York: Columbia University: Association for Computational Linguistics, pp. 30-39.
- Mattews, P.H. (2007). **The Concise Oxford Dictionary of Linguistics** (2nd ed.).

ANKARA’NIN SOMUT OLMAYAN BİR KÜLTÜREL MİRASI: ANKARA SOFU

A CULTURAL HERITAGE OF ANKARA WHICH IS NOT CONCRETE: ANKARA’S SOF

МАТЕРИАЛЬНОЕ КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ АНКАРЫ: СОФ АНКАРЫ

Hayrettin İVGİN*

Özet:

Ankara sofı, Ankara keçisi olarak bilinen tiftik keçisinin kılından dokunan bir çeşit kumaşın adıdır. Bu ipek gibi yumuşak ve parlak olan kumaş, sadece Ankara’ya özgü olup Ankara ve çevresinin illerinde üretilirdi.

XIV. yüzyıldan bu yana Ankara’da üretildiği bilinen sof kumaşının uzun ve zahmetli üretim aşamaları bulunmaktadır. Makale; sof kumaşının bu üretim aşamalarını kısaca ortaya koymaktadır. Mutlaka somut olmayan kültürel miras listesine alınması gereken bu kumaşın ayrıca yeniden üretimi için tedbirler alınması gerekiyor.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Sof, Somut Olmayan Kültürel Miras, Ankara Keçisi

Abstract:

Ankara’s sof is a name of fabric made of hair of mohair (tiftik) goat, which is also known as Ankara goat. This silk-like, soft and bright fabric is peculiar to Ankara and it used to be produced in Ankara and surrounding cities.

The sof fabric, being produced in Ankara since the XIV. Century, has long and troublesome production phases. This article supplies brief information on these production phases of the sof fabric. This fabric is to be included in the list of intangible cultural heritage and in addition, measures are to be taken to re-produce it.

Key Words: Ankara, Sof, Intangible Cultural Heritage, Ankara Goat

* Halk Bilimi Araştırmacısı-Yazar. Ankara / TÜRKİYE

Evliya Çelebi, 25 Mart 1611 tarihinde İstanbul'da doğmuş, 1682 yılında Mısır veya İstanbul'da vefat etmiş bir ünlü Seyahatnâme yazarıdır. 1640'lı yıllardan sonra gezdiği, dolaştığı yerleri kaleme almış ve meşhur Seyahatnâme'yi ortaya koymuştur. Ankara şehrine de gelmiş. Yazdıklarının bir yerinde şunları söylüyor: “*Bu şehir ahalisinin... alimleri baştan ayağa renk renk sof ferace giyerler. Zira Ankara sof yurdudur. Ve kadınları tamamen rengârenk sof ferace giyip gayet edeplice gezerler.*”

Ankara sofü, Ankara keçisi olarak bilinen tiftik keçisinin (anki) kılından dokunan bir çeşit kumaşın adıdır.

Bu kumaş sadece Ankara'ya özgü olup Ankara ve çevresi illerde imâl edilirdi. “*Süt gibi beyaz, ipek gibi yumuşak, elmas gibi parlak*” olarak nitelendirilen bu tiftik tüyleri ve ondan elde edilen sofün, tarih itibarıyla geçmişi çok eskilere uzanmaktadır. Sofün hammaddesi tiftiktir ve bu da Ankara keçisinden elde edilir. Bu keçi; bir step hayvanı olmakla birlikte coğrafi koşullar itibarıyla Ankara çevresinde yetiştirilmiştir. Evliya Çelebi bu keçi ile ilgili olarak Seyahatnamesinde şunları söylüyor: “*Tiftik keçisinin eti sanki misk kokuludur. Zira keçileri dağlarda pınar (meşe) yaprağı yerler, Süt gibi beyaz bir keçidir ki bu dünya yüzünde öyle mahlûk yaratılmamıştır. Sof ipliği bundan elde edilir.*”

Ankara keçisinin tüyü (kılı) olan tiftik, Ankara ve çevresinden toplanır, bunlar anlatacağımız uygulamalarla, işlenerek iplik haline getirilir ve bu ipliklerden ipek gibi parlak Ankara sofü dokunurdu. Doğal olarak dokunan bu kumaşların da kalitesi ve güzelliği, tiftiklerin cinsine göre değişirdi. Ankara keçisinin 6 aylık olanına kadar adı (Oğlak)'tır. Bir yaşına kadar olan (dişi ve erkek olup olmadığına bakılmaksızın) keçi yavrularına (Çepiş) veya (Çepiç) adı verilir. En kaliteli ve ince tüyler bu keçi yavrularından elde edilir. Bir yaşından üç yaşına kadar olan dişi keçilere (Gezdan), erkek keçilere (Seysis) denir. Gezdan ve seysislerden de orta kaliteli ve orta kalınlıkta tüyler elde edilir. Damızlığa ayrılmış ve üç yaşından büyük genç dişi keçilere (Ana Keçi), erkek keçilere (Erkeç) adı verilir. Eğer bir erkek keçi sadece damızlık için besleniyorsa buna (Teke) denir. Ana keçi, erkek ve teke keçilerinin tüyleri hem serttir, hem de kalındır.

Sof için tiftik ne kadar ince ise ve ne kadar ince bükülmüş olursa, dokunan kumaş da o derece makbul sayılırdı. Ankara sofü; ince dokunmuş, yumuşak, parlak ve ipek görüşünde olmasına göre değer kazanırdı. Böyle olan kumaşların dayanıklılığı da fazladır.

Manifaturacılıkta bir top kumaşın tanımı şöyledir: Kumaş 75 cm eninde ve 24 metre boyunda dokunur ve sarılırsa buna bir top kumaş denir. Bir top sof kumaş elde etmek için; yıkanmamış oğlak tiftiğinden 11 okka (yani yaklaşık 14 kilo), cepiç tiftiğinden 8 okka (yani yaklaşık 10 kilo), erkek tiftiğinden 6 okka (yani yaklaşık 8 kilo) kullanılırdı. Sözü burasında şunu da söyleyebiliriz ki Osmanlı döneminde kullanılan ağırlık ölçüsü okkadır. Bir okka bugün 1283 gr ağırlığa denk gelmektedir. Okkanın alt birimi dirhemdir. Ve 400 dirhem de bir okka etmektedir.

Ankara sofü kumaşının elde edilmesinin uzun ve zahmetli bir işlemi ve bu işlemlerin safhaları vardır. Bunları yaklaşık 15 ana işlem altında inceleyebiliriz.

1. Tiftik yünlerinin elde edilmesi (kırkma, toplama, havalandırma, temizleme, ayırma, tasnifleme)
2. Birinci tarama (tarama, ikinci temizleme, top-top halinde toplama)
3. Boyama ve yıkama
4. İkinci tarama
5. İpleri eğirme/ bükme/katlama/çile yapma

6. Çözgü ve atkı
7. Çirişleme
8. Tezgaha yerleştirme/ayarlama/masuralama
9. Dokuma (dört kat, dört ayakçak, üç kat)
10. Dokumanın yıkanması/apreleme
11. Kükürtleme/cilâlama ve perdahlama
12. Fırınlama/hareleme
13. Ölçüleme/dürme ve hazırlama
14. Çeşitleme ve pazarlama

Ankara keçilerinin (ankilerin) yetiştirilmesi için, ayrı bir uzmanlığa ve hayvancılık bilgisine sahip olmak gerekiyor. Ama sofun malzeme kaynağı Ankara tiftik keçisidir. Şimdi bu hayvanların kırılmasıyla başlayarak kısa kısa sofun yapım aşamalarını anlatsak şunları söyleyebiliriz.

Ankara tiftik keçisini yetiştiren çobanlar bu kırımı; kırım (veya kırıklık) makası ile yapmazlar. Keçinin tüylerini yolarak koparırlardı. Eğer makasla kırım yapılırsa, kıllar yumuşaklığını kaybeder ve sert olurdu. Kırım (yolum), ilkbaharda keçilerin tüylerini dökmeye başladıkları zaman yapılırdı. Bu iki türlü yapılırdı. Çoban, tüylerin döküm zamanı ilkbahar aylarında yolum tarağı ile keçiyi tarayarak, tarağın döktüğü tiftikleri toplardı. Bu hayvana eziyet vermeden yapılırdı ama en iyi malzeme tiftik bu yolla elde edilirdi. Bu, hem zor ve yorucu bir temin yolu idi. Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde bu kırım işlemini şöyle anlatıyor: *“Keçinin tüyünü makas ile kırksalar ipliği sert olur ama keçinin yününi yolsalar o kadar yumuşak olur ki sanki Eyyüp Nebi ipliği olur. Fakat zavallı keçileri yolarken feryatları ve inlemeleri göklere yükselir. Ama büyükler, keçilerin feryat etmemelerine yol bulmuşlar. Önce keçileri yolacak meydanda kireç ve küllü suyu bir yerde karıştırırlar. Bütün keçileri bu kireçli karışım ile yıkarlar. Acısız ve zahmetsiz bütün tüyleri kopup çırılçiplak, üryan-püryan-giryen ve nalan kalıp zavallı keçiler tamamen kılız kalırlar”*

Bu şekilde toplanan tiftikler hemen çuvallara konmaz, havalandırması yapılır. Düz bir yere serilir, birkaç gün havalandırılır. Eğer bu yapılmazsa bütün tiftikler sararır ve tiftiğin değeri yarı yarıya düşer. “Havalandırılmazsa mal yanar” derler. Toplanan ve havalandırılan tiftiklerin bu haline “gömlek” denir. Gömlekte iki çeşit kıl vardır. Birincisi ince, uzun ve parlak kıllar, ikincisi “kemp” adı verilen kısa kıllar. Aslında kemp kıllar ölü kıllardır. Bunlar boyanmaz, hatta çabuk kırılan yapıdadır. Kemples, gömlekten ayrılarak asıl ince, uzun ve parlak kıllar bir araya getirilir.

Bu şekilde toplanan tiftikler öncelikle içlerindeki samanlardan, çer-çöpten ayrılır. Daha sonra karışık cins ve boyda olan tiftiklerin ayrılmasına geçilir. Bunlar göz ve el melekeleriyle yapılır. Tiftik telleri; cins-cins, boy-boy ve çeşit-çeşit ayrılır. Daha çok kaba ve ince tiftik olarak ayrılmasına özen gösterilir. Daha sonra bu tiftikler, özel uzun ve dişli demir taramalarla taranır. Kıllar, tel-tel birbirinden açılır ve kıllar düzgün hale getirilir. Bunlar birbirine paralel gelecek şekilde yan yana konur. Bu tarama işleminde varsa kısa teller ve çöpler-pislikler birbirinden ayrılmış olur. Ayrılan kısa ve kaba tiftiklere “küregit” adı verilir. Bu küregit tiftikler, dokumada kullanılmaz. Bunlar kalın organlar, çuvallar gibi kaba imalatta veya keçe, külah yapımında kullanılır. Uzun tiftikler; teller halinde birbirine paralel şekilde düzgün olarak tiftik topları biçimine getirilir. Taranmış ve toplanmış bu tiftiklerin çeşitli renklerle boyanması işlemine geçilir.

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

Boyama iki türlü olur. Tiftik, ya doğrudan yıkanmadan önce boyanır veya yıkandıktan sonra boyanır. Ama genelde boya işlemi yıkanmadan önce yapılır. Boyama işinde büyük kazanlar kullanılır. Genelde kök boya veya yerli boya dediğimiz geleneksel usulle boyanır. Bunlar; taze ceviz kabuğu, baca kurumu, göz taşı, mazı yaprağı ve bazı bitki köklerinden elde edilen boyalardır. Boyamada XVIII. yüzyıldan sonra Avrupa'dan gelen hazır boyalar kullanıldığı gibi, çivit ve kitre de kullanılırdı. Ama Avrupa boyalarının kumaşta bir süre sonra solduğu veya yıkandığında çıktığı görülmüştür.

Kazanlarda tiftik istenilen renklere göre, az veya fazla karıştırarak, yeter miktarda su ve tuz (veya limon tuzu) katılarak kaynatılıp tava getirilir. Tava getirilen boya suları, süzülerek başka kazandaki tiftiklerin içine konur. Bir süre kaynatılır. Kazandan çıkarılarak bütün boyanmış tiftikler soğuk suda yıkanır. Daha sonra yerlere serilerek veya ip ve sırlıklara asılarak kurutulur. Böylece tiftikler istenen renge boyanmış olur. Buna “yerli ve sabit boyama” denir. Böyle boyanmış malzemeler hiçbir zaman solmaz, rengi atmaz, rengi suda çıkmaz.

Boyama; dokunduktan sonra da veya iplik halinde iken de yapılabilir. Ankara'da 1120 Hicri (1707 Milâdi) tarihinde 5 tane tiftik boyacısı olduğu biliniyor. Sofun en önemli bölümü bu boyama işlemidir. Bu boyamada; ehil usta, birinci derecede önemlidir. Boyaların kaynatıldığı kazanlar (cendereler) da çok önemlidir. Eski ve arızalı cendereler kullanılmaz. Başka önemli bir şey de boyamadaki su; çok temiz ve saf olmalıdır.

Boyanan soflar soğuk suda iyice yıkanır ve kurutulur. Boyanmadan önce de tiftikler, büyükçe kazanlar içerisinde ılık su ve çögen otu ile köpürtülerek iyice yıkanır. Böylece tiftiğin bütün kiri gider, rengi açılır, ipek gibi parlak hale gelir.

Boyanan ve yıkanan tiftikler birbirine karıştığı için ikinci bir taramaya tabi tutulur, telleri açılır ve düzeltilir.

Taranan bu tiftikler “öreke” veya “iği” adı verilen ve elle çevrilen aletlerle bükülür, eğilir; iplik haline getirilir. Öreke veya iği ile iplik haline nasıl getirildiği burada anlatılmayacaktır. Bu iki aleti anlatmak konunun dışındadır. Hatta; Ankara, Çankırı, Eskişehir'de bükme ve eğirme işi iği ile; Çorum, Kayseri, Yozgat, Kırşehir'de kirman ile; Isparta'da tengirek (fengerek) ile yapılır. Bu şekilde elde edilen tiftik ipine “behre” adı verilir. Ankara'da bu eğirme ve bükme işleri herkesin yediden yetmişe uğraştığı bir iş ve eğlence idi.

Eğirilen iplikler yalın kat yani tek kattır. Bunlar dokunacak sof kumaşa göre; ikiye, üçe, dörde katlanarak bükülür ve yumaklar haline getirilir. İplik ne kadar bükülürse o kadar ince, zarif ve sağlam olur. Katlanan ipliklere “çözü” veya “cezgi” adı verilir. Sonra bu iplikler yumaklar haline getirilir. Yumaklar da özel ve elle döndürülen dolaplarda “çile” haline getirilir.

Bu işlemlerden sonra iplikler; tezgaha verilmek üzere çözü dolaplarıyla “çözgü”; el çıkırlarıyla da “atkılık” haline getirilir. Çözü iplikleri, tezgaha boylu boyunca ve uzunlamasına verilen boy iplikleridir. Buna “arış” denilir. Atkı iplikleri ise mekiğin içindeki çözü ipliklerinin arasından sağa-sola, sola-sağa geçen “vara-gele” denen ipliklerdir. Buna “arkaç” denilir. Atkı ipliği, çözü ipliğinden daha ayırıdır, neredeyse 3 veya 4 kattır. Meselâ; bir top kumaşın çözgüsüne 1,5 okka iplik giderse, atkısına 2 okka iplik gider.

Buraya kadar anlattıklarımızda daha dokuma işlemine geçilmedi. Buraya kadar sadece atkı ve çözgü iplerinin ne olduğu, yani ipliklerin çile haline gelmesi anlatıldı.

Çile haline getirilen çözümlü iplikleri çirşlenir. Çirşleme işi açık havada geniş ve serin bir yere konulan tezgahta (kasnak) yapılır. Çile halindeki ipliklerin üstüne; içine çirş karıştırılarak hazırlanmış bir eriyik ağızla üflenerek serpilir. Çirş; çirş otu adı verilen bitkinin kökünün öğülmesi ve su ile karıştırılmasıyla elde edilen tutkal gibi kullanılan sarı bir tuzdur.

Ağızla; ipliklere püskürtülen bu çirşleme işine “şöv” veya “haşılta” adı verilir. Çirşlenen çözümlü ipleri leventlere sarılır ve dokuma tezgahına konur. Ayrıca “gücü” yapılır, tarağa geçirilir. Leventin üzerindeki teller, önce gücü tellerinin gözlerinden ve tarak dişleri arasından geçirilerek, çözümlüyü oluşturan bütün ipliklerin uçları tarağı taşıyan tefenin önündeki levent kumaşına bağlanır. Atkı iplikleri de çıkırıklarla masuruya sarılır ve mekiğin içine yerleştirilir. Artık çözümler ve atkılar dokumaya hazırdır.

Dokuma işi genellikle elle veya ayakla çalıştırılan kırpaçlı tezgahlarda yapılırdı. Bu tezgahlara “çurfalık” adı da verilirdi. 1589 yılında; sof dokunan bu tezgahların yerli marangozlar tarafından imal edildiğini ve 100 akçaya mal olduğunu biliyoruz. Eskiden Ankara’ya bağlı Zır Köyü, Erkeksu Köyü, Orhaniye Köyü gibi köylerde sof dokutulduğunu da bazı kaynaklardan öğreniyoruz. Hattâ; 1590 tarihinde Ankara’da 621 tezgah vardı. 1655 yılında bu sayı 1255 tezgaha çıktı. 1847 yılında dokuma tezgahı sayısı 546’ya düştü. Ve maalesef 1895 yılında bu sayı yalnızca 1 tezgah idi. Bunun sebebi, Avrupa’nın endüstrileşmesi ve makinalaşmasıdır. İngiliz yünü ve pamuklu dokumacılık üretimi arttı. Sofun pahalıya gelen kumaşına pazar yeri kalmadı. Avrupa’dan gelen yünlü ve pamuklu kumaşların; 1838 tarihli Ticaret Sözleşmesiyle yabancılara tanınan haklar sebebiyle gümrüksüz yurda girmesi sonucu, sofun rekabet etmesi mümkün olmadı. Bir okka tiftik 60 kuruş iken 1892 yılında 9 kuruşa kadar düştü. 1890’lı yıllarda Ankara’dan yün de alınmaz oldu, sof da alınmaz oldu. Ankiler (Ankara keçileri) kasaplara etlik olarak satılmaya başlandı. Tiftik keçisi yetiştirilmesi de azaldı.

Bu kısa ve ara bilgidenden sonra, dokuma işlemi bitince neler yapılıyordu, ondan söz etmek gerekiyor.

Sof birkaç türlü dokunur: Kalın kumaşlar, dört kat bükülmüş ipliklerle dokunur. Dört ayakçak dokuma ise makbul olan, desenli ve en iyi softur. Buna “şali sof” denir. Piyasa kumaşı olan üç kat dokuma sade dokunan softur. Buna düzayak dokuma da denir.

Tezgahtan çıkan soflar, ham sof dokumadır. Bu haliyle piyasaya verilmez. Öncelikle yıkanır. Soğuk su bulunan bir havuza atılır ve 24 saat burada kalır. Tozlardan, kirlerden ve bazı yabancı maddelerden temizlenir. Bu sırada dokumadaki çirşler de kapanır. Sudan çıkarılır, taşa çarparak ve tokaçlayarak yıkanır. Tekrar temiz suyu olan havuza atılır. Bir gün daha bekletilir. Çıkartılarak, kurutulur.

Her tarafı kapalı bir yerde yıkanan dokunmuş soflar uzun sırtıklar üzerine açılarak asılır. Bu kapalı mekanda toz kükürt yakılır ve dumanı ile dokuma soflar tütsülenir. Bunun sonucunda beyaz kumaşlar, pürüzsüz ve bembeyaz olur. Renkli kumaşlarda ise hata varsa ortaya çıkar. Bu hatayı gidermek üzere soflar yeniden boya kazanına batırılarak boyanır.

Sıra artık cilalama ve perdahlamaya gelmiştir. Perdah için uzunluğu 1 metre, kalınlığı 5-6 cm olan 3 sopa hazırlanır. Sopalardan biri cila ve perdah yapacak olanın arkasına beli üzerine, diğeri karnının üzerine gelecek şekilde bağlanır, öndeki sopanın iki ucuna da üçüncü sopa bağlanır. Kumaşın bir tarafı bir ağaca, diğeri tarafı cilacının önündeki sopaya bağlanarak iliştilir. Cilacı, karnı üzerine gelen sopayı kendi ekseni etrafında döndürmeye başlar ve ağaca doğru yavaş yavaş sof kumaşı dürmeye başlar. Bu işlemi yaparken ağzına su alarak kumaşa doğru püskürtür. Bu işleme tavlama ve alafirik yapmak denir. Bazıları bu düzeltme işlemine pergelleme de derler. Kumaş perdahlandıktan ve alafirik yapıldıktan

sonra fırına konur. Bu fırınlar sof için yapılmış özel fırınlardır. Altından hafif ateşle ısıtılan ve ağzı sıkıca kapatılan bu fırınlar, kumaş yanmayacak şekilde tasarlanarak yapılmıştır. Soflar fırın içindeki sopalara sarılmış vaziyette yüksekçe ayaklar üzerine oturtulur. Soflar top halindedir. 24 saat ısıtılır.

Sofların bazıları düz halde, bazıları harelidir (dalgalı), meneveşlidir. Meneviş yani harelere aynen bir mermer deseni gibi biçim alırlar. Bu kumaşa güzellik verir. Buna göre harelere biçimlerine göre adlar alırlar: Söğüt yaprağı, asma yaprağı, gül yaprağı haresi vb. Bu harelere eski Ankara'da uzmanlaşmış işçiler yaparlardı. Harelemenin çeşitleri bulunuyordu. Su haresi, fırın haresi, kayıt haresi, dokunuşta hareleme vb.

Apreleme işlemi biten, ütüsü ve harelemesi yapılan sof kumaşlar ölçülerek katlanır, dürlülür ve top haline getirilerek piyasaya sürülür. Dürme işinde kumaşın enine göre hazırlanmış olan tahtalar kullanılır. Sof kumaşı bu tahtalara sarılarak katlanır. Sarıldıktan sonra bu tahtalar ortalarından çekilip çıkarılır. Top satışa hazır hale gelmiştir.

Görüldüğü gibi sof üretmek zahmetli, zor ve zaman isteyen bir sanattır.

Bu işlerde çalışanların namuslu, güvenilir ve mazbut kişiler olmasına özen gösterilirdi.. Bu sanatın Ahilik teşkilatı içinde çok iyi bir biçimde örgütlenmiş esnaf loncası bulunuyordu. Bu esnafın sayısı, çalışan sayısı, çırağı, kalfası, ustası esnaf loncası tarafından tespit edilirdi. Dokuyanlar Müslüman; boyayan, cendereleyen, perdah yapan ve yıkayanlar genellikle gayrimüslim olurdu. Çalışanların ücretleri, sof malzemesi ve kumaşın fiyatı; sofcuların esnaf teşkilatı tarafından tespit edilirdi.

Soflar hangi ilde ve yerde dokunduysa ona göre ad alırdı. Meselâ; Ankara sof, Bağdat sof, Kastamonu sof gibi. En değerli soflar Ankara'da dokunan soflardır. Dokunuş özelliğine göre Ankara sofunun çeşitleri şunlardır: ince sof, kalın sof, muhayyer sof, tahta sof, rengamiz sof, ak sof, ustaşarî sof, yağmurluk sof, sekizkat yağmurluk sof, yağmurluk yavrusu sof, altmış yaprak sof, ustaşarî sof, menevişli sof, menevişsiz sof vb. Renklerine göre de adlar alırdı: al sof, kâfurî sof, beneşî renk sof, gülgunî sof, kırmızı sof, fıstıklı sof, koyu kırmızı sof, yeşil sof, beyaz sof, tavşan kanı sof, açık leylâkî sof, siyah sof, mısır moru sof, angudî sof, kızılçık sof, açık şarabî sof, çimenyeşili sof, turuncu sof vb.

Ayrıca kullanılacak yere göre de soflar çeşitlenirdi: Donluk (elbiselik) sof, binişlik (cübbelik) sof, çakşırılık (şalvarlık) sof vb.

Ankara sof kumaşının önemli özellikleri bulunmaktadır. Toz tutmamaktadır; yağmur geçirmemektedir; güneş ışığını aksettirmekte olup yazın serin, kışın sıcak tutmaktadır. Kolay kolay eskimez ve dayanıklıdır. Kumaşı parlamaz, büzülmez ve buruşmaz. Ayrıca güve dadanmaz.

Osmanlı hükümdarları bu sof kumaşlardan yapılan kerrake denilen cübbe ve kaftanlar giyerlerdi. Kaftanlar menevişli ve harelî soflardan dikilirdi. Fatih'in düz kumaşlar arasında beyaz softan yapılmış uzun kollu yandan yırtmaçlı bir entarisi bulunuyor. Kanuni Sultan Süleyman softan başka bir kumaşla dikilmiş elbise giymezdi. Özellikle yeşil sof kumaşı tercih ederdi. Anadolu'dan padişahlar için gönderilen kumaşlar arasında sof birinci sıraya alırdı. Sof kumaştan dikilmiş elbiseler en değerli kürklerle kaplanırdı. Sof kumaştan dikilmiş elbise giymek yüksek bir mevkiyi temsil ederdi. Ancak, halkın her kesimi sof kumaştan yapılmış esbab ve giysileri tercih ederlerdi. Düğün, bayram ve özel günlerin elbiseleri sof kumaştan üretilirdi.

Softan yapılmış feraceler, halkın her kesimi tarafından rağbette olurdu. Kaftanlar, feraceler, cübbeler ve her türlü ceketler, elbiseler sof kumaştan yapılırdı.

Sof üretimi Ankara ve çevresinde 20. yüzyılın başına kadar yerini iyi-kötü korumuş ama I. Dünya Savaşı'ndan sonra değerini tamamen kaybetmiştir. Doğal olarak tiftik keçisi yetiştirilmesi de ortadan kalkmıştır.

KAYNAKLAR

1. Selahattin BATU-Haydar OKANER, “Ankara Keçisinin Ankara Bölgesindeki Yetiştirme, Bakım, Beslenme Şartları ve Beden Yapısı Üstüne Araştırmalar”, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2, Sayı 5, 29.01.1946, s.444-475
2. Necmettin DİNÇER, “Ankara Tiftiği”, Ülkü Halkevi Dergisi, (3 Seri) Cilt: 2, Sayı: 14, Şubat 1948, s. 28-29
3. Necmettin DİNÇER; “Ankara Milli Tiftik ve Sof Sanayimiz”, Karınca Kooperatif Postası Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 135, Mart 1948
4. Necmettin DİNÇER; “Ankara Sofu I”, Ülkü Halkevi Dergisi (3. Seri), Cilt: 2, Sayı: 16, Nisan 1948, s.31-33
5. Necmettin DİNÇER; “Ankara Sofu II”, Ülkü Halkevi Dergisi (3 Seri), Cilt: 2, Sayı: 21, Temmuz 1948, s.40-41
6. İbrahim Hakkı KONYALI, “Ankara Keçisinin Tarihi”, Tarih Hazinesi Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 28-02, 15.02.1951, s.360-362
7. Halit ONGAN, “Ankara Sofçuluğu ile İlgili Bazı Vesikalar”, Ankara Belediyesi Dergisi, Sayı: 9/1954, Sayı:13/1955
8. Muzaffer EKDOĞAN, “Ankara Sofçuluğu”, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Yıl:6, Cilt:3, Sayı:69, Nisan 1955, s. 1091-1092
9. Bahri KINACI; “Ankara Tiftik Keçisi”, İstanbul Ticaret Gazetesi, Yıl:21, Salı:1049, 30 Mart 1979, s.4
10. Sevim AKTAN, “Ankara Sofu”, Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı-1982, Kültür ve Turizm Bakanlığı MİFAD Yayınları: 44, Ankara 1983, s.7-20
11. Kâmil SU, “Tiftik ve Sofçuluk”, Türk Etnoğrafya Dergisi, Kültür Bakanlığı Yayını, Sayı: VIII, 1982, s.59-77
12. Yücel ÖZKAN, “XVIII. Yüzyılda Ankara’da Sof ve Kayseri’de Deri Sanatları”, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri V. Cilt Maddi Kültür, 1986, s.426-430
13. Yavuz İŞCEN; “Ankiler- Sof ve Ankara”, Anfora Dergisi, Cilt:I, Sayı:11, Mart 1993, s.6-7
14. Zahide İMER; “Ankara Sofunun Geçmişi ve Bugünü”, Ankara Dergisi, Yıl:2, Sayı:6, Mart 1994, s.85-86
15. Numan AKMAN; “Ankara Keçisi”, Ankara Dergisi, Yıl:2, Sayı:6, Mart 1994, s.5-16
16. Yahya AKYÜZ; “Ankara Keçisi ve İnsan Psikolojisi Üzerine Bir Halk Hikâyesi”, Kebikeç Dergisi, Sayı:9, 1999, s.123-124
17. Mehmet Ali KILIÇBAY, “Sof Şehri Ankara”, Şehirler ve Kentler (Genişletilmiş 2 bsm), Ankara 2000, (Kitabın 111-122. sayfalarında sofculuk anlatılıyor)
18. Ahmet BOSTAN-Nesrin ÖZSARAÇ, “Ankara Keçisinin Kendi Gitti Heykeli Kaldı”, Ankara-Zaman Eki, 5 Mart 2011 Cumartesi, s.8

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

19. Ömer TÜRKOĞLU, “Ankara’nın Unuttuğumuz Değerlerinden Sof”, Ankara/Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi, II Milli Eğitim Müdürlüğü Yayını, Yıl:12, Sayı:67, Mayıs-Haziran 2010, s.22

20. M. Zeki PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, Cilt:3, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, s.241

21. Erman TAMUR, *Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı*, Ankara Ticaret Odası Yayınları, Ankara 2003

Günümüz Türkçesiyle *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (Hazırlayanlar: Yücel DAĞLI-Seyit Ali KAHRAMAN) Cilt:2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003 s.520-528

**KÜLTÜR EVRENİ ULUSLARARASI HAKEMLİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
(ISSN: 1308-6197)**

Yayın İlkeleri

1. Kültür Evreni Dergisi yılda dört defa yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
2. Kültür Evreni Dergisinde [**• halk bilimi • edebiyat • iletişim • arkeoloji (kazı bilimi) • sosyoloji (toplum bilimi) • müzik • tarih • antropoloji (insan bilimi) • etnoloji (budun bilimi) • psikoloji (ruh bilimi) • etnografya • dil bilimi • onomastik (ad bilimi)**] alanlarında makalelerin yanı sıra; söyleşi, eleştiri, tanıtım ve haberler yer alabilmektedir.
3. Kültür Evreni Dergisinde yayımlanacak yazılar, daha önce herhangi bir yayın organında veya internette yayımlanmamış olacaktır.
4. Kültür Evreni Dergisinde yayımlanacak yazılar metin olarak; resim, belge, kroki, harita vb. malzemelerle birlikte 20 (yirmi) sayfayı aşmamalıdır. Eğer 20 (yirmi) sayfayı aşma durumu varsa bu yazı I – II ve daha fazla bölümlere ayrılarak değişik sayılarda yayımlanma durumunda kalacaktır.
5. Türkiye Türkçesi ve Türk dilinin diğer şiveleriyle bir Türkçe özet (ortalama 50 kelime), anahtar kelimeler (ortalama 5 kelime) eklenecektir. Türkçe özetin ve anahtar kelimelerin mutlaka bir İngilizce veya Rusça karşılıkları da ölçüler çerçevesinde verilecektir.
6. Türkçe dışında İngilizce ve Rusça ile yazılmış yazılara, yazının Türkçe özeti de eklenecektir.
7. Dergimize Türkçe, İngilizce ve Rusça olmak üzere üç dilde ve Türkçenin diğer şivelerinde (Azeri Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırım Türkçesi, Kazak Türkçesi, Türkmen Türkçesi vb.) yazı kabul edilir.
8. İngilizce, Rusça ve Türkçenin diğer şiveleriyle yazılan yazılara Türkiye Türkçesiyle genişçe bir özet (en az 150 kelime) konulmalıdır.
9. Yazılar; A4 boyutunda, 12 punto büyüklüğünde Windows (Microsoft World) uyumlu sözcük işlemci programıyla yazılmalıdır. Üst, Alt, Sol ve Sağ marjları 2.5; paragraf aralığı 6 nk, satır aralığı tek verildiğinde yaklaşık Kültür Evreni dergisinin 1 sayfasına tekabül etmektedir. Yazı Türkçe veya İngilizce ise Times New Roman, Azeri Lehçesinde ise Times Roman AzLat (veya benzeri), Rusça ise Times Roman Cyr (veya benzeri) olmalıdır. Gönderilen yazının yanında, yazının fontları muhakkak olmalıdır. Yazının içinde resim, nota vb var ise baskıya uygun resilasyonlar da gönderilmelidir. Yazılar; Disket / CD kaydı ile birlikte 4 (dört) nüsha hâlinde olmalıdır. Bu yazılardan sadece birinde yazar adı olacak, diğer üç nüshada yazar adı belirtilmeyecektir.
10. Yazılar Times New Roman (11 punto) yazı karakteriyle tek satır aralığıyla yazılacaktır.
11. Metin içindeki alıntılar ve göndermeler yazar soyadı, yayın yılı, sayfa numarası biçiminde parantez içinde belirtilecektir. Mesela; (Boratav 1987: 9). Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılacak ve aynı yazı karakteriyle 10 punto ile yazılacaktır. Dipnotlar “DİPNOTLAR” başlığı altında yazının sonunda verilecektir. Metin içinde belirtilen alıntılar

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

рın ve göndermelerin kaynakları “KAYNAKÇA” başlığı altında soyadı başta olmak üzere alfabetik sıraya göre ad-soyad yazılarak, eserin basım tarihi sırasına göre en sonda yer almaktadır.

12. Dergimize yayımlanmak üzere verilen yazılar; hakem heyeti içinde yer alan konuyla ilgili en az iki uzmana gönderilecek ve yazılar gelecek raporlara göre yayımlanacak veya düzeltmeler varsa yazı sahiplerine düzeltmelerin yapılması amacıyla gönderilecektir. İncelenmek üzere yazı gönderilen uzmanların (hakemlerin) adları yazarlara, yazarların adları uzmanlara (hakemlere) kesinlikle bildirilmeyecek, gizli tutulacaktır. Hakemlerin yazı ile ilgili verdiği karar Yayın Kurulu’nda değerlendirilecektir. Yazıların yayımlanıp yayımlanmayacağı veya değişikliklerin neler olması gerektiği Yayın Kurulu tarafından kararlaştırılmaktadır.

13. Dergimize gönderilen yazılara yayımlandığında herhangi bir telif ücreti ödenmeyecektir.

14. Yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazı sahiplerine ait olacaktır. Yayımlanan veya yayımlanmayan yazılar yazarlarına iade edilmez.

ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

(ISSN: 1308-6197)

Основные положения журнала и требования к статьям

1) Журнал **KÜLTÜR EVRENİ — ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ** является ежеквартальным международным изданием, со своей редколлегией.

2) В журнале **KÜLTÜR EVRENİ — ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ** могут быть опубликованы статьи по таким отраслям наук как [• фольклор • литература • социология • археология • музыка • история • антропология • этнология • психология • этнография • языковедение • ономастика], а также критические статьи, обзор нового издания, научные новости.

3) Журнал **KÜLTÜR EVRENİ — ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ** – издание, в котором будут печататься раньше нигде (даже в интернете!) до этого времени неопубликованные статьи.

4) Объем статей для журнала **KÜLTÜR EVRENİ — ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ** в виде рисунков, документов, схем, карт и др. подобных материалов должен составлять не более 20 страниц. Если объем статьи превышает 20 страниц, есть возможность напечатать ее по частям в нескольких номерах.

5) Если статья написана на турецком или других тюркских языках, к ней требуются резюме на турецком, а также на русском или английском языках (примерно 50 слов) и список ключевых слов (примерно 5 слов) с переводом на английский или русский.

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

6) Статьи, которые будут написаны не на турецком языке, будут дополняться переведенной на турецкий язык аннотацией и названием статьи.

7) Наш журнал принимает статьи, написанные на турецком, русском, английском и на других тюркских языках.

8) К статьям, написанным на английском, русском и других тюркских языках должен быть приложен резюме на турецком языке (не менее 150 слов).

9) Верхнее, нижнее, правое и левое поля 2,5. Отступ от левого поля 6. Статьи на турецком и английском должны быть набраны на Times New Roman, если на азербайджанском языке, то на Times Roman AzLat (или похожее), а если на русском, то на Times Roman Cyr (или похожее). Если в статье имеются рисунки, ноты и пр., они должны быть приложены к статье с хорошим качеством пикселя. Статьи принимаются на дискетах или CD в четырех экземплярах, в трех из которых не должно быть указано имя автора, отправляются на адрес издательства.

10) Статьи должны быть набраны в формате А4 в программе Times New Roman, кегль -12, межстрочный интервал - 1.

11) Исползованная для написания статьи библиография, должна приводиться после текста статьи в алфавитном порядке (сначала фамилия автора, затем имя). Ссылки на библиографию в тексте выполняются следующим способом: в круглых скобках указывается автор издания, год (разделяется запятой) и страница. Указание страницы разделяется двоеточием. Например: (VorataV 1987: 9.) Если приводятся несколько статей одного и того же автора, то их следует расположить в библиографии по году издания. Для сносок следует использовать 10 размер шрифта Times New Roman.

12) Присланные в издательство статьи, отправляются двум специалистам (по теме статьи) из редколлегии и, согласно их отчету, принимается решение о публикации. Если, по мнению редколлегии, статья требует исправлений, ее высылают обратно автору для доработки. Имена авторов и специалистов не оглашаются, сохраняются в тайне друг от друга.

13) За статьи, опубликованные в журнале, гонорар не оплачивается.

14) Всю ответственность за статьи, опубликованные в журнале, несут авторы.

15) Неопубликованные статьи авторам не возвращаются.

